

Ранко Јаковљевић

КРАЉЕВСТВО СОЛИ

2015

Уместо предговора

У жељи да јавности предочимо неке нове детаље и склопове збивања на подунавском Ђердапу и залеђу, у функцији додатних претпоставки за стварање једне целовите слике о политичком, привредном, социјалном, културном амбијенту на периферији данашње Србије, износимо на светлост дана радове настале 2013- 2014.г. "Јунаци прича" су ветар, со, "морнари" и обични људи што нису стизали досегнути домете значајније од "узгредних појава" или особе са извесним узлетима у каријерама али, како се испоставило, са коначном судбином "потрошног материјала", но без њих дедаловски наступи креатора привредног и националног препорода били би даље од реалности. Утолико се овај зборник сме сматрати малом споменицом људи и дешавања чија се имена и досези иначе лако заборављају.

ТРГОВИНА СОЉУ У КЉУЧУ, КРАЈИНИ И ПОРЕЧУ ТОКОМ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

АПСТРАКТ: Овај рад за тему има значај и појавне облике трговине сољу у регији од Пореча до Прахова током прве половине XIX века са полазиштем у препискама вођеним тим поводом у протоколу Поречког магистрата, те између крајовског трговца Хаџи Јануша и српских велможа; следе биографски подаци представника нове трговачке класе са леве и десне обале Дунава- Хаџи Јануша, Петра Томића, Ђорђа Гице Опрана и Михаила Мише Анастасијевић, уз указивање на социјалне и културолошке аспекте деловања њихових фамилија..

Кључне речи: со, трговина, саобраћај, посао, развој, Дунав, Кладово, Пореч, Ада Кале, Кусјак, Крајова, Бурила, Србија, Влашка, Османско царство, Видин, складиштење, бродови, пловни пут, Срби, Јевреји, Цинцари, Хаџи Јануш, Петар Томић, Михаило Анастасијевић, Ђорђе Гица Опран.

Стандардне енциклопедијске одреднице располажу информацијама да је со "хемијско једињење настало приликом замене водоника у једној киселини неким металом или његовим еквивалентом; најпознатија је обична кухињска со- натријум хлорид, али су у широкој употреби и натријум бикарбонат/ сода- бикарбона/, сребро- нитрат, калцијум- карбонат, амонијак..." (Британика 8-С, 116). Предмет нашег интересовања је трговина натријум хлоридом уз учешће српских и румунских велетрговаца, њене манифестације на средишњем Подунављу и улога у регионалном и националном развоју.

Белом сољу означава се супстанца добијена из солских рудника- "камена со" а црном из мора, језера- "варена". Обе имају изнимни значај за

развој трговине, унапређење услова живљења, богату културну размену, са знатном специфичном тежином и у симболичком смислу.

Почетни део Старог завета садржи кроз приповест о уништењу огрезлог у грех града Содоме и спасење Лотова, епизоду о казни за непослушност налик оној из мита о Орфеју. Будући да се оглушила о заповест да се не осврће, његова жена вољом Господњом претворена је у слан камен или стуб од соли (19-26). За Библију со је и знак савеза Бога и људи. У атару Провадија на истоку Бугарске светлост дана изнова је угледао град из петог миленијума п.н.е. са изнимно јаким зидинама, подигнут у близини солане. Постоје мишљења да су његови житељи у свом станишту чували со коју су производили а имала је улогу новца. Захваљујући трговини сољу локално становништво стакло је огромну економску моћ, што би могло објаснити благо пронађено у некрополи близу Варне: око 3000 комада накита и ритуалних артефаката што се сматрају најстаријим предметима од злата на свету. Спознаја употребних вредности соли представљала је револуционарни тренутак цивилизацијског развоја; њоме је решен проблем доступности хране у зависности од годишњег доба те и омогућен њен транспорт на веће удаљености; Римљани су је толико ценили да су део војничких плата исплаћивали груменима драгоценог зачина. У Благоевграду, Бугарска забележен је обичај да се на Тодоров дан меси шупљи колач око чијег отвора се стављају со, бели лук и 9 ораха- намењени за напредак сточног фонда, али и за сузбијање градоносних облака- за ту сврху тражилац заштите морао је погледати облак кроз шупљину колача (Јанева, 37). У Јевреја пак она је незаменљива у поступку *кашеровања*- усољавања ради извлачења крви из меса, како би се испоштовала обавеза придржавања заповести- "забране једења крви" (Михаиловић, 1998, 3). Становници Неготина на хришћански празник Велики четвртак одају пошту Исусовој жртви, уз веровање да је на Тајној вечери, поводом питања *"који је тај издајник"* одговорио: *"Онај који самном умаче залогај у со."* (Крстић, 1994, 78).

Краљ "Србљем, Босне и Пиморја" Стефан Твртко Први Котроманић 2.децембра 1382.г. услишио је тражења Дубровчана да "до века не буде у граду Светом Стефану /Херцег Нови/, или под градом, трг за продају соли" (Михаљчић, 2010- А, 71-72). Још године 1400. дубровачка општина имала је казнене норме за недозвољену трговину сољу, у вези чега писмом од 2.септембра умољава краља Стефана Остоју да на граници Босне постави страже "које ће спречити контрабанду соли и људи" (Михаљчић, 2010- Б, 159-166). Што су пореске дажбине биле веће то су изазови бављења илегалном трговином расли, што ће довести до ситуације да су на тлу Француске половином XVI века више од четвртине робијаша-веслача на галијама чинили кажњеници- кријумчари "морског белог злата".

На тлу Србије не тако давно сољу се заклињало на истину: "Онај који би имао да се закуне, преврне своје гуњче наопако, па му метну на наковањ

соли и хлеба, а он се поклони, пољуби наковањ па онда со и хлеб и рекне- "Тако ми наковања, соли и хлеба, говорим истину!" (Ђорђевић, 2004, 34). Постоје и бројни топоними, најчешће "Слатина", "Сланкамен", "Слана бара", "Слано језеро", "Слатинска река"... Још је у Ливијевој "Историји Рима" споменут *Via Salaria – Пут соли*, што је водио ка мосту на реци Анијен, са именом проистичућим из околности да су Сабињани њиме допремали "белу драгоценост" са мора (VII-9; 2012, 424). Један од најлепших европских градова- Салцбург чува име "сол" у свом називу, као уосталом и некадашњи залив Соларија крај Њердапског Сипа. Први "Српски рјечник истолкован њемачким и латинским рјечима" 1818.г. познавао је термине: *солана, солар, солара, солило, солоједник, солин*. Речник пак Владимира Мажуранића сачињен почетком XX века чува од заборава изразе: "сохљебник"- главни пријатељ с којим често трошим со и хљеб"; "сланичар"; "солиште", "сланица"- складиште соли; "сланица новска"- уред монопола соли турског султана"; "сланичар"- управитељ сланице (1975, с.1323, 1347). Презиме *Солар* носио је Тома, један од свега тројице учитеља реформисане основне школе у Београду 1832 (Стојанчевић, 1995, с.177). Године 1904, генерал Леонида *Соларовић* постао је начелник Војне академије у Београду (Марческу-Поповић, 2000, 34-37). Пригодом конзервирања и конзумирања хране у оптицају су и даље *пресолац, саламура, расол, сланик, засолити, посолити, досолити, пресолити, усолити...* за чување у домаћинству: *солница*- прво дрвена, затим метална-емајлирана, најзад порцеланска посуда запремине 1 кг. Код најстаријих мештана неготинских села очуван је термин *заструк* за посуду од храстовине, са поклопцем, различитих величина- од најмање за ношење на пољске радове, до кућне варијанте од око 2.кг. Етнографска збирка Народног музеја Неготин има колекцију дрвених сланика из XIX и XX века, међу којима употребне предмете из Штубика и Уровице. Бенвенуту Челинију сланик је послужио као повод за израду фасцинантне сцене из грчке митологије "*Посејдон и Амфитрита*".

Код алхемичара камена и морска со примењиве су у процесима трансформације метала и природе. У Етиопији она је средство плаћања. Стара словачка бајка на поучан начин сведочи о пожељним врлинама тако што најмлађој краљевој кћери приписује изреку да "оца воли као со"; следи прогонство, те од стране исте принцезе тражена надокнада за мукотрпни рад: шачица соли коју би однела родитељу. За смерност и скромност награђена је подуком: "Кад толико цениш со, нека ти буде. Кад почне ветар дувати и фијукати, пођи смером ветра и иди преко три долине, преко три брда, па се заустави и лупи овим штапом о земљу. Ту ће се земља отворити и со указати. То нека буде твој мираз". На концу бајке кћер иште и од оца као награду "да је воли као ову со"- со вреднију од злата. Поред осталог, овде би со могла карактерисати и изгубљени, тражени и најзад пронађени и повраћени есенцијални део идентитета, у датом случају краљевског, будући да је столећима експлоатација и убирање прихода од те ствари бивала екслузивни краљевски домен без обзира на чијем се приватном поседу налазиште открије. Но, како историја трговине показује,

она није поистовећивана са златом једино у метафоричком смислу јер јој је њена реткост, уз подразумевану тешку приступачност ресурса, давала такав степен тражње што је тржишну вредност мултипликовао до атрибута драгоцености. Историчар Петар Милосављевић презентујући јавности животни пут првог српског магната Михаила Анастасијевића записао је: "Једном речју, а то читаво светско искуство показује, со је вредела колико и злато, а може се рећи чак знатно више. Јер без злата се могло, али без соли не... а Србија кнеза Милоша имала је ту несрећу да на свом земљишту није могла да пронађе ни трунке те тако драгоцене материје..." (1983, 63).

Чарлс Дарвин кроз "Путовања једног природњака око света" описао је начин добијања соли из великог сланог језера- Салине у Патагонији 1832.године: *"Зими је испуњено плитком сланом водом, која се лети претвара у поље као снег беле соли. На ивици је наслага соли дебела осам до десет сантиметара, али је према средишту све дебља. То језерео је било две и по миље дугачко и миљу широко. У околини има других језера која су много већа и имају дно од соли до метар дебљине, чак и зими кад су под водом. Таква блиставобела и равна површина пружа изванредан приказ усред мрке и пуне равнице.. Из сланог језера се вади сваке године велика мколичина соли, па су и тада велике гомиле од неколико стотина тона лежале унаоколо за извоз. Време када се ради у соланама је доба жетве у Патагонесу; од тога, наиме, зависи благостање града. Готово сви становници бораве тада на обали реке и извозе со у воловским колима. Та со кристалише у великим коцкама и необично је чиста... Ивице језера су од муља, у којем леже многи лаки кристали гипса, неки до осам сантиметара дугачки, док су по површини разасути кристали натријумовог сулфата. Оне прве гаучи зову "Падре дел сал", а ове друге "Мадре"* (1951, 75-76). У новије доба аутентична је туристичка атракција *Salar de Uyum*- исушено слано језеро у Боливији на 3650 метара надморске висине, што захвата површину од чак 10.582 км². Како бедекери на свим језицима наводе, током кишне сезоне солана је пркеривена такним слојем воде те њена површина представља највеће огледало на свету. Слични статус има и Мустанг, некадашња тибетанска краљевина Ло на Хималајима, вековима ослођена на трговину сољу као главни извор егзистенције ...

У европској књижевности запажено место припада "Хазарском речнику" Милорада Павића, чија принцеза Атех имаше сто на којем је стајало увек седам врста соли, "и она је пре но што би узела комад рибе умакала прсте увек у другу со- тако се молила" (2004, 33). Тимочки Орфеј Срба Игњатовић има стихове: *"Учим занат ината Једар, безуман/ Срдит Час со си ил житно срце/ Час влат у покретљивој руци"* (1973, 59). Део поруке садржане у прегршти соли похрањен је у роману "Записи о продавцу крви" савременог кинеског писца Ју Хуа: *"Сју Сунгуан се усправио са чинијом у руци и видео да га мноштво људи позива са својих прозора. "Нећу да вам трошим чај. Дајте ми само мало соли. Попио сам већ четири*

чиније воде, али запиње ми у грлу колико је хладна, не могу више. Дајте ми мало соли па ће ми бити лакше да пијем"...Што више воде попијеш, имаш више крви. Кад се добро напијеш, можеш да продаш две пуне чиније..."Љубазни сте према мени, можете ли ми дати мало соли?" Најзад и за човека се сме рећи да је саздан од соли, будући да га у његовом телу има просечно око четврт килограма. Као гест добродошлице у српској традицији она се пред госта износила скупа са погачом приликом његовог ступања у домаћинство, насељено место и сл. У свести мештана Кладова урезан је случај таквог чина којим је тек двоје "представника" окупирани варошице, приликом уласка немачких војних снага у насеље 6.4.1941.г, манифестовало мирољубивост- председник општине и грађанка Н.Ф. Тај догађај жигосан је, наравно тек по капитулацији Немачке, презиром суграђана према двоје "експонената пацифистичког расположења" у односима са окупатором, попут "сипања соли на живу рану"- како се уобичајене у кладовском крају говорило. Кратка приповест М.Капора завршена је питањем које, не са много укуса, парафразира Христове речи /које изворно гласе "Ви сте со земље. Али ако со обљутави, чиме ће се осолити?"/: *А кад со изгуби свој укус ко ће јој га вратити?* (2014, 23).

Продукт *промисли Господње* суштаствен у свакодневной људској исхрани, приликом узгоја коза, оваца, говеда, конзервирања меса и поврћа, лечења од различитих болести, па и за магијске обреде у источној Србији /последњих деценија и као средство за спречавање стварања леденог слоја на коловозу/, својом атрактивношћу допринео је учвршћивању саобраћајних, трговинских па и културних веза између Истока и Запада уз запажену улогу српских велможа- кнеза Милоша Обреновића, Аврама Петронијевића, Михаила Анастасијевића... у садејству са цинцарским и јеврејским трговцима попут Хаџи Јануша, Гице Опрана, Хаџи, Соломона Хафона, Матијаса Албале.

На подручју Кладова /у далекој праисторији географске тачке на дну океана/, омеђеног са три стране моћним Дунавом "на више места слано-горких слатина и бара имаде, од којих већа част лети у сушно доба усане" (Пчелар, 1857, 197). Коста Јовановић приликом теренских истраживања 1921. године забележио је да код села Милутиновац постоји напуштени бунар чија је вода слана, те се одатле поји стока (2001, 221). Исти је случај са насељима Подвршка и Грабовица. Услед потреба везаних за исхрану стоке али и усолјавања рибе која је ловљена у огромним количинама, пакована у бурад и отпремана лађама у велике градове, као уосталом и козјег, овчег, свињског меса, со је досегла статус врло цењеног артикла у овом крају, одакле су већином и регрутовани чланови посада пловила, радна снага у пространим складиштима на обали и сараори- лица која извлаче бродовље узводно; приде су ишле рабације што су колским запрегама провозиле сол у унутрашњост земље, дрводеље и грнчари који су правили посуде- сланике за даљу продају, па је и с тога разлога ова роба "значила живот" становништву Кладова и околине. Дуго времена су

Осмалије имали монопол трговине сољу, на Ђердапу пре свих старешина Аде Кале, но у склопу послова отпреме, претовара, складиштења било је места и за посленике других вера који би неретко били издашно награђивани за успешне "солске подухвате". Такав случај забележен је од стране Вука С.Караџића: "...Око 1807. дође у Оршаву некакав грчки свештеник, и потужи се ондашњим трговцима, да нема с чим отићи даље, куд је ошао. Трговци му одмах скупе нешто новаца и даду; но он, уместо да иде куд је казивао да је пошао, отиде у Адакале к Реџепу, па најпре постане код њега пандур, а потом као буљубаша над пандурима, с којима је ишао по Влашкој те војевао; а најпосле као настојник над соли, коју је Реџеп на лађама слао у Босну те продавао. Кад Реџеп 1813 године пође у Цариград, онда запита тога свештеника, шта ће да му учини, што га је служио; а он му одговорио да би желео бити у Београду владика. На то га Реџеп одмах са својим препорукама оправи у Софију, те га онде завладиче; но будући да је у том велики везир у Београду био поставио једнога попа из Ниша... тако он дође у Србију као митрополит." (1964, 174).

Злоупотребе промета сољу у време успеха српских устаника против турских завојевача и активног учешћа руске стране у ослободилачким акцијама у Подунављу и залеђу, налагале су доношење прописа од стране српске управе која је средином 1809. године установила: а) сељацима који из унутрашњости Србије са запрегом дођу на Дунав ради набавке 50- 100 ока соли, продаја артикла увезеног из Влашке је слободна; б) добављачима соли на велико роба се може продати само уз одобрење руског изасланика Родофиникина. И поред тога Срби су Турцима илегално продавали велике количине соли, даље отпремане углавном у Бугарску и у Босну (Перовић 1980, 215-216). Попут својих колега- устаничких првака, и Хајдук Вељко Петровић, војвода српски, командант неготински, једно време и управитељ царинским пословима у дунавском приобаљу Кладова, опробао се у организацији трансфера робе преко Дунава, чему је нарочито поговароо респект који су му због војних заслуга исказивали руски официри. То се да закључити и из Вељковог обраћања славном војсковођи и дипломати кнезу М.И.Кутузову, главнокомандујућем Молдавске армије, потоњем главнокомандујућем руске армије у рату против Наполеона, 2.октобра 1811.г. из Неготина :

"Ваша Екселенцијо, Милостиви Господине и Добротвору,

Мени послато ваше писмо примио сам, а унутар мог писма, писмо које сте упутили нашем врховном Војду, одмах сам, тог момента послао. У писму упућеном мени разумео сам, како Ваша Екселенција захтева и тражи да ја Вашој Екселенцији за сваки случај, за сваки догађај, који се код нас дешава, вас обавестим, што ја као покорни и верни син царев и онај који Отаџбини служи, и вама као милостивом господину и добротвору јављам..." (Поповић, 2011, 244).

Само три дана доцније следи и пословна преписка са Кутузовим: "...Шаљем овог мог слугу по имену Цено, вашој Екселенцији. Молим да ваша Екселенција дозволи, и њему рачун напише за 100.000 ока соли, и дозволи нам на ову страну Дунава, к нама превести. Код нас је овде велика оскудица соли, и због тога молимо вашу Екселенцију да бисте том мом служитељу Цени ово дозволили, и њему рачун- дозволу потписали за 100.000 ока соли, што би се на ову страну Дунава код нас донела." (Поповић, 245).

У другој половини 1811.г, када су позиције српских устаника стабилизоване на освојеним територијама, укључујући Кључ, Пореч и Крајину, Младен Миловановић- министар војни Правитељствујушчег совјета српског, по налогу војда Карађорђа бавио се у Кладову уређењем функционисања правног поретка, са посебним акцентом на регуле трговачког промета. Од тада датира његова уредба о царинским дажбинама и процедури: со се имала царинити "на скели ђумрука", са 20 пара за 100 ока, али и приде 10 пара скелецији, плус две паре кантарине, свега 32 паре за 100 ока- у случају да је превоз "у државној режији"; приликом коришћења превоза преко Дунава у сопственом аранжману- додатне дажбине износиле су 5 пара на име "царинске евиденције" (Стојанчевић, 2001, 28).

Трговински подухвати очито прате ниво српско- руске војне сарадње па у писму од 8.маја 1812. Вељко реферише генерал- мајору руске армије Булатову, на служби у Малој Влашкој, да му шаље признаницу за 100.000 ока соли ради парафирања од руске стране у трговачком уговору у којем му је партнер Никола Карапанџић (Поповић, 2011, 250). У другој прилици, 20.марта 1812, обраћа се команданту дивизије Дунавске руске армије генерал- лајтнанту Е.И.Маркову, шаљући му лиферанта Михаила Карапанџића, уз молбу да се одобрење за транзит соли до Кладова измени тако да гласи на место допреме Радујевац код Неготина (Поповић, 252)..

Р.Перовић запажа, на основу садржаја једног Карађорђевог акта Совјету од 22.8. 1812.г. где му се наређује "да се сол засада не пушта у Турску", како је "продаја соли Турцима, противно примљеним обавезама вршена не само илегално, већ и са дозволом врховних власти, из државних магацина" (216-217). Враћање Турака у окупиране делове Србије 1813, праћено стравичним злочинима, није успорило и одложило развој трговинских односа трансфером робе кроз ђердапски део Дунава, али закратко се то збивало без запаженог српског удела.

Крах Првог српског устанка и одустанак Руса од непосредне војне подршке Србима условљен измењеном стратегијом ратовања против Наполеона довели су до покушаја изналажења "алтернативних начина" експлоатације соли, поред оних од раније манифестованих у спољној трговини. "Географическо- статистическо описаније Србије" из 1827.г. у одредници "површје земаљско" снабдевено је констатацијом: "Може бити,

да би се нашло и сланих извора, али се со нигде не вади, нити се кува, него се добавља из Каравлашке и из Мађарске" (Караџић, 1964, 128). Вазална кнежевина убрзо потом отпочела је улагати знатне напоре на откривању солских налазишта, чиме би обезбедила годишње потребе за сопствено тржиште од око 4 милиона ока, јавно нудећи финансијску помоћ за истражне радове и новчану награду у случају њиховог позитивног исхода; једна од особа које су прокоцкале део иметка на "тражење немогућег" био је и негдашњи житељ вароши кладовске Сима Милутиновић Сарајлија, "оставши кратак" за 1000 дуката (Милић, 2005, 6).

Услед пловидбених препрека на Ђердапу, специјално на Горњем Ђердапу /Добра- Пореч/ и на Доњем Ђердапу /Ада Кале- Кладово/, што је изискивало претовар соли у мања пловила, у регији Кладова интензивне су биле активности на утовару, истовару, складиштењу робе и даљег њеног опремања у правцу Београда па и Босне. Будући да је трговина овим артиклом пореклом из рудника соли у Влашкој и Молдавији доносила огромне профите, ти послови испоставили су се значајним, између осталог и за привредни препород подунавске регије каква је Кладово са утврђеним градом Фетисламом, но и током XIX века за стварање јаке финансијске основе у сврхе коначне еманципације од османске управе путем откупа некретнина од Турака, како су налагали споразуми постигнути 1829.г. између кнеза Милоша Обреновића и Порте. То је и био период врхунских Милошевих успеха у трговини, будући да је искористивши турско- руски рат где је био снабдевач турске војске храном, издејствовао за Србију монопол извоза соли у друге балканске крајеве.

Прилози за историју транзита

После стабилизације османске власти у доњем Подунављу, почев од шеснаестог века кладовска регија добила је на значају као трговински центар, како због прекограничних послова са Влашком путем саобраћаја на кладовској скели и као место улова најквалитетније икросне рибе, тако и услед околности да је трговачки пут Дунавом изискивао претоваре робе и ангажовање бродске вуче на Ђердапу. Канунима- уредбама са снагом закона, потврђеним од стране султана, 1586. године регулисани су: 1) баждарина и тржишна такса; 2) пословање скеле фетисламске; 3) такса мађерија на фетисламској скели. Канун о баждарини и тржишној такси садржи одреднице: "Од самарског товара соли узеће се две аспре; Од стотину комада соли, ако одлази /из Фетислама/ колима пет аспри". А ако одлази бродом, на стотину комада пет аспри. Канун о скели Фетислама регулисао је јавне дажбине и возарске надокнаде везано за промет робе

преко Дунава: "Дажбине за со која прође кроз поменуту скелу нека се равнају према дажбинама видинске скеле. А и баждарина је таква." (Бојанић- Лукач, 94).

Код чињенице да су транспорт и комуникације били изнимно значајан фактор развоја једног града, Фетислам за свој просперитет, изузев скели, дугује дунавској бродској пловидби у којој је био значајан чинилац као лука, место допреме и отпреме робе, важан транзитни пункт и стециште вештих лађара, регрутни центар за људе уполсене на извлачењу бродова узводно кроз ђердапске брзаке. Развој речног саобраћаја имао је нарочитог основа у Бечком уговору, склопљеном између Турске и Аустрије 1. маја 1616.г. Државе потписнице стекле су слободу пловидбе Дунавом, и у нешто касније, 1664.г. издејствованом ферману о слободном приступу аустријских трговаца турском тржишту. Ти фактори погодвали су експанзији локалног тржишта, што је и довело до потребе издавања општих аката о условима приступа робама стављаним у промет на њему.

Пожаревачки мир, као надоградња стеченог Карловачким, 1718.г. учврстио је аустријској монархији, поред дотадашњих 303.000 км², посед од још 315.000 км² територија. Банат је ослобођен турске власти а северни делови Србије, укључујући област Кладова, и западни делови Влашке прикључени су хабзбуршкој држави.

Исписи из Државног архива Мађарске садрже податке о администрацији на тлу Кључа односно Кладова из доба аустријске управе 1717-1739 (Пецињачки, 1971, 80). Већ 1719.г. помиње се службеник солане у овом подунавском градићу. Из 1720.г. имамо информацију да је шеф кладовске солане /Salzversilberer/ Johan Georg Mohringer, са годишњом платом идентичном оној припадајућој управнику оршавског дистрикта /300 форинти/ док је манипулант солане- salzwaagknecht био Bernchhardt Klaffer; уз себе имадоше још два помоћна манипуланта- salzuberreiter (Пецињачки, 81-82). Поред кладовског, важно је било кусјачко стовариште соли, за које Владимир Стојанчевић, кроз коментар увоза влашке соли у доба примирја 1807-1809.г примећује: "Кусјак је био главно стовариште соли, одакле се она затим крчила и продавала широм земље" (2013, 20).

Устаничке борбе у Србији и руско- турски рат учинили су почетком XIX века перспективе трговинског и привредног развоја Србије врло извесним. Но, како капитал, као иначе, тешко подноси баријере, веома често се дешавало да Срби, без изричите сагласности покровитељске Русије, у време њеног сукоба са Османском империјом, за потребе Турске, специјално Босне, препродају огромне количине соли пореклом из Влашке, иначе под руском управом у то доба. Трагови великих спољнотрговинских послова могу се назрети у преписци велетрговца из Крајове, Хаџи Јануша са српским пословним партнерима, чији се део данас налази у румунском државном архиву а српској је јавности представљен од стране Радослава

Перовића у две расправе "Из архиве Хаџи Јануша" за период 1809-1819 (1980, 171- 208). Овај јунак транзиције свога доба у писму Младену Миловановићу одаслатом из Влашке 7.јула 1811.г. наводи:

"Ваше високоблагородије, милостиви господине,
Узнавши о вашем прошествију по граници к Кладову обрадовао сам се да ћу ту срећу имати...поздравити и молити вас да внидете в изследованије и благорасположеније о мојим вешчима/ стварима/ које се у Србији у Кладову налазе и дигнете препјатствија неким г.комендантом и ђумрукчијама на пут положена ми, која би само онда бити могла кад ја платио не би за мој хеспап сербској власти принадлежашћи ђумрук. Что се дозвољенија тиче, ја сам како верховному вожду сребскомому господару кара Георгију писао и допуштење изпросио да мог лој пренети преко Кладова у Оршаву и отуда рану донети која такођер у Србији нуждна је, тако исто дозвољеније на то добио сам и от генерала Заса /командант руске војске у Малој Влашкој/. Како сам лој пренео у Србију, одма по дужности и ђумрук платио сам господару Петру Теодоровићу /Добрњцу/, тогда бившему коменданту и ђумрукчији у Кладову, на које и писмо имам. Не мсатрајући садашњи господа коменданти /Живко Константиновић/ како на дозвољеније верховнога вожда тако и на писма от ђумрука, задржали су ми лој досада и повторително ишту ђумрук да платим. Довољно би за мене било наказанија /казне/ что сам штетовао 10.000 гроша због тога что досада хеспапа нисам се ослободио неправедним препјатствијем, где сам се надао сербској нацији ползу бити, а сверх тога по други пут ђумрук платити сувише би било и неправедно. Моја приврженост к сербскомому роду и особита горећа љубов нису ми никада дали нити ми дају и помислити да ће благородна браћа која за правду ни крви своје не штеде неправдом отговорити ми. Зато покорњејше вас просим да внидете у балгорасуджденије и благорасположеније и милост к мени имате праведно решеније дати мојему повереному човеку Панајоту да он може с хеспапом мојим располагати...

Ваш обвезателни и покорњејши слуга Хаџи Јануш"

У продужетку текста- *"Надпис Високоблагородному господару Младену Миловановићу господину сербскомому совјетнику и попечитељу војени дел у Кладову или где будет"* (Перовић, 199-200).

Потражња за дефицитатрном робом била је велика, зарада изузетна, па се већи број српских великаша, изузев у послове организовања живота у устаничкој Србији, укључио у надметање за стицање добити. Рођак Вука С Караџића Јефта Савић- Чотрић, такође неко време српски администратор у Кладову, поводом откупа соли писао је Хаџи Јанушу 17.августа 1811.г:

„...На контракт и на устмено и писмено порад соли учињени по други пут рок вас опомињем и молим да би ми барем 50.000 ока соли, ко што сам вам у мом пређашњем писму јављао, од данас до 15 дана послати изволили. Ја не само то 50.000 ока соли да би до вишереченог термина драговољно примио, него и онај сав до 200.000 кусур, само ако би ви у состојанију били

то исполнити. У противном случају, ја вам преко овога термина друго што не захтевам разве по уговору нашем да ми контракт мој, што је при вами, натраг пошаљете. Време знам да ће вам тешко допустити на контракт ми и ово писмо одговорити. Ништа мање вас за они гореименовати 50.000 ока повторително молим да би ми до термина од данашњега дана какогодер послати радили" (Перовић, 202).

Још Букурештанским мировним уговором 1812 прецизирано је да Србији у саставу Отоманске империје припада унутрашња аутономија, да би на ултиматум новог руског владара Николе Другог, Порта прихватила клаузуле Акерманске конвенције 1826.г. као допуне првобитног споразума, што су имале за циљ учвршћење српских аутономних права укључујући дозволу српским трговцима да могу путовати по турским земљама са сопственим пасошима, забрану муслиманима који не припадају гарнизонима да се настане у Србији (Јанковић 1980, 125).

У спису насталом из пера поречког кнеза Димитрија Стефановића 19.маја 1816.г. спомињу се потешкоће око организовања превлачења лађа натоварених сољу кроз Ђердапски пролаз а поводом тражења пожаревачког баш- кнеза да се 140 сараора пошаље у Београд ради поправке шанаца:

"...Вама је познато да у целој нахији Поречкој нема више но 300 глава, који Ђердап овде служе и сваки дан на Ђердапу лађе извлаче, са заиром царске и трговачке, са сољу..." (Живуловић, 2003, 24). Година 1817. представљала је почетак бављења трговином сољу од стране кнеза Милоша Обреновића (Поповић 1994, 193). То доба било је, према Петру Милосављевићу, карактеристично по транзитним шверцерским рутама са једне обалу Дунава на другу и обратно: "У неким румунским изворима могу се наћи тврдње, истина не баш категоричне, да се Миша Анастасијевић у младости бавио 'тајном' трговином сољу, што би другим речима значило да се бавио кријумчарењем.... У вези с тим мађарски писац Мор Јокаи у свом познатом роману *"Златан човек"* тврди како је кријумчарење соли било систематски организовано. По њему, Дунавом су тада пловили читави ројеви кријумчарских чамаца и лађица које су покретале искључиво снажне мишице веслача. Ону исту со која је на угарској обали стајала шест и по форинти, угарска управа продавала је на турској обали за пола до једне форинте јефтиније. Кријумчари би онда ту со, са турске обале, поново преносили на угарску страну и ту би је поново продавали по већ важећим ценама..."(1983, 39). Од опасности таквих послова можда проистиче повод узречице, на тлу Кладова у оптицају до половине XX века, за особу која је настрадала у таласима Дунава- "Отишао по со на Кусјак".

За успешни трансфер робе битан чинилац представљали су и климатски услови. Тако је јануара 1820.г. "лед загушио Дунав код места Доња Стена, да је цео Пореч потопљен... пропале су куће и 130.000 ока соли" (Николић 1965, 63). Изузев леда, проблеме су чинили ветрови

изузетне снаге или низак водостај у летњим, сушним месецима. Карактеристике пловног пута што су увећавале ризик, углавном су били велика брзина матице реке на Ђердапу, многобројно дунавско стење и вирови. Отуд честе хаварије, превртање и потонуће пловила са товарима. Но, такви су фактори, са друге стране доприносили монополу организатора саобраћаја који су ипак владали ситуацијом на терену успешније од конкуренције из других области Подунавља.

Увођење реда у "солске послове" било је мукотрпан посао у који је кнез Милош Обреновић уложио много труда, па и дипломатске вештине преговарања са београдским везиром, заузврат стекавши импозантни метак. У тешке дане по његове подухвате сврстава се период подизања устанка у Влашкој од стране Тудора Владимирескуа, у вези с тим и забринутост Турака због отвореног позива устаника кнезу Милошу упућених из манастира Тисман, да Срби одмах опседну Београд и отправе три хиљаде људи на Прахово (Гавриловић, 1909, 57). Како Михаило Гавриловић закључује, *"у земљи се осетила велика нелагодност која је притискала све доносе... Абдурахман, управник адакалски, зауставио је сасвим саобраћај на Дунаву; велики број трговачких лађа остао је усидрен код Ада Кала..."* (1909, 61).

О једном проблему из те сфере Милоша извештавају кнезови суда београдског писмом од 11.октобра 1827.г:

"Ваше сијатељство милостивејши господару!

По налогу вашег сијатељства... предали смо писмо ваше ч.везиру у призренију магазија/складиштара овдашњи Турака кои сол од Реиза купују сви, а другима трговцима из други касаба овога пашалука недају, позивајући се на некакаву бурунтију коју им је везир Абдурахман паша дао и овај везир потврдио. Честити везир по прочитанију писма вашег сијатељства одговорио нам је да он није рад ни најмање што новије заводити што није пређашњег времена било. Следователно и овдашњим магазијама дозволити не може да они сами сол од Реиза купују јевтинијом ценом, а потом нашим људима из других вароши да скупље продају, кои такођер могли би од Реиза оном ценом купити којом купују којом купују и магазије овдашње; особито држећи једнакост свуда у овом пашалуку, као што му и ваше сијатељство напомиње.

За бурунтију ону која се код Турака магазија овдашњих од Абдурахман паше налази, каже честити везир да ју је читао и да у њој ништа друго не стои, него само потверденије еснафа њиовог магазијског, са додатком да реизи са солју најпре нама јављају се и потом да могу даље ићи, или ком другом сол продавати, коју бурунтију и честити везир одобрио је пређе као ствар која од пет или шест година пре њега суштествовала је; но ни најмање не сматрајући на исту бурунтију, каже честити везир, да он башкалуке у овом пашалуку чинити неће, него нека сви људи једнаку слободу имаду, како у прочима, тако и у куповању соли од реиза, нити ће магазијама она бурунтија што важности имати. За ову

ствар ето и сам честити везир пише вашем у сијатељству, које по дужности јављајући јесмо." (Перуничкић, 1964, 395).

Конвоји специјалних пловила- соларица- намењених транспорту соли, изграђиваних претежно у поречком или брзопаланачком бродоградилушту, репарираних у кладовској "терсани", превозили су раних тридесетих година XIX века између десет и двадесет милиона ока драгоценог артикла (Милић, 2000, 17). Солска стоваришта у Кладову и потесу Кусјак- Прахово, подигнутог на остацима римског Децебалума, располагала су у свако доба лагером са 4-6 милиона ока, а трансфером дунавским пловним путем бавило се око 300 бродова годишње (Милић, 2000, 18). Трансакције су углавном реализоване уз посредовања јеврејских трговаца, али и Цинцара. У писму адресираном Милошу из Пореча марта 1828.г. стоји: "Јеврејин Матијас Албала који своју со овде и у Фетисламу има дао је свим својим лађарима који му је под кирију носе у Београд, турске нове дукате од 20 гроша..." (Миловановић, 2012, 13).

Нарочитог успеха у реализацији солског транспорта имао је Михаило Миша Анастасијевић. О његовом учешћу у таквим пословима још од 1828.г. сведочи и једно обраћање смедеревском суду којим се указује на потребу да се Анастасијевићево потраживање за продату со судским путем наплати (Миловановић, 15). У борбама за преузимање монопола над препродајом, било је доста притисака и притужби турске стране да се турски актери пословања покушавају бити од Милоша Обреновића и његових партнера "избачени из игре" у вези чега је настала потреба следећег појашњења паши адакалском маја 1828 а од стране поречког администратора Јоксима Милосављевића : "...Уверени будите да нити мислимо какво зло против цара нашег милостивог чинити нити ће какви Турчин трговац тргујући са сољу или било чиме у време данашње пострадали у народу нашем. Уверени будите да ће наш господар Милош Обреновић сваком трговцу са стране којему би једна пара од стране народа нашег фалила, за сваку велим пару дукат дати и за једно влакно турског трговца откинуто животом ће овај Србин морати платити..." (Миловановић, 20).

У међувремену отпочео је 1828.г. ратни сукоб Русије и Турске, који ће бити окончан катастрофалним поразом Османлија, што је знатно допринело повољнијим позицијама српске трговинске политике вођене од стране Милоша Обреновића. Со је у том домену играла битну улогу услед велике потражње и могућности српског кнеза да контролише пловидбу, значи и проток робе, кроз ђердапски теснац. Запажену улогу у тој мисији имао је Поречанин Михаило Анастасијевић. У време напада Русије на Турску 1828.г. 14.априла, велики конвој турских лађа са сољу чекао је са стрепњом развој ситуације у текијском пристаништу. Колико су се руске трупе више приближавале Дунаву, толико је цена турске соли вртоглаво падала. Нешто својим новцем, нешто уз кредит који је делом добио од кнеза

Милоша Обреновића, Михаило Анастасијевић успео је откупити по багателној цени велики товар, из чије даље продаје је профитирао 700 дуката (Милосављевић 1983, 49; Живуловић, 2003, 38-41). Како би робни промет био заокружен кроз одговарајуће норме, Суд народни србски 7.марта 1828.г. усвојио је тарифу за наплату царинских дажбина/ ђумрука на подручју под српском управом. Тарифним ставом 37. за со је прописано давање од 10 пара по јединици мере (Перуничкић, 1964, 409-410).

Извештајем од јуна 1828. српски кнез информисан је из Пореча од стране Стојана Симића да тренутно у Поречу и Текији "свега се до 24 лађе товарне са чифутском сољу находе; осим ових потоварених 24 лађа више чифутске соли нема у Кладушници..." (Миловановић, 29). Обзиром на потражњу која је евидентно расла, Милош је настојао да на све начине увећа количине коју ће даље препродавати. Зато октобра 1828. магистрат поречки у његово име умољава Омер пашу адакалског: "Наш господар књаз Милош Обреновић оправио је своју лађу овде /Пореч/ и заповедио ми да је спустим у Адакале молећи вас... што бисте му пријатељство изволели учинити препоруком да је натоварите са соли коју за свој собствени потребује конак. Ова лађа може до 60 и мало више хиљада ока подигнути... можете ли нам натоварити лађу и по коју цену?" (Миловановић, 53-54).

Забележени су и његови покушаји коришћења алтернативних праваца транзита у циљу заобилажења дунавских препрека и надзора османске администрације- у писму од 24.августа 1828. поречки магистрат извештава књаза да се црна со из Влашке допрема до Брзе Паланке а отуд сувоземним путем, преко Мироча до Пореча, где се има вршити претовар на лађе (Миловановић, 45). Наравно, ни конкуренција није мировала, о чему сведочи хапшење двојице турских трговаца што су из Брзе Паланке преко Дунава приспели у суседно место Бурила на влашкој страни, не би ли испословали директне трансфере драгоцене робе (Миловановић, 44). Пореч је представљао комплекс- "поречје" три острва, поред истоименог, још и Миленковог и Хаџи Николиног, са почетком низоводно од стеновитог масива дунавског Гребена, на 500 м од Бољетинског потока. Почињало је на удаљености 173,5 км од Београда а завршавало 1.100 м ниже. Било је настањено до 1832.г, када се по наредби кнеза Милоша становништво преселило у Доњи Милановац, 5 км низоводно од острва.

Неби ли усталио своје трговачке подухвате Милош Обреновић искористио је пријатељство и партнерски однос са велетрговцем Гицом-Ђорђем Опраном из Оршаве, чијим посредством је склопио пословни савез са бароном Стефаном Мејтаном, аустријским подаником стационарним у Букурешту, 21.2.1829.г. Њиховим контрактом предвиђена је испорука 20 милиона ока соли из влашких рудника Велико окно, Тенега, Сланик, са местом преузимања магацини при скелама Черњец и Зимница. Коначни рок испоруке био је 15.новембар исте године а цена 14 гроша за 100 ока. (Милић,1971, 348-349). Барон Мејтани уједно се обавезао обуставити сваку

другу испоруку соли на шест сати растојања од Дунава. Терет ризика за успех подухвата подељен је тако да је Барон Мејтани има сносити евентуалне штетне последице изазване у делокругу рада влашке управе, руске и аустријске власти, а Гице Опран у односу на штету која би настала од стране Турака током превоза Дунавом. (Милић, 349). Испорука је наилазила на многе проблеме, углавном по питању безбедности транспорта.

Везано за гранање послова кнеза Милоша Обреновића око трговине сољу, 1829.године београдски везир изражавао је сумњу у прекорачење добијених овлашћења у спољнотрговинском промету, о чему је Алекса Симић известио српског владара писмом од 29.марта: "Честити везир примећује да не јављате Девлету колико сте соли погодили, нити му пак саопштавате садржаје уговора, нити именујете за које пределе је нужно, да им се не би учинила велика сума и да не би негодовали но што се старате и за Босну добављати соли; но да јавите само да сте погодили преко Гице Опрана, немачког поданика, са Бароном, опет немачким подаником, соли колико треба за наше и околне пределе, будући да смо ми свагда одонуд сол добивали и да нам је и сада оваква одонуд нужна, па под тим именом можете донети колико хоћете..." (Перуничкић, 1964, 431-432).

Услед потребе претовара соли на мања пловила која су била кадра проћи кроз Ђердапске брзаке и стење, у конкуренцији као места за манипулацију робом налазили су се острва Шимијан, Гол и Ада Кале односно Верчерова преко пута овог турског острва, поред њих и складиште код Фетислама. Вук Караџић у раду "Имена села у Србији изван пашалука Бијоградскога" нотирао је да оквир Кладова, значи српске аутономне области чине и насеља на острву Шимијан, уз стубове Трајановог моста 5 км низводно од малог српског града, и Гол- десет километара низводно од Аде Кале (1828, 534). Тачније, Гол се простире од 231. до 232,3 км дистанце од Београда а Шимијан 12 км од острва Гол, преко пута данашњег Турну Северина. У то доба српска граница обухватала је и острва "Чиплак- аду /Острво Голо, један сахат испод Адакала, Шиљанку- аду/ Шимијан, по сата испод Кладова, Корбаву аду- два сахата испод Шиљанске, Вајуг- аду спрам села Брлога, Бурдељску аду спрам села Бурдеља, Грабовичку аду спрам села Грабовице, Пишман- аду спрам Купузишта, доњу страну Велике аде или Великог острва, Малу Чиплак-аду/ Мало Голо острво" (Гавриловић 1912, 242). *Saan, Ducepratum, Острвски град, Ата/ Ада, Острво- тврђава, Ада Кале, Ada-i- Kebir, Оршавско острво, Нова Оршава, Каролина, Erythia, Cyraunis, Cerne, Continua, Porizza*, називи су за острво које се, до 1971. године и потапања за потребе изградње хидроенергетског и пловидбеног система Ђердап, простирало средином Дунава од 220. до 221,6 км низводно од Београда, на 4 километара низводно од српске Текије и румунске Оршаве, 2 км низводно од ушћа Черне, 600 метара узводно од ушћа Бахне у Дунав, 18 км узводно од Турну Северина и 15 км од Кладова. Позиција Аде Кале, како се у време дефинитивног урањања у дубине Дунава звало, омеђена је 950. и 952. километром дунавског пловног пута.

Најближе тачке острва биле су удаљене 255 метара од румунске стране коју надвисује брег Алион и 315 метара од српске стране са обронцима Мироча.

Писмо адресирано од стране поречког магистрата знаменитом Авраму Петронијевићу у Видин садржи поруку: "Употребите сва расположива средства да би кренуле узводно лађе са сољу. Као што сам раније говорио да се без примирја на Шимијану товарити неће наше лађе, и сада то мислим и говорим, но зато ћете се моћи у Верчерови /преко пута Аде Кале на левој обали/ товарити, премда је и Дунав опадати почео и адакалски паша без најмањег подозрења својег допустиће онде лађама товарити се..." (Миловановић, 107). Ипак, исти магистрат у другом обраћању Петронијевићу од јуна 1829.г. изражава наду да ће адакалски паша најзад допустити пловилима српским да се на Шимијану товаре сољу која би дотле стизала видинским лађама (Миловановић, 109). Очито је ова локација удаљенија од надзора адакалског паше више погодовала слободнијем трговинском промету. О размерама посла посредно сведочи околност да су у међувремену уз Шимијан, на десној обали настала два нова села: Бугарско и Жупанско (Караџић, 1828, 534). Из стилизације пак писма урученог кнезу у Крагујевцу истог месеца може се закључити да су за претовар соли коришћени и место Шимијан на левој обали преко пута острва, и острво Шимијан посебно, што такође указује на изнимно велики обим посла на трансферу драгоцене робе (Миловановић, 111).

Августа 1829.г. за надзиратеља стоваришта соли на Острву Гол/ Голом острву, уместо Димитрија Радовића постављен је Герогије Радовић, који је те послове имао вршити скупа са Гицом Опраном, човеком од Милошевог највећег поверења: "Признајте доходашћег и предреченог Георгија Радовића као господарског човека и у јединогласију извршавајте дело које вам предстоји. Ви сте обадва управо једног господара служитељи и надам се на вашу часност да ћете љубезно све чинити за удољавати жељи господара нашег"- стоји у налогу поречког магистрата Гици Опрану (Миловановић, 123). Трећи човек од поверења био је Сари Коста коме се у једном писму од августа 1829. поречки магистрат непосредно обраћа тражећи да соларицу Милоша Обреновића натовари преко реда, са знаком "таква је препорука одозго" (Миловановић, 130). Исте послове на острву Шимијан за рачун српског кнеза обављао је Никола Павловић (Миловановић, 139).

Септембра 1829.г. Једренским уговором окончан је руско- турски рат, а истим се Порта обавезала да ће у року од месец дана издати и саопштити руском двору ферман о извршењу обавеза према Србији. После нешто више од две седмице издат је акт са султановим потписом којим се београдском везиру налаже да приступи реализацији уговорених аутономних права за Србију и враћању шест отргнутих нахија, укључујући Кључ/ Кладово, матици. Долазеће доба донело је интензивни трговачки

промет па су велике лађе попут оне натоварене са 81.000 ока соли често виђане на Ђердапу (Николић, 1965, 62).

Гица/ Гице- Ђорђе Опран пролећа 1830.г. боравио је у књажево име у Букурешту ради склапања нових трговинских послова, где је утаничио испоруку два милиона ока соли (Миловановић, 145). У јесен 1830.г. Алекса Симић је по овлашћењу кнежевом закључио уговор са камарашом Стојаном Тонићем за испоруку и превоз 12 милиона ока соли годишње, прва испорука почев од јуна 1831 и исто толико за наредну годину (Милић, 1971, 352). У ортачком послу учествовала је и кућа Опран- Хафон, с тим да је постојало ограничење да кнез Милош не сме со продавати ван граница Србије (Милић, 352). Пореч као значајно трговачко средиште јула 1831.г. у једном маху у тамошњем карантину био је место чекања 46 соларица са 600 чланова посада (Николић, 1965, 62).

Јевреји су имали важног удела у реализацији ових послова, какав је случај био и са Самуилом Харамом- камарашом из Фетислама који со онде прима у магазине, али је уједно у тајности био задужен преписку о српској трговини отпремати из Фетислама у Влашку и обратно (Миловановић, 146). Други познати предузетник Мојсијеве вере, Матијас Албала, означаван у Милошевој преписци као Чифутин Мата обезбеђивао је велике трансфере соли. У једном документу из јула 1830.г. поречки магистрат извештава Николу Петровића у Чернецу да је овај трговац обећао кнезу један милион ока од чега 500.00 овога лета и исто толико догодине (Миловановић, 146). Иначе је Мата Јеврејин, лета 1830, послом око трансфера соли управо боравио у Фетисламу (Миловановић 147). У том утврђеном граду функцију камараша- управитеља складишта, вршио је још један његов сународник: Минаим Јеврејин (Миловановић, 168).

Истодобно Милош се морао борити за стабилну позицију на тржишту против турске конкуренције, о чему сведочи извештај од 25.5.1830: "Лађа са сољу јучер је приспела /у Београд/, а данас сам сазвао магазције и погодио по 28 цванцика стотину, па ћу трећи дан Духова истоварити и мерити. Овде сол /цена/ сада спала па магазције једва су примиле по 28 цванцика јер је један Турчин дошао са једном лађом сланика па је цена 26 цванцика..." (Перуничкић, 462).

Почетком августа 1830.године издат је хатишериф о положају и правима Србије. Милошу и његовој породици признато је књажевско достојанство а тачка 6. предвиђала је: "Кромје тога, будући желим, да речени народ може под сјенком моје царске милости, учествовати у оним ползама, које трговина даје, тога ради они Срби, који би на њу одати се желили, примаћеду од власти моје Високе Порте, по паспортима од свога књаза полученим, нуждне тескере, с којим ће моћи по мојим државама путовати, да би тамо, подобно осталим поданицима моје Високе Порте, трговали". Одредбом пак једанаестом прецизирано је да "Турци који

притежавају земље и добра у Србији и који би хтели опростити се од таквих... имаћеду годину дана времена да ји могу Србима продавати". Као што се могло очекивати, акт није остварен у целости, нарочито везано за предају отргнутих нахија и откуп турских имања. Но развоју трговине изгледа да није више могло бити озбиљне препреке. Али начин вршења посла који је Милошу Обреновићу и његовом дунавском капетану Миши Анастасијевићу доносио баснословну зараду био је предмет притужби видинских трговаца везиру на њихов монополски положај. Ранији такав случај забележен је марта 1831.г. у вези чега прво поречки магистрат пише камарашима фетисламским Самуилу и Минаиму "Разумео сам да је велика свађа међу реизима постала што сте моје почели најпре товарити лађе..." а потом се обраћа и самим реизима поречким у кладовском граду са циљем превазилажења проблема (Миловановић, 176-177). У расправу је укључен и адакалски гувернер Омер паша обраћањем српске стране са притужбама због протекционизма у корист турских трговаца: "С нижајшим поклоненијем љубечи вам скут, решио сам се писмом овим назначити вашем племенитородију да ми је до знања дошло неуредно поступање реиза у Фетисламу у товарењу соли јеврејске где турски реизи који су најпосле с лађама дошли никако поречким лађама не даду сол товарити но само они преко реда товаре. Ово ми је дало повод с сожаленијем не само представити неуредност тога посла, но и всепокорњејше молити вас да бисте учинили милост и заповедили Јеврејима да ред трговачки /држе/ терају, и да наши жалостни реизи- који су већ од толико времена онде с лађама на трошку, почну товарити. Верујте честити паша да су ваши 20 лађа без реда натоварене доиста неби ми криво било но и за чест и љубав вашу и овде би преко реда уз Ђердап пропустио и лазарет би им мање оставио. Такођер да су лађе и ваши служитеља војвода, опет би тако за чест вашу учинио, а за трговачке лађе што на ред не сматрају криво ми се чини и зато се надам да ће Ваша Светлост имати милост и на наше сиромасе реизе." (Миловановић, 179).

Омер паша предузео је одређене мере, о чему поречки магистрат пише фетисламском старешини Дервиш аги, иначе потчињеном адакалској османској управи: "Од 30. овог марта примио сам писмо од светлог и честитог господара Омер паше, у којему ми пише да је ред у товарењу соли оправдио. За то по Милостивому писму пашином ево долази тамо Ђока којему је ред да товари и пријатељски те молим настани и ти за љубав моју нека ону сол из Влашке натоваре Поречани који су на реду..." (Миловановић 179). Истодобно је из Пореча српска управа одаслала допис у кладовски град Фетислам Самуилу камарашу: "Изјављено за примљено ми писмо од паше адакалског сврху реиза поречки и њиови лађа, да могу ону заосталу у Влашкој сол сада таки товарити а притом умољавано да би он надстоио колико боље може да би се пашино дозволеније у дејствије привело" (Миловановић, 179).

Међутим испоставило се да је добра воља адакалског паше погрешно протумачена, па магистрат поречки пише кнезу Милошу априла 1831:

"....Адакалски паша није реч одржао, да ће и поречким лађарима ред у товарењу соли оправити. Кроме моје лађе, Динулове и нашег човека који је у Фетисламу другијем поречким лађама није било соли, будући да је заповедио паша камарашима у Фетисламу не оставити ниједну турску лађу празну макар била она од којему драго стране само нека је турска, да се натоварити мора. Да не би дакле паша у будуће у призреније поречки лађа стављао, за нуждно судио сам Јего Светлости сообщити ако би благоволили милостију писати да му у будуће о таквима остави на расположеније камараша који товаре свој мал. Доиста моје и Динулове лађе јесу натоварили и без реда за чест Ваше Светлости и ја сам за то свагда обавезан вашој Светлости називати се П/окорни/ С/луга." (Миловановић, 181).

Концем године, мада су тешки временски услови претили залеђивањем Дунава, трговина сољу је и даље била велика брига њених актера. Кнез Милош је децембра извештен из Пореча да, "након проласка Ђердапских пловидбених препрека овди је још 20 лађа сољом товарени заостало; со је јеврејска и реизи уплашени узроком зимног времена принуђени су били истоварити лађе. Међутим, реферише агилни поречки администратор, знајући да ће и пут овај долњи за зимус слабо радити за добро судећи дакле да би у овдашњим трошковима помоћ учинила се, оставио сам свега пет одаја за контумационисање доходећих а десет одаја у којима се десет лађа истоварити могу, уступио сам реизима да сол истоварују погодивши сваку одају за себе по 100 гроша кирије" (Миловановић 234).

Августа 1831. банкротирао је барон Стефан Мејтани а кнез Милош је своје уговорне обавезе препустио фирми Гице Опрана који ће убрзо у Прахову отворити велику солану (Милић, 1971, 353).

Маја месеца 1832, искрсао је нови проблем по питању првенства тегљења узводно лађа сољу на Ђердапу уз употребу људске снаге/ сараора или воловске вуче. Капетан поречки тим поводом пише у Крагујевац Стојану Симићу: "Како ми је за лађе доходеће наложено ви знате и ево чвор сада једна дошла адакалска лађа са својеном сољу а две лађе с јеврејском и чрез турске лађе не могу никако да употребим, слаже да оне с чивутском сољу навише опремим а турком да кажем ако им сараори требају да траже. Да могу другим начином учинити да презрем турске с својеном сољу лађе а чивутским помоћ нужну дадем но со тим би дао приметити Турком да се другому брани сол овоме доносити кроме чивутима. За ово само вас молим да ми савете дате. Осим ове козак Еминове лађе из Адакале са својом сољом дошле су у Текију још 4 лађе, две Топал Огли Сулејмана реиза из Рушчука и две Хаџи Јунуза Магазџије из Видина и до сутра мислим бићеду у контумацу нашем. Опет да би се

незамерила којим нибуд и недали приметити ово што нам је нужно чинити, за најбоље судим контумац да подигнемо на месец или на 20 дана, могући је да ћемо с овим лакше од путовања сољом за овамо одбити оне који овамо намеравају сол своју доносити и продавати." (Миловановић, 290).

Хатишериф из 1833.г. продужио је за 5 година могућност боравка Турака ван гарнизона, до када је у оптицају било и право продаје имања Србима "за готове новце и без сваког насиља и угњетенија". Са циљем убрзања откупа некретнине у поседу Османлија, кнез Милош био је ангажовао јеврејске посленике, о чему сведочи писмо Алексе Симића упућено му 5.6.1832: "Ваша светлост милостивејши господару! Овде прилажем светлости вашој писмо за Исака Камонда у Цариграду, којему пише Соломон да купи овдашње миљкове царске по определенију светлости ваше које сте ми о томе писали 2 т.м, но будући да се Соломону види мало што ви дајете за те миљкове, то јест до 200.000 гроша и не нада се да ће се то узети моћи...Зато је он назначио у том писму Камонду да може само у мирију дати за ове миљкове до 200.000 прочи трошкова и мита да ћеду му се особито платити" (Перуничкић, 1964, 876). Ово подразумева да су поред физичких лица и држава и њене старешине користећи сопствени положај активно партиципирали у трансакцијама стицања власништва на земљишту, у кладовском крају, као и на риболовним подручјима. Сам кнез српски на подручју Кључа откупио је 1834.г. по цени 15.450 гроша имање од 26 и по дана орања, 172 косе сена, 7 мотика винограда, 3 куће, 2 дућана, с тим да је његов значајни део препустио мештанима Текије (Стојанчевић 2001, 49). За дунавске гарде и то њих 7 са 6.537 колаца пободених у риболовне ревири, Милош је адакалском паши платио 26.000 гроша (Стојанчевић, 2001, 49). Владимир Стојанчевић закључује да је оваквом економском политиком истеривања турских привредника, кнез снажио и политичка права Срба у Кључу бранећи политички и аутономни статус кнежевине (2001, 49). И даље су огромни извори прихода за такве трансакције потицали из трговине сољу. Промена граница услед враћања шест нахија Србији и излазак младе кнежевине на Дунав условили су интензивирање извоза влашке соли посредством Србије- од 21 милиона ока 1833, на 38,5 милиона ока 1834.г. (Милић, 1971, 353). Ове године отворило се и питање заоставштине иза смрти барона Мејтанија, из које је требало издвојити 4-6 милиона ока соли затечених на стовариштима у Прахову и Кладову, чија продаја је делом нашла у рукама Гице Опрана (Милић, 1971, 353). Између 13. и 17.децембра 1834. Опран је, са звањем секретар посланика Влашке Димитрија Глигоријевића Филипескуа, био у посети кнезу Милошу, којом приликом су вођени разговори пословне природе, изузев с кнезом, још и са Аврамом Петронијевићем, Стојаном Симићем и Јосифом Милосављевићем (Манојловић, 2011, 52-53).

Важно је знати да су ангажовањем Гице Опрана Срби 1834.г. утаначили куповину соли из молдавских солана, уз превоз српским и

турским бродовима почев од Галца. Оштро противљење влашког кнеза Александра Гике овом споразуму манифестовало се чак у пресретању бродова и заплени товара. Зато је и куповина соли из Влашке опала на свега 15 милиона ока 1835.г. (Милић, 1971, 354). Неби ли се избегли даљи неспоразуми, донекле почивајући на чињеници да су Влашка и Молдавија уживале руско покровитељство док је у трговини примењивано право важеће за Османско царство, султан Махмуд октобра 1835.г. у Букурешту основао је Српску агенцију, са једним од разлога "заштита трговине српског народа и имовине српских грађана" (Милић 1971, 355). Садржај султанове одлуке по том питању била је обавезујућа и за влашку и молдавску страну, а детаљнија регулација рада агенције уследила је 17.2.1836. године указом кнеза српског. Агенција је добила печат са натписом "Књажевско- сербска агенција у књажевствима Валахији и Молдавији". Радило се о типу дипломатско- конзуларног представништва конституисаног сагласно ондашњим стандардима међународног права.

Сукоб око увођења у причу молдавске соли, окончан је сусретом кнеза Милоша и Александра Гике у Појани, област Долж- 86 км југозападно од Крајове- 20.новембра 1835.г, када је уговорена испорука за Србију 30 милиона ока за две године, у интервалима 1.март-30.октобар сваке године, када је Дунав био плован. Истим споразумом на страни српских уговарача- купаца влашких рудника соли- нашли су се ортаци Никола Герман, Стојан и Алекса Симић, Михаило Анастасијевић и кнез Милош, с тим да је делом била ангажована флота Моле Мехмеда хазнадара из Видина (Милић, 1971, 358). Највећи значај за успех подухвата добијају возарске услуге пловила дунавског капетана Михаила Анастасијевића, његових 1000 радника, 74 лађа- соларица и десетак магаза- стоваришта/складишта соли и друге робе, који је од конкурената неретко оптуживан да неосновано даје првенство својим соларицама у организовању пролаза транспорта соли кроз Ђердап (Милић, 1971, 359). Најзначајније његово складиште је Кусјак- седам великих магацина са мноштвом помоћних зграда на тлу атара села Душановац, пар километара узводно од села Прахова (Благојевић, 1999, 34). Исто место одређено је за витални саобраћајни пункт још у доба античког Рима- концем првог и почетком другог века н.е. Отуд су управо на Кусјаку пронађени остаци римског пристаништа: камени блокови, два стуба за везивање бродова, па и делови галије (Крстић, 1994, 38). У раздобљу новембар 1835- јул 1838, у Србију је из Влашке и Молдавије допремљено 33.952,840 ока соли, од чега молдавске 9.101.819 (Милић, 1971, 360). Од уноса те врсте робе наплаћивано је 5 гроша на 100 ока до 1838.г, потом 60 пара на сто ока. Даница Милић налази да је у укупним државним приходима исплаћиваним султану за прво полугодиште 1838.г. приход од царине износио 571.692 гроша, а на годишњем нивоу убрана царина од соли досезала је 500-700 хиљада гроша (Милић, 1971, 362). Одавде је делом со отпремана и унутрашњост Србије- до Карановца/ Краљева и Крушевца (Милић 1983, 67).

Српски великаши угрожени нараслим апсолутизмом кнеза Милоша који им је спутавао, пре свега, слободу трговине, оформили су јак опозициони блок познат као "уставобранитељи". Уз њихово велико залагање, огромна уложена финансијска средства и подршку из иностранства успели су "кроз институције система" онемогућити даље кнежево самовлашће и трговински монопол. Као чланови савета установљени уставним актом из 1838.г. његови опоненти, међу којима најугледнији Тома Вучић, Прота Ненадовић, Лаза Теодоровић, Милосав Ресавац... допринели су својим деловањем Милошевом одрицању од престола. До принудне абдикације и пресељења у Влашку дошло је 1839.г. што је у знатно придонело несигурности у спољнотрговинском промету Србије. Августа те године прекинут је рад букурештанске српске агенције, да би је исти српски кнез обновио 21.3.1859. године. Размирице у вези нерашчишћених рачуна између Милоша, Михаила Анастасијевића и Николе Германа послове са сољу једно време готово да су паралисали.

Користећи указану прилику Михаило Анастасијевић је 1840.г. основао мешовито акционарско друштво за експлоатацију са његове стране закупљених окана влашких рудника соли. Компанјони су му били Никола Герман, браћа Симић, влашки кнез Гика, Александар Вилар и Отелегон (Живуловић, 2003, 55). Постигнути споразум са влашком администрацијом допуштао је Анастасијевићевом акционарском друштву да годишње извезе 16 милиона ока соли, односно за 7 година 112 милиона ока. Али, лоше организовани послови превоза уз одбијање пештанског "Лојда" да уђе у посао донели су знатне штете компанији. До краја 1843.г. реализован је извоз тек 7 милиона ока, уместо уговорених 48 милиона (Живуловић, 2003, 58). Анастасијевића је то навело да купи још бродова и подигне низ великих стоваришта, тако да је искључиво његовом заслугом до краја уговореног рока реализован извоз из Влашке свих 112 милиона ока соли. И браћа Герман, сувласници истоимене београдске фирме, уложили су знатна средства у јачање сопствене трговачке флоте у оквиру које се истицала лађа 300.000 ока носивости, направљена у Брзој Паланци (Пауновић 1972, с.603.). Недуго затим уследило је закључење другог пословног аранжмана на сличним принципима. Користећи руску интервенцију у Влашкој и Молдавији и бурна политичка збивања у Европи 1848.г, као и напредовање турске војске према Букурешту, Михаило Анастасијевић још једном успева да оствари екстрапрофит условљен специфичним ризиком од ратних дејстава. "Док се жар Буне полако гасио а повраћени властодршци /уз помоћ Руса и Турака/ тек долазили к себи, развозио је и продавао со по Бугарској, Србији, Босни и Мађарској, избегавајући све могуће таксе... Завршио је посао и са српском владом; закупио је од ње увоз аустријске соли. Тада је он аутентични монополист- "једини солски великокупац" на Дунаву и Сави, од Сиска до Сулине на Црном мору" (Живуловић, 2003, 66). Наиме, споразумом ортачког друштва браће Симић и Мише/ Михаила Анастасијевића са једне стране и српске владе са друге, друштво је преузело договорене количине испоручене соли за продају између српске и

аустријско- угарске стране за наредних шест година по 4 милона ока годишње, тако да се први једногодишњи период рачуна од 1.5.1852. до 1.5.1853.г. (Милић, 2005, 74). Како Даница Милић налази, отворен је тим поводом позамашни кредит код српске владе из Правитељствене касе, од 100.000 дуката а ортачко друштво је на име гаранције дало робу и велико складиште влашке и молдавске соли у Кусјаку (2005, 74).

Повећањем тражње и могућношћу велих пословних добитака, на „дунавској магистрали” сјатили су се трговци и бродари и из далеких крајева, попут вештих далматинских и градитзеља бродоова и лађара. Тако је забележено да су 1847.г. ортаци Н.Николић из Трста, Спиридон Гопчевић и Ковић, превезавши со у четири дрварице из Румуније у српски Кусјак, своја пловила укотвили у Брзој Паланци, „ради чувања док се Николић из Трста врати” (Савин, 1962, 332). Спиридон К.Гопчевић /1807.г. Бока Которска- 1861.Трст/ уживао је глас једног од наимућнијих тршћанских бродовласника који је годишње у Ријеку довозио по 5.000 тона руског жита, снабдевао пловилима аргентинску ратну морнарицу; био је велики српски добротвор (Жиц, 2009). У историји је упамћен и као отац Спиридона С.Гопчевића /1855.г. Трст-1928 или 1936.г. Берлин или Беч/, авантуристе, астронома, писца, новинара, полиглоте, аустријског агента, али и антисемите и расисте, чији псеудоним- *Leo Brenner*- носи и кратер ма Месецу (Драгић, 2010, 382-383). То је значило и интензивирање закулисних радњи Милошевих и његових директних савезника у елиминисању моћних такмаца из „солске игре”, без обзира одакле долазили.

Из половине XIX века датира поновна притужба због нелојалне конкуренције:

- "Молба робова из редова трговаца Богом заштићеног града Видина благословеној и премилостивој стопи честитог везира- Као што је свима познато, живимо захваљујући купопродаји влашке соли на обали Дунава. Међутим, од када је пре неколико година српски поданик капетан Миша преузео влашку со, остали трговци су прикраћени у пословању са њом. Стога смо са великим жаром отпочели са куповином морске соли. Сваки од нас је, колико су му снаге допуштале, куповао извесну количину морске соли и превозио је до Београда. Премда је ранији обичај био да се наши бродови који Дунавом стигну до Ђердапа, уз поштовање реда и плаћање трошкова, превлаче преко њега, речени капетан Миша је од пре три месеца почео да узима коње за вучу соларица на које товари своју робу. Када дође ред на наше бродове, према њима се више не поступа на пређашњи начин, већ се води брига једино о Мишиној роби, те док се сви његови бродови не извуку из Ђердапа, роба осталих трговаца и дан и ноћ бива задржавана на Дунаву. Иако за своју робу плаћамо царину, возарину и друге трошкове, изложени смо небројеним патњама, и то за сопствени новац, будући да нас је све због трговине морском сољу оставио без посла, што је очито из његовог понашања. Уколико ће се водити рачуна само о пословима српских

трговаца, од сада за убудуће треба да се зна да смо сви осујећени приликом путовања за Београд. Међутим, ако се са Ваш господарске стране изда дозвола да се и остали трговци користе коњима, и ако се за бродове на Ђердапу, сходно потреби, начине одговарајуће ознаке, бићемо сигурни да ће се и наша роба успешно и безбедно превозити. Тога ради, написали смо ову препонизну молбу и предали је Вашој преузвишености. Свевишњи Бог ће дати да на њу благоизволите бацити поглед, а реч је у онога у кога је заповест.

У потпису:-*Роб Мустафа, роб Хаџи Коч-ага, син Осман- аге, роб Јусуф Халлка, роб Мула Мурат, роб Мустафа реис, роб Осман реис, роб Мехмед реис, роб Бабалић Исмаил реис, роб Али Хавет, роб Мула Осман, роб Коч Агли, роб Мустафа, роб Хаџи Алија, роб Емрулах, роб Хаџи Мустафа, роб Абдулазис, роб Ел Хаџ Ибрахим Санџакдар, Мустафа реис Београђанин, роб Мула Саадулах, роб Адана Халил реис, роб Хусејин из Фетислама, роб Кара Хасан Београђанин, роб Чамаршиџи Салих, Шериф Санџакдароглу, роб Топарлак Али Мула, роб Мула Сулејман*" -(Маринковић, 1998, 38).

Током Кримског рата 1853-1856, док је Србија званично настојала бити неутрална, Анастасијевић је оптуживан од стране Турака, у вези чега видински паша прекорева Илију Гарашанина: "Твој господар купи самовољнике/добровољце/ Русима противу цара, подиже со на два гроша, трговина не сме бити под монополем" (Милосављевић 1983, 74). Немајући конкуренцију капетан Миша је на лицитацији одржаној јануара 1856.г. ради шестогодишњег откупа влашке соли успео да почетна цена 3.025.000 леја буде увећана само за 130.620 леја. Након тога одлучио је да "части државу" па је самовољно доплатио на име излицитиране суме још 185.630 леја (Милосављевић 1983, 73). Уследило је закључење повољног аранжмана са молдавским продавцима соли.

Мајстори транзиције

1. Хаџи Јануш

Особа позната у историографији под именом *Хаџи Јануш, Јанош, Јањуш, Јануси, Енуш, Аџи Јанош, Хаџи Јануш Коста Петар, Аџи Јануси, Хаџи Јануш Коста Петре, Hadschi Janos, Hagi Enus, Хаџи Енус, Hagi Costa Petru*, у периоду 1800-1832 био је најпознатији трговац на подручју великог влашког града Крајове- дуго времена главне базе за улагања српског капитала у спољнотрговинске послове. Данас се међу српским историчарима сматра да се ради о Цинцарину који се у ову регију доселио из Србије (Перовић, 1980, 173). Са румунске стране Дунава присутна је теза

да је рођен у Крајови мада пореклом из Србије, а да се његов предак звао Ене Ману, родоначелник трговачке фамилије у оквиру које су пословала четворица браће- власници великих земљишних поседа у Олтенији. Сам Хаџи Јануш био је сопственик велике латифундије Слатиоари на десној обали реке Олт, недалеко од града Слатине- седишта округа Олт, до 1818.г. посед племкиње Екатерине Фарфароаје; још раније постао је закупац земљишта и зграда бојара Григоре Бранковеану-а, великог бана Крајове.

Коста Петру, како га исправно ословљава Владимир Стојанчевић, одржавао је "разгранате трговачке везе на све стране, од Ердеља до Бугарске и од Молдавије до Србије и Баната" (2001, 25).

Његова ортачка фирма располагала је удруженим капиталом његовим и брата му Астреина. Кнез Милош Обреновић често му се у преписци обраћа са *"почтенородни господару, мој добри пријатељу"* (Перовић, 205). Кладовљанин Петар Томић пак пише му са *"Љубезњејши отац, здравствуй!... Ваш син П.Томић"* или *"мој високопочитаеми благодјеј/ добротвор"* (Перовић 184, 191-192). У кореспонденцији са српским велможама и трговцима Петром Добрњцем, Миланом Обреновићем, Младеном Миловановићем, Јефтом Савићем, Миленком Стојковићем, кнезом Милошем, Петром Томићем, од његове блиске родбине спомињу се син Никола/ *Николаћ*, сестрић Димитрије/ *Димитраћ*. У више наврата кредитирао је трговачке послове Милана Обреновића, о чему је сведочанство дужниково писмо од 1.3.1810.г. везано за позајмицу 5.000 гроша. (Перовић, 197).

Забележено је да је Хаџи Јанушов однос према српским устаницима био "не само трговачи; чинио им је разне друге услуге у случају потребе и невоље"; српске избеглице на румунском тлу неретко су биле у прилици осетити благодет његовог даривања брашном, сољу, па и новцем и бескаматним позајмицама (Перовић 177).

Крајем фебруара 1810. Петар Добрњац из Буриле јавља Хаџи Јанушу о потреби набавке 100.000 ока соли. Такође је био извозник племените морске рибе моруне ловљене на Ђердапу и кладовског кавијара, прибављаних од компаније Петра Добрњца и Петра Томића. У писму које му је послато из Кладова 21.10.1810.г. понуђено му је 12.000 ока усолјене моруне, уз послати дар- каца кавијара- 30 ока и две рибе- "да их у здравље поједе" (Перовић, 189). У јесен 1810 Хаџи Јануш обезбедио је Петру Добрњцу и компанији још 400.000 ока соли, а кавијар и даље чини значајни сегмент њиховог савезништва (Перовић, 190).

Кнез Милош Обреновић обратио се Хаџи Јанушу из Београда 19.јула 1817.г, налазећи потребним да, као и влашком кнезу у Букурешту, и господару Јанушу појасни околности убиства Карађорђа, што довољно сведочи о респекту који је крајовски трговац уживао међу Србима:

"Почтонеродни и мну почитаеми господар Х.Јанош,
Посилајући мојего Георгија Димитријевића, с писмом на Сијателног Бега /Јоан Караџа, влашки кнез/ у Букурешт и да би промотрио тамо за жито и јечам може ли се добити и пошто, овом приликом не пропуштам и вас поздравити и јавити да смо, благодареније Богу, здраво и у миру. И вама препоручујем мога Георгија да би му на руку били, у чему би препоручио и за овдешња обстојатељства и случај с бившим вождом српским Георгијем Петровићем, који је паки дошао био примирени народ побунити и на зло подигнути. Благодаримо всемогућем Богу који нам способствова ово зло препјатити и њега поразити. Вама ће све подробно Георгиј изјавити, који и Сијателном Бегу о томе известије носи.

В прочем вас поздрављајући, јесм
Ваш благожелателни брат
Милош Обреновић,
Верховни кнез и правитељ народа сербског"

(Перовић, 203) .

Румунски универзитетски центар Крајову још увек краси највеће црквено здање "Мадона Дуду" чији је Хаџи Јануш био дугогодишњи епитроп/старатељ. Импресивни невелики храм "Свих Светих"- православни храм у махали Таргу де Афара подигнут у периоду 1792-1800.г, рестауриран је о његовом трошку, као што је финасирао и изградњу основне школе 1827.г. и још неколицине јавних објеката, укључујући крајовску чесму са његовим именом. "Спонзорисао" је устанак Тудора Владимиреска против Фанариота из 1821.г. сумом од 5000 леја. Након слома устаничких активности против грчких/фанариотских владара над румунском земљом, будући да се раније успео замерити Владимирескуу, није претрпео никакве штете, шта више увећао је иметак купивши земљу и зграде породице Каранопол из Крајове. Зна се да 11.10.1825.г. више није био међу живима, мада тачан датум смрти није сачуван. Крећући његовим стопама, син Николае управљао је великим земљишним комплексом Константинешти де Сус- село у домену града Скорничешти, округ Олт, у новијој историји знаног као родно место каснијег председника Републике Румуније, Николаја Чаушескуа. Према расположивим подацима Јанушов син био је у животу и крајем четврте деценије XIX века.

Позната личност у Кладову, почев од доба владавине Милоша Обреновића и касније, био је трговац Коста/ Костаћи Николајевић, трговац рођен 1815 г, са личним именом идентичним оном из фамилијарног стабла Хаџи Јануша, у шта се уклапа и име сина Димитрије и другог сина Панајот. Димитрије се звао и Хаџи Јанушов сестрић а Панајот особа од његовог највећег поверења у трговачким пословима (Благојевић, 2005, 32). Најзад, из писма адресираног министру војном Младену Миловановићу 7.јула 1811, јасно се види да је Хаџи Јануш боравио у Кладову и ту имао "поверљивог

човека Панајота" (Перовић, 199-200).. На основу само тих сличности и факата не би се смело тврдити да је Костаћ Николајевић био део Хаџи Јанушеве лозе, но евидентно је у породичним сећањима цинцарско порекло и овога значајног трговца који је као знак престижа први у Кладову имао кућу на спрат у новоформираној чаршији у другој половини деветнаестог века. Последњи мушки потомак Михаило Николајевић, након низа познатих трговаца и официра- међу њима и пуковник Димитрије Николајевић, одликованих солунских бораца попут Јована Николајевића, брата Јанаћка, био је банкар Михаило Николајевић, преминуо у Београду почетком XXI века. Додуше, потпором тези о сродничким везама могла би бити и околност да су се деда кладовских Николајевића доселио из Влашке, како је Кости Јовановићу предочено приликом обиласка терена 1920.године (2011,233). О бројности цинцарске колоније у регији Дунава на левој обали, сведочи, поред осталог, и име села Цинцарењ, али и биографије значајних личности за привредни препород и Влашке и Србије, попут Хаџи Јануша.

2. Петар Томић

Кладовски трговац с почетка XIX века, Петар Томић, компањон Петра Добрњца, управитеља Кладова из 1810.г, родом је из Вршца. По речима хроничара "мутан као и та времена, безличан или дволичан, аустрофил или русофил", службеник у полицији, тумач руског изасланика у Србији Теодора Ивановича Недобе, пословни секретар устаничког великаша Петра Добрњца, члан депутације која је пренела Карађорђеву молбу руском цару 1813 (Добрашиновић, 1986, 22). Вук Караџић у *Историјским списима* о њему бележи: "За ново љето 1808.г. Доситеј напише стихове рускоме цару и Родофиникину, па на ново љето последије цркве отиде к Родофиникину с некијем Петром Томићем, који је имао врло лијеп глас и био добар пјевач, и ступивши на врата Томић стане пјевати и тако отпјева најпре оне цару па одна и оне Родофиникину..." (Караџић, 1969, 108). Да се "добар глас" и буквално далеко чује, јемчи околност да је Томић и њиме стекао наклоност руског изасланика у Србији, укључујући и помоћ у одобравању трансфера контигената соли из Влашке, за шта је једно време била неопходна његова сагласност. То је било потребно због неконтролисаног ширења срско-турских трговачких аранжмана у време руско- турског рата, којим поводом генерал Зас, командант руских снага у Малој Влашкој 12.6.1811. пише Кутузову и Карађорђу како "располаже поузданим доказима, како многи Срби који извозе со из Мале Влашке продају ову у турску државу, не само у бугарску област него чак и у Босну" (Перовић, 216). Притиснут бременом сумњи са обе стране, Петар Томић као пословни партнер Хаџи Јануша-велетрговца из Крајове августа 1809. пребегао је из Србије у Влашку скупа са Константином Константиновичем Родофиникином, да би се у отаџбину вратио већ наредне године (1980, 176). Али зато већ 13.марта 1810 при

обраћању "љубезњејшем оцу" Хаџи Јанушу, Томић скреће пажњу: "На ваша прешедша писма пасоша ради за сол сам сам у персони код г.генерала Родофиникина био и о том с њим у Гогошу /преко пута Кусјака и Великог острва/ разговарао се... Пасош г.генерал Родфиникин послаће на тамошњего коменданта, тамо очекујте..." (Перовић, 192).

Уз то, био је за ондашње прилике врло писмен човек, чак и са одређеним литерарним даром; једно од његових писама -12.2.1810.Бурила-завршава питањем Хаџи Јанушу: *"Не знам код вас је ли тако зима, а код нас Власи од зиме клинце кују"* (Перовић, 191).

О размерама и модалитетима Томићевог трговачког ангажовања сведочанство је сачувано у обраћању крајовском велетрговцу 25. фебруара 1810, из места Бурила, у близини Великог острва на Дунаву, преко пута српске Велеснице:

"Његовој часности господину ми господин- баши Хаџи-Јанушу Коста Петру с поштовањем.

Од трговца Ђорђа из Крајове примили смо со 23.821 оку коју смо били погодили по 20 гроша 100 ока. Он има свега да добије 47.164 (!) гроша и 8 пара, од којих је примио 2.250, а има још да прими 2.214 гроша и 8 пара. За ту суму дајемо им полицу. Молим вас кад стигне полица да је исплатиш.

Ништа ново немам да пишем, једино да су вечерас ови волови /полиција, стража?/ одвукли човека; ухватили су га /баш кад је хтео?/ да узме чамац. Надам се да ће кроз два- три дана све окренути на добро..." (Перовић, 1980, 218-219).

Према информацији Петра Добрњца одаслатој истом Хаџи Јанушу 23.2.1810 из истог места- Буриле, цена соли износила је 40 гроша по јединици мере "јер су из Немачке /Аустрије/ допустили доносити и банка им од форинте само 20 пара, а дукат је по 25 форинти; тако из овога можете видети која је терговина за Србију нуждна и најпробитачнија, то јест. Сол, овце с јагњадима, краве стеоне и волови" (Перовић, 183). Треба имати у виду да, сагласно истом извору иу исто доба на истом тржишту пар добрих волова вреди 100 гроша, краве добре стеоне 70.

20.октобра 1810.г. Петар Томић је из Кладова где је развијао посао набавке соли скупа са Петром Добрњцем, адресирао писмо Хаџи Јанушу, којим се правда због кашњења уплате новца по реализованом трансферу соли :

"Всельубезњејши пријатељу и благодарјеју, здравствујте!

Што вам доселе писао нисам извините и немојте мислити да то или из лености, или из небреженија в вашем делу, или из слабивог пријатељства нашег, но занимам сам својим собственим делом био, сирјеч мало терговнице сам имао, и докле сам ту распарчао да и ја коју кору хлеба себи прибавим.

А сада, пришедше в Кладову ко господару Петру и мало у покоју находећи се, имам чест вами по сеј прилики писати и уведомити вас да је господаров человек послат тамо в Белград да рест соли прода и у новце се учини. Ја мислим и надам се да је морала досада скочити нешто цена соли, јербо сада не толико баш трчи соли у Србију. Како, дакле, прода се сол и человек новце принесе, хоћу поспешити к вами. Веће та ме брига и срамота изеде. Да ми је једанпут да видим да се то очисти и да се ви намирите, канда би се наново родио; Бог ми је сведетељ да ми је то највећа брига...." (Перовић, 1980, 196-197).

Средином века, 1863, као житељ Кладова пописан је Димитрије Томић, трговац абаџија, стар 28.г, са домаћицом Цветом од 18 лета (Благојевић, 2005, 40). Феликс Каниц спомиње да је концем XIX столећа статус овдашањег угледног "краља кавијара" имао трговац Ђорђе Томић, посланик у скупштинском сазиву Краљевине Србије 1895 (1987, 497). И његов отац/по некима стриц чији је усвојеним био, Димитрије бавио се производњом кавијара, био закупац гарди за улов моруна крај Сипа; у једном налету водене стихије Томићеве риболовне инсталације су уништене након чега је овај, притиснут неисплаћеним дуговима, извршио самоубиство (Јовановић, 2006, 7). За Димитрија постоји податак да је 1873. године закупио риболовне гарде код Кладова за 4.200 динара годишње, као што је то 1894.г. учинио и Ђорђе по цени 200 дуката за годину, који ће статус "повлашћеног гардаџије" задржати до Првог светског рата. (Милић, 2001, 130). Димитријеви унуци а Ђорђеви синови из брака са Шапчанком Даринком Вучковић били су познати српски уметници вајар Михаило Томић рођен 22.2.1902) и оперски певач Живојин Томић рођен 12. фебруара 1896. Истраживач прошлости Крајине, Небојша А. Јовић, налази да је био потомак Петра Томића, почетком XIX века досељног у Кладово, посебно указујући на раскошне песничке таленте и једног и другог Томића. Певање је учио у Одеси и Бечу. Од 1919. до 1941.г. ангажован је као солиста Београдске опере. Његов лирски тенор дошао је до изражаја у великом броју опера: *Евгеније Оњегин*, *Мадам Батерфлај*, *Травијата*, *Демон*, *Еро с онога свијета*, *Коштана*... изузетно је од критике и публике цењен његов наступ у Виларовим *"Драгонима"*. Брат Михаило оставио је врло занимљив вајарски опус, чије бисере чине *"Чувари саркофага Цара Душана"* у цркви *Светог Марка у Београду*, *"Беште Турци ето Вељка"* /*Хајдук Вељко на коњу*, *"Дечак с фрулом"*, *"Берба"*, *"Гардаџије"*...

3. Михаило Миша Анастасијевић

Од неколицине људи што су стекли огромне иметке трговином сољу превоженом Дунавом кроз кладовски транзитни реон, почев од тридесетих година, својим филантропством, али и умешношћу и учешћем у јавном животу, издвајају се двојица трговаца цинцарског порекла, рођена и стасала

на различитим деловима дунавског залеђа- Михаило Миша Анастасијевић и Ђорђе Гице Опран.

Михаило Миша Анастасијевић рођен је 24. фебруара 1803.г. од оца Анастаса и мајке Руже на дунавском острву Пореч, у истоименој варошици смештеној на јужном делу аде, уз десну ђердапску обалу што се налазила под османском управом. До треће године живота изгубио је оба родитеља. Концем 1805 маћеха га је у збегу пребацила у српско село Свињицу, ситуирану на левој страни велике реке, под влашком управом, где остају до новембра 1806.г. Прве две године основне школе похађао је на родном острву и то је све од званичног образовања што је у животу стекао. У дванаестој години стекао је прву плату учећи другу децу читању и писању. У међувремену је савладао турски језик, па је запослен као писар на Ади Кале. Радио је и послове сараора на извлачењу бродова у узводној пловидби дунавским брзацима, често за живот зарађивао од риболова или бављења виноградарством. Први трговачки ангажман започео је продајући мештанима дрва за огрев, која је сам припремао. До "мириса соли" довео га је Стефан Стефановић Тенка који га је упустио код себе када се увелико бавио радњама транспорта драгоцене намирнице (Живуловић, 2003, 26). Напунивши 17 година прелази на рад код поречког кнеза Јоксима Милосављевића. Он га је поставио за цариника код Добре. 1823.г. опредељује се да постане дућанџија- продавац робе на мало, углавном предмета за домаћинство. Оженио се у 23. години Христином Урошевић, кћерком поречког учитеља, родом из села Брзаске са леве обале велике реке. Отпочиње трговину свињама и рогатом марвом као добављач робе за аустријско тржиште. Нарочити замах његовом богаћењу донело је опредељење да се бави прометом јеленских рогова, тада значајним артиклом за израду дугмади. Посао је тако добро ишао да је убрзо стекао лађу, са циљем избегавања великих превозних трошкове. 1827. године постао је партнер кнезу Милошу у већим трансакцијама, попут продаје хране видинским Турцима. О томе Ж.Живуловић у монографији- особеној синтези ранијих истојврских књига, о највећем српском добротвору пише: "Сишао је Миша са лађама у Видин и како је стигао, освоји је град. Он доноси храну српског књаза али не да њоме шпекулише, да користи њихове невоље и да се богати на рачун њихове несреће; зато прву лађу са храном поклања видинској сиротињи... Пут му је био отворен... Следеће две лађе одмах је продао по врло повољној цени. Са осталим је продужио до Галца и све их продао "да не може бити боље". Мишине бисаге биле су набијене новцем а предели на српској страни пуни хајдука; тешко да стигне до Крагујевца а да уз пут не буде опљачкан. Велики мајстор трговине донео је одлуку: новац претворити у неку другу робу. И уместо да се искрца на српску обалу, сишао је на влашку. Била је лјута зима, па се саоницама упутио у Букурешт. Знао је да је барон Мејтени, познати закупац окана соли, упао у велике новчане неприлике; могао би ту његову ситуацију сасвим лепо да искористи... Пошто су утаначили цену за милион ока, Миша рече: "Господине бароне, купио бих још један милион ока соли, али да ми дате

јефтиније за цванцик, на сваку стотину ока, од оног првог милиона'. Барон пристаде. Поречанин му онда мирно каза: 'Господине бароне, купио бих и трећи милион ока, али да ми дате сваку стотину ока за цванцик јефтиније од оних у другом милиону'... Посао је био завршен. Миша је натоварио празне лађе које су донеле храну и одвезао со у Србију." (2003, 34-35). У зениту каријере располагао је са 23 робна стоваришта на обе дунавске обале, од којих је најимпозантније било оно на Кусјаку- комбинација магацина и "колеба", у једном тренутку 1837.г, снабдевано са пет милиона ока соли (Првановић, 1968, 90). Бавећи се топљењем лоја и конзервисањем меса путем усолјавања, стекао је 28 салана уз велику реку, на потесу између Пореча и Кусјака (Михајловић, 1984, 101).

У односу на његове финансијске трансакције "на ползу отечества" вредно је споменути аранжман са кнежевином Србијом по којем је 1846.г. откупио 10.000 дуката цесарских из државне благајне, да би их сукцесивно мењајући у грошеве по цени 56 за дукат, на име измирења обавеза вазалне Србије према Турској, исплатио као данак у износу 560.000 гроша. Његова понуда држави 56 гроша за дукат била је далеко најповољнија у односу на уобичајену од 52- 52,5 за један дукат, па је утолико Србија стекла повластицу мањег буџетског расхода (Милић, 2005, 80).

Део богатства Анастасијевић је, као и кнез Милош раније, уложио у куповину имања у Влашкој. Његови су постали: Брнчењ округ Телеорман, Драгојешћ- Олт, Цептура/ Чентура- праховски округ, Клезањ/ Клежане, Хађијешћ у округу Кулов, Балачица у округу Мехединци, Могрешћ у округу Горж, Караула- округ Долж, Гвардиница- Мехединци; све уз трошак од 533.000 дуката. Изузев за стицање зараде радом сељана на феудалним поседима, они су коришћени као гаранције приликом склапања уговора о закупу солских окана у Влашкој. Тако је било 1847.г. када је испуњење обавеза јемчио спахилуком Брнћењ вредним 28.000 царских дуката (Поповић 1994, 203). Залажући се за развој аграра успео је на Светској изложби у Паризу 1867.г. освојити у име Румуније бронзану медаљу за заслуге у пољопривреди (Милосављевић 1983, 77). Имао је фабрику шпиритуса и одгајивачницу свиња. Много новца уложио је у изградњу школа. Београд га највише памти по даривању *отечеству* импресивне палате 1863.г, данас седиште ректората Београдског универзитета. Народном позоришту српске престонице поклонио је 2.000 дуката, основао је Београдску читаоницу, постао почасни члан Српског ученог друштва. Услед неуспеха његових политичко- превратничких аспирација "увређен и понижен" напушта Србију и трајно се насељава у Румунији 1859.г. у време када је на српски трон враћен кнез Милош Обреновић. Распродавши расположиву со у периоду 1865-1866, бива истиснут из посла који га је учинио баснословно богатим (Милосављевић, 105).

Умро је 27.1.1885.г. у Букурешту."Био је човек широка духа и племенита срца" говорили су његови потомци (Милосављевић, 106).

4. Ђорђе Гица Опран

Ђорђе Гица Опран /Gheroghe Opran- Ghita/, син феудалца Григора Опрана, трговац и банкар, рођен је 1780. године у месту Ботошешти Паја између Турну Северина и Крајове, округ Долж, на граници са округом Мехединци. Био је велепоседник имања у Ботошешти Паја, Јешалници, Мижарки, Думбравици, четири воденица у Бистрици и 2 у Брабови-Думбравица; имао је куће у Крајови, Оршави, велико складиште соли у Прахову на српској обали, где је 1863.г. пописан као тамошњи житељ Станчу Опра(н), стар 70 година. Као пријатељ и финансијер Тудора Владимиреска познатог румунског револуционара из 1821.г. уложио је огромна новчана средства у успех његовог подухвата /у једном наврату чак 42.000 талира/ а као познаник и мецена писца и издавача Захарија Каскалека потпомагао је његове значајне издавачке подухвате. У писму Кнезу Милошу Обреновићу од 12/25. априла 1832.г, кроз бритку критику његових лоших навика и одлука, Вук Караџић у једном моменту, коментаришући његову одлуку о сеоби у Србији стеченог капитала на румунску страну, компарирао га је са велетрговцем Опраном: "У Каравлашку Ви да однесете још толико блага, колико га данас имате, опет ћете, као туђоземац и, према поноситим и по европејском начину васпитаним каравлашким бољарима, прост човек, који ни језика оне земље не знате, бити тек последњи бољар; и Гица Опран биће онде старији и претежнији од Вас.." (1969, 197). Упоредјујући Опрана и Милоша, Вук у *"коментару к писму моме, писаном Милошу Обреновићу 12.априлија 1832"* указао на околност да му је управо Г.Опран одлучујуће асистирао у трансакцијама стицања својине над влашким селима (Караџић, 1969, 216).

У пословима му је значајно помагао зет Стефан Буриљан, од Срба ословљаван и као Штеванике Бурјан, смештен у Чернецу, о чему постоји обимна преписка између Поречког магистрата и кнеза Милоша 1829-1831.г. (Миловановић, 2012, 151, 212). У Опраново име често је преузимао новац, отпремао лађе са робом, преносио поверљиве информације.

Опранов син- Petru, Pera, (1815. Оршава- 23.6.1885. Јешалница) студирао је права у Пешти, неко време боравио у Италији, одакле је стимулисао насељавање Италијана у Крајови, један је од донатора за изградњу позоришта у Крајови и његов директор, прокуратор регионалног трибунала у истом граду... Написао је неколико стручних радова на тему агрономије у светлу административних мера /1874/, Реформа кривичног законика и локалног права /1874/... Унука Ђорђа Опрана, Петрова кћер, Елиза Опран (1849.г.- 14-август 1909. Јешалница), једина наследница импресивног фамилијарног иметка такође је познати филантроп. Немајући

наследника донирала је сукцесивно велике своте новца у хуманитарне сврхе, оснивала војне болнице, побољшавала социјални статус мештана села у њеном поседу. Под псеудонимом *Алба Монте* написала је књигу "Једна необична судбина" штампану у Паризу 1880.г.

Ђорђе Опран умро је 10.јуна 1848.г. у Јешалници, некада званој Салница, где је почев од ратних збивања 1848.г. нашло уточиште мноштво Срба и Бугара, попут српске фамилије Ценовић чији би изданак могла бити Неготинка Марија Ценовић рођена 1803.г, удова Диче Ценовића. Године 2004, у пољу 20 км источно од Филијаша у области Долж, према Крајови пронађен је стари камени крст на коме је урезано име "Георге Опран". Налазачи мисле да се ради о "споменику из 15(3?)33 г", међутим у контексту расположивих сазнања могло би се сматрати да је у питању 1833.г. или нека друга година XIX века. Место налажења крста је Јешалница, управо где је наш Г.Опран нашао души покоја 1848.г, која се уз зуб времена од стране налазача после 150 година можда погрешно протумачила као "15(3)33", ако се зна да је цифра "3" садржана у ознаци за "8", а прелаз услед спољних утицаја "4" у "3" није неизводљив. Уколико то није година смрти већ доиста 1833, онда се да разматрати иста као датум стасавања данашњег Турну Северина у град, у чему је јунак приповести о соли имао огромног удела. Наиме након рата Русије и Турске 1828-1829 Дунав је постао важан саобраћајни коридор. Марта 1833 генерал управитељ румунских кнежевина Павел Кисељев посетио је руине античке Дробете у близини ратом разрушеног Чернеца. Његовом наредбом од 22.4.1833 одлучено је да се сагради нови град Турну Северин у Северинском пољу, где ће се населити бивши становници Чернеца. Огромно богатство Георге/ Ђорђе Опран уложио је у реализацију тога пројекта (Кроитору, 2007, 45). Са српске стране реке поводом потребе да се Неготин дислоцира а имајући у виду случај подизања Турну Северина констатовано је: "Као што је природа предео тај плочастим каменом обдарила, то би се без по муке и ускоро величанствена варош подигла. Овако је и Влашко правитељство мало по мало почело стару и блатњаву варош Чернец код Турне Северина исељавати, где се вео кроз неколико година врло лепа трговачка варош са окружним надлежностима и другим канцеларијама подиже." (Пчелар, 1857, 196-197).

5. "Мајсторска решета"

Ова трговина високог ризика резултирала је између осталог, у комбинацији са погрешним политичким проценама, прогонствима, убиствима, осиромашењима чак и *"лидера препорода"*, неуклапањима у интересе савезничке Русије, почев од Карађорђа, преко Миленка Стојковића, Петра Добрњца, до Младена Миловановића. Сконцентрисани

капитал у рукама новог српског вође- Милоша Обреновића довео је до увођења нових актера пословних подухвата у игру, који ће кроз извесно време такође бити у прилици борити се за голи живот и кору хлеба, будући изложени налетима *"тајкуна треће генерације"*. Пребези на страну победника каткад су доносили наставак каријере српским предузетницима, али су чешће они били тек *инструменти за једнократну употребу* у ширењу моћи нових газда. Такав случај Вук Караџић забележио је везано за судбину некадашњег председника Правитељствујушчег совјета из Карађорђевог доба- Младена Миловановића који је, осетивши шта му се спрема, замолио кнеза пустити га да оде у Црну Гору: *"...Од Мићићеве куће поведу Младена одређени Мићићеви људи, као да га прате преко Лима, но кад га изведу на Златибор, онде убију и њега, и момче једно, које је још из Бесарабије са собом довео, па ји и не саране, него ји онако крај пута завуку међу кладе и оставе, докле ји некаки трговци не нађу по смраду..."* (1969, 154). Још црње сведочење о окрутности транзиције има Нићифор Нинковић: *"...По малом времену пошље Милош Младена својом политиком те ископа своје новце које је у Ади Циганлији, кад је у Немачку /Аустрију/ побегао био, закопао. Даде му и једног свог момка, те оде с њиме и ископа новце. .. Кад буду на обали близу, момак упадне у Саву и удави се. Веће ово каква је политика, то они знаду. Младен однесе новце у Крагујевац и преда Милошу.... Кад сутрадан ујутру од куће пођем у конак, приближим се и ту видим Младена окружена с кнеза Јована Мићића момцима. Сви на коњма. Такођер и господар Младен... Ево како четвороножне животиње убијају своје братство"* (1988, 163-164). Један од повода уморства лежи у обраћању магната у солској трговини, Михаила Германа, писмом од 15.3.1822.г. српском књазу са прекором "што трпи Младена који је толико насиља починио у народу под Карађорђем... све државе држе револуционаре у затвору; кад ове силе штеде Порту, треба да Милош то чини утолико више; Младен је Портин бунтовник..." (Гавриловић, 1909, 555). Отуд не чуди одијум с којим Вук Караџић, па и Михаило Гавриловић говоре о Герману, овај други називајући га авантуристом и распиником, кад се тиче новца спремног на сваку нискост (Гавриловић, 1908, 269).

Нит кажњавања за нелојалност отишла је пар деценија доцније толико далеко да је Јован Мићић, као уротник за повратак кнеза Милоша на власт уз свргавање Александра Карађорђевића 1844.г, осуђен на доживотну робију у злогласној гургусовачкој кули, где се "у ноћи између 27. и 28. децембра 1844.г. у вечност преселио се" (Живковић, 1968, 86); одмах по повратку на власт, 1859.г, Милош је посетио гроб оданог му савезника, наредио да се поруши тамница гургусовачка а само место промени име у Књажевац (Првановић, 1968, 95).

За успешно вршење транзита соли од великог значаја била су стоваришта- камарашије, између осталог стационарирана на острвима која гравитирају Кладову, те у Цеџерцу/ Давидовац узводно од ове вароши, али и у њој самој на потесу између данашњег старог пристаништа и

царинарнице. "Стару камарашу" џецерачку спомиње и Илија Пчелар (1857, 213). Забележено је да се у време смрти Стефана Мејтанија на стовариштима у Кладову и Прахову/ вероватније: Кусјаку/ затекло 4-6 милиона ока соли (Милић 1971. 353). Интересантно је да се у српском језику у регији Кладова и Неготина, па и Београдског пашалука, био одомаћио овај израз, уместо словенског "*сланица*" за складиште соли или *emporium salis*, а камараш уместо сланичар за управитеља таквога складишта. Разлози почивају на околности да је артикал увожен, као и сама реч уосталом, те да није било од раније развијене трговине сољу у овим крајевима. П.Милосављевић запажа да су управо камарашу најупадљивији елемент мултинационалности трговачко- превозничке делатности Михаила Анастасијевића који се није задовољавао само чињеницом да је закупац, већ је био и превозник и организатор манипулативних активности/ укључујући складиштење, претовар, дробљење табли, грумена соли, препакивање/ у односу на драгоцен артикал (1983, 70). Развио је и делатност камарашу уводећи их у банкарске, послове трговинског посредовања и услуге поштанског саобраћаја (Милосављевић, 71).

У атару места Бурила /Бурило, Борило, Борилово/ ситуираном уз северни огранак Великог острва на Дунаву, преко пута српског Михајловца и Кусјака, 1810.г. постојао је пункт за складиштење и даљи трансфер соли, са капацитетима од око пар стотина хиљада ока, допреманих из солана Окнеле Мари, такође у Малој Влашкој. (Перовић, 181, 189). Уз јужни део Великог острва, на левој обали Дунава позиционирано је место Гогош- такође велико складиште соли, често посећивано од српских и влашких велетрговаца али и од стране руског изасланика Родофиникина, надлежног за издавање одобрења неопходних за транзит овог траженг артикла (Перовић, 192). Својом позицијом на Дунаву као претоварни пункт доминирало је Велико острво/ Острво, Островул маре/ са мноштвом магаза и утоварно- мерним местима (Перовић, 195). Кантари су били постављени и у Жијани и Гречести /"турско село Грци" које је спалио Хајдук Вељко са 100 момака дана 30.9.1811.г./, такође у близини Великог острва, затим Груја, па је цео крај у ствари представљао једну велику берзу соли из Влашке. Кладовски реон имао је пак складишта соли уз зидине тврђаве Фетислам, али и на острвима Гол и Шимијан, са леве стране реке Чернец, село Шимијан.

О размерама послова око солског транзита у Кладову почетком друге половине деветнаестог века говори и чињеница да је други по личном иметку пописани становник био камараш Риста Ромић. Од некретнина имао је: 3 куће, једну казанџиницу са 2 казана, башту од 24 дана орања, виноград од 12 мотика са шљиваром од 200 стабала, сувачу од тврдог материјала и две кошаре са кућом, башту од 8 дана орања, виноград од 10 мотика, кошару и кућу, виноград од 4 мотике, 1 ливаду од 5 косе, 1 виноград од 8 мотика, 1 виноград од осам мотика, 1 ливаду од 2 косе, 1 њиву од 6 дана

орања, 1 ливаду у Речици од две косе, 1 ливаду од 4 косе, 1 ливаду од 2 косе, два парчета земље, свега у вредности 1439 дуката цесарских. Од плате месечне следовало му је 50 талира, од привреде 17, свега 67 (Благојевић 2005, 45- 46). Једини његов такмац по богатству такође је имао везе са сољу- цариник Риста Армаш поседовао је некретнине у вредности 1680 дуката цесарских, међутим примања од плате износила су знатно мање но Ромићева- свега 20 талира и 5 цванцика, док је "приход од привреде" такође према пописивачу био нижи и износио 19 талира и 1 цванцик (Благојевић, 2005, 33-34). Ако се упореде њихове некретнине, код цариника преовлађују 4 ливаде са 110 дана орања, уз 1/3 тала од воденичишта, 3 куће, један дућан и магаза, башта од 50 дана орања, док је камараш стекао четири куће од тврдог материјала, пет винограда од 42 мотике, две баште од 32 дана орања... Очито је првобитна акумулација капитала на кладовском поднебљу отпочела, савременим терминима казано, са цариницима и шпедитерима.

Међу богатим власницима салана, такође почивајућих на соли, посебно место припадало је Неготинцима Ђорђу Станојевићу, затим Јовану и Михаилу Коркођеловићу. Станојевићева имовина је од пописивача 1863.г. процењена на 3169 дуката цесарских, укључујући по једну кафану, њиву и салану у Кладову у вредности 530 дуката (Благојевић 2001, 50). Јован Коркођеловић, сагласно идентичним критеријумима процене располагао је имањем вредним 2250 дуката цесарских, у склопу којег је било и ½ салане у Текији; брат му Михаило, са иметком процењеним на 2376 дуката цесарских, био је сувласник друге половине текијске салане (Благојевић 2001, 54). У реону Кладова, према актуелној службеној евиденцији катастарски потес *Осојна*, на јужној узвисини насеља простире се велики шумовити земљишни комплекс под називом "од старине" *Коркан*, за који се верује да је своједовно припадао овој обитељи, ситуиран не далеко од дунавске обале у правцу острва Шимијан- некада значајног стоваришта соли. Рођак Јована Коркођеловића могао би бити Лазар Лазаревић, син Велике Лазаревић из рода неготинских кнезова Карапанџића, рођен 1807.г, такође власник салане у Текији, укупног иметка процењеног на 5583 дуката цесарских, са "окретом шпекулантске радње" од 500 дуката цесарских годишње (Благојевић 2001, 33).

Закључна разматрања

Из расположиве документарне грађе која се односи на почетак XIX века евидентно је да су вође српских устаника своје лидерске позиције веома успешно искоришћавали за првобитну акумулацију капитала, а њиховим богаћењем стваране су и претпоставке рушења феудалног система међу српским становништвом. Из околности да су неретко у

пословне односе улазили и зараде стицали послујући са турском страном у односу на коју су истодобно водили озбиљне војне акције, може се закључити да је стицање финансијске добити било исто толико, на моменте чини се и више, важно, колико и политичка еманципација од османске власти.

Један од значајнијих повода за монопол српских великаша над препродајом соли током XIX века лежао је у чињеници да су они понајбоље били кадри реализовати безбедан провоз робе кроз дунавске брзакe на Дунаву. Отуд не чуди став кнеза Милоша изнет у разговору са Боа ле Контом 1834.г. како "не мисли да је по његову земљу пробитачно да нестане водопада јер би сва трговина између Аустрије и Турске која пролази кроз Београд, ишла Дунавом без икаквих користи по Србију те да би, олакшавши целом свету пловљење реком, Срби изгубили 12 до 15 хиљада франака, које су на годину добијали водећи пловила кроз стење" (Стојанчевић, 2013, 171). Сагласно запажањима Радоја Зечевића, и Порта је, подржавајући Србе у оваквим размишљањима, гледала своју рачуницу- да успори и онемогући извођење регулационих радова на Ђердапу и тиме онемогући да Аустрија преузме монопол над трговином и саобраћајем у том делу (2000, 66).

Након Кримског рата Париска мировна конференција одредбом чл.15. финалног уговора афирмисала је слободу речне пловидбе на Дунаву. Исти документ налагао је прибрежној комисији да сагледа, утврди обим и начин извођења радова на регулацији пловног пута ове велике реке, специјално на Ђердапу. Свој став по питању корисности чињења Ђердапа пловним ревидирала је и Србија налазећи да "сигурни пут низ Дунав српској привреди отворити нова тржишта и неће бити ограничена на свој данашњи једини путни правац кроз Аустрију" (Зечевић, 84). Па ипак, требало је сачекати Берлински конгрес 1878.г. и повољан сплет политичких околности да би се могло приступити извођењу регулационих радова на Ђердапу, тек почев од 3.9.1890.г. Слобода трговине, такође реафирмисана међународним уговорима у другој половини XIX века, независни положај Србије стечен по слову Берлинског конгреса, пре тога независност и уједињење Влашке и Молдавије, елиминирали су претпоставке гомилања богатства стицаног трговином сољу у рукама свега неколицине српских и влашких олигарха.

Узвраћајући за "добру вољу" савезника поводом питања српске независности, млада европска кнежевина морала је препустити регулацију Ђердапа Аустро-Угарској, прихватити да за робу која пролази кроз Србију не наплаћује никакве транзитне таксе, те омогућити, уместо Турске, довршење и експлоатацију железнице на сопственој територији. Рефлектовано на трговину сољу, нове околности значиле се "истискивање Србије из игре", нестанак бројних камарашија, складишних простора у транзитним центрима попут подунавског Кладова, односно концентрацију

трансфера овог артикла у малим размерама, на простор неготинског Кусјака. Прва половина XIX столећа са пионирским подухватима Хаџи Јануша, Петра Томића, Петра Добрњца, Младена Миловановића, кнеза Милоша, Михаила Анастасијевића, Георга Опрана и других велетрговаца сољу донели су пограничним регијама шансу убрзаног развоја кроз упошљавање радне снаге, богаћење појединаца интензивније укључених у послове складиштења, претовара, манипулације, превоза... Билу су то први спољнотрговински послови великог обима у које је Србија била укључена, чиме је консолидована финансијска база за откуп турских имања као услов за њихово напуштање српске територије, али и креиран повољан амбијент за привредни и културни развој земље. Благодети од монополских послова са сољу манифестовала се и на снажење индустријских и културних центара на левој обали Дунава- Турну Северина и Крајове који ће у долазећим временима творити светионик у културној и привредној размени двеју нација. На крају, управо такви трансфери допринели су да Светозар Марковић 1871.г. у расправи "Наш економски напредак", говорећи о значају српског престоног града изнесе констатацију: "Београд је на ушћу Саве у Дунав, важно трговачко место како за увозну тако и за провозну нашу трговину и сматра се као Кладово целе Србије" (1995, 44).

Уз то, за драгоцену материју у симболичком смислу и даље су индикативна запажања античког мислиоца Питагоре: *"Со треба износити на сто да би нас подсетила на оно што је правично, јер она садржи све што год прими, и произилази из најчистијих извора, из Сунца и мора"* (Лаертије, 1973, 276).

Нови век, са окончаним регулационим радовима на Ђердапу изградњом низа пловидбених канала учинио је излишном потребу чешћих пристајања пловила са сољу уз обалу ради претовара у мање објекте погодне за вучу уз дунавске брзакe снагом воловских запрега или људских руку. Пре тога, и престанак османског суверенитета над десном обалом велике реке на тлу вазалне Србије учинио је мање важном посредничку улогу мале кнежевине у великим трговачким аранжаманима везано за со и другу дефицитарну робу. Коначно пад цена соли и приступачност других ресурса драстично је утицао на потражњу за посредничким услугама Србије. Још пре пуштања у рад Сипског канала Кусјак је био једна од најзначајнијих транзитних пунктова, будући са још од Римљана уоченом предношћу да је његова "обала погоднији од других места за пристајање бродова са дубљим газом" (Каниц 1987, 475). На пропутовању кроз тај крај Канице је забележио како се на Кусјаку могу видети стотине кола са воловским или биволским запрегама, спремним да преузму со која стиже из Румуније и да је превезу у унутрашњост земље" (Каниц, 475). Складиште као сегмент државног монопола наставило је да на том месту живи до конца Другог светског рата, али у размерама и по значају далеко мањем него у златна времена међународне трговине сољу у којој су српски поданици водили главну реч.

Стратешку важност уместо овога артикла задобили су, прво угаљ, потом нафта, затим товари руде гвожђа и производи високог степена обраде. Па ипак, транзит соли и даље је фигурирао као значајна ставка међународног речног саобраћаја. Биланс стварно превезених количина соли од 1.1. до 2.12.1938.г. гласи: сектор од Аустрије за Мађарску- 40 тона; од Аустрије за Југославију- 7.014 тона; са Доњег Дунава за Југославију 17.298 тона. Истодобно је сламе са Доњег Дунава за Немачку превезено 7.640 тона; са Доњег Дунава за Аустрију 2.137 тона; од Југославије за Немачку-1.511 тона (Зечевић, 2004,115-118. Укупно је у назначеном периоду извршен трансфер Дунавом: соли- узводно 17.298 тона, низводно 57.858 (Зечевић, 2004, 118).

Ипак, у делатности прорумунске пропаганде вођене у односу на становништво источне Србије, со је била обавезна ставка. У лето 1942.г. између Турн Северина и Кладова из румунских робних резерви илегално су пренете велике количине соли и гаса, потом бесплатно дељене становништву које је због тога долазило и из најудаљенијих крајева регије (Благојевић, 2006, 209).

У склопу задатака снабдевања становништва Тимочке крајине животним намирницама, окружни Народноослободилачки одбор Зајечар 4.јануара 1945 издао је упутство "о начину расподеле соли за људску и сточну храну" којим се указује да једино Управа државних монопола има право дистрибуције овог артикла, а кључ за расподелу важећи за целу Југославију за јануар 1945 садржи параметре: на 1 становника-500 грама, 1 грло крупне стоке 150 грама и 1 грло ситне стоке 100 грама; утолико су сви срески одбори у зајечарском округу али и закупци велепродаје соли позвани да одмах изузму из монополских стоваришта додељене им количине "за поједине њихове велепродаје ради расподеле грађанству". Утолико окружни орган власти одбија иницијативу среског народноослободилачког одбора Кладово да се "изда налог Продајном монополском стоваришту у Кусјаку за издавање остатака соли" (Борковић, 1981. 19-20).

Као реликт прошлости, остао је да нас подсећа на нека друга времена, службени податак о главним пристаништима на Дунаву, са значењем особеног анахронизма још из раних седамдесетих, када се Кусјак и даље водио као "природно пристаниште са два магацина соли површине 800 м²" на 863 км од ушћа (Зечевић, 2004,57). Улогу коју је со имала у транзиционим променама из феудалног у систем слободног привређивања, деведестеих година XX века имаће нафта која у време распада социјалистичког лагера и Југославије представља средство богаћења новог слоја скоројевића почев од локалног до највишег државног нивоа. Опет су пресудну улогу имали Дунав као саобраћајни правац за кријумчарење деривата нафте и вешти предузетници са пословним везама на обе дунавске обале, који су добро укомпоновали сопствене аспирације са

потребама Милошевићеве Србије изложене пошастима међународних санкција што су браниле увоз и легалне трговачке везе са светом. Своју сагу они ће наставити и након тзв. демократских промена 2001.г, сада као велики добротвори новог таласа у националној политици.

*Напомене

-1 ока имала је 1,28184 кг; турски кантар- 44 оке

-Аустријски/ цесаријски/ цесарски дукат вредео је 24 гроша; стамболски-12

-Талир орлаш или диреклија вредео је 10 гроша а красташ 10 гроша и 30 пара, док је саксонски имао вредност 9 гроша

-Цванцик је вредео 3 гроша; наведено према Бранко Перуничкић, Београдски суд 1819-1839, Историјски архив Београда 1964.г.с.796

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић Божидар, Пристаништа на Дунаву у Неготинској крајини 1718-1957, часопис "Баштиник" Историјски архив Неготин 1999.г.
- Благојевић Божидар, Попис становништва и имовине среза Кључког из 183.г, историјски архив Неготин 2005.г.
- Библија или Свето писмо Старога и Новога завета, Библијско друштво Београд 1992.г, прев. Ђура Даничић
- Бојанић Лукач Душанка, Турски пописи насеља Неготинске крајине у XV и XVI веку, "Развитак" Зајечар, 1969.г, бр.6.
- Бојанић Лукач Душанка, Крајина у време турске владавине, на основу извора из XV и XVI века, Гласник етнографског музеја, књ.31-32, Београд 1969.г
- Гавриловић Михаило, Милош Обреновић, књига 1, задужбина И.М.Коларца, Београд 1908.г.
- Гавриловић Михаило, Милош Обреновић, књига 2, задужбина И.М.Коларца, Београд 1909.г.
- Гавриловић Михаило, Милош Обреновић, књига 3, задужбина И.М.Коларца, Београд 1912.г.
- Дарвин Чарлс, Путовања једног природњака око света, "Ново поколење" Београд 1951.г.
- Драгић Р.Светозар Кијук, *Свето чудовиште*, Лџетопис Матице српске у Дубровнику, зборник радова 1, Београд 2010.
- Добрашиновић Голуб, Вук у Крајини и Кључу, Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча, Кладово- Неготин 1986.г.
- Ђорђевић Тихомир, Кроз наше Румуне- путописне белешке, Ариадне филум Бор 2004.г- репринт рада публикованог у "Српском књижевном гласнику" књ.16, Београд 1906.г.
- Енциклопедија Британика- сажето издање, Народна књига и Политика, Београд 2005.г.
- Живковић Новак, Гургусовачка кула и њени затвореници 1844.године, "Развитак" бр.1, Зајечар 1968.г.
- Живуловић Жика, Миша Анастасијевић, Историјски архив Неготин 2003.г.
- Жиц Игор, Два Спиридона Гопчевића двије трагичне судбине, "Сушачка ревија" бр.61/2009
- Зечевић Радоје, Србија и међународни положај Ђердапа, историја и садашњост, Институт за међународну политику и привреду Београд 2000.г.
- Зечевић Радоје, Бродарство и царина на Дунаву, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2004.г.
- Игњатовић Срба, "Жива слуз", "Развитак" Зајечар 2/1973.г.
- Јанева Станка, Блгарски обредни хљебове, Софија
- Јанковић Драгослав и група аутора, Историја државе и права народа Југославије, "Научна књига" Београд 1980.г.
- Јовановић Вера, Михаило Томић- време и стваралаштво, Центар за културу, Кладово 2006..г.
- Јовановић Коста, Крајина и Кључ- насеља и порекло становништва, САНУ 1940.г, репринт издање у часопису "Баштиник" бр.4, Историјски архив Неготин 2001.г.
- Јоксовић З.О, Еликсир за здраву и лепу кожу, дневни лист "Вечерње новости" Београд 7.9.2009.г.
- Каниц Флеикс, Србија земља и становништво, књига 2, Српска књижевна задруга Београд 1987.г.
- Капор Момо, *Чоколада*, београдска "Политика" од 30. марта 2014.г.
- Караџић Вук, Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима, Беч 1818.г.
- Караџић Вук, Даница за 1827.г, Сабрана дела VIII, "Просвета" Београд 1964.г.
- Караџић Вук, Даница за 1828.г, Сабрана дела VIII, "Просвета" Београд 1964.г.
- Караџић Вук, Историјски списи 1, "Просвета" Београд 1969.г.
- Крстић Стојан, Подунавље и Тимочка крајина, Неготин 1994.г.

- Лаертије Диоген, Животи и мишљења истакнутих филозофа, прев.Албин Вилхар, БИГЗ Београд 1973.г.
- Ливије Тит, Историја Рима, превод и коментар Мирослава Мирковић,"Службени гласник" Београд 2012.г.
- Мажуранић Владимир, Приноси за хрватски правно- повјестни рјечник, "Информатор" Загреб 1975, репринт издања Југославенске академије знаности и умјетности 1908-1922.г.
- Манојловић Мирољуб, прир. Двор и породица књаза Милоша у Пожаревцу 1825-1839, зборник докумената, историјски архив Пожаревац 2011.г.
- Маринковић Мирјана, Капетан Миша и турски бродари, "Српско наслеђе" Београд 1998, бр.10
- Марковић Светозар, Целокупна дела, књига 5, САНУ Одељење друштвених наука, завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1995.г.
- Марћеску Николај, Поповић Б, Начелници Војне академије 1850-2000, Београд 2000.г.
- Милић Даница, Букурештанска агенција и српско- влашка трговина сољу, Историјски часопис вол.18, Историјски институт САНУ 1971.г.
- Милић Даница, Привредни развој Тимочке крајине после 1833.године, "Развитак" Зајечар бр.2/1983.г.
- Милић Даница, Дунав као трговачки пут до седамдесетих година деветнаестог века, "Баштиник" бр.3, Историјски архив Неготин 2000.г.
- Милић Даница, Риболов на Дунаву, "Баштиник" бр.4, историјски архив Неготин 2001.г.
- Милић Даница, Прилог биографији Мише Анастасијевића, "Баштиник" бр.8, Историјски архив Неготин 2005.г.
- Милић Даница, Државна иницијатива у рударству Србије и доношење рударског закона 1866, "Баштиник" бр.8, Историјски архив Неготин 2005.г.
- Милосављевић Петар, Миша Анастасијевић- Дунавски капетан, Историјски архив Неготин 1983.г.
- Михаиловић Милица, Традиционална кухиња Јевреја бивше Југославије, Београд 1998.г.
- Михајловић Илија, Први школовани шумари у Тимочној крајини, "Развитак" бр.3, Зајечар 1984.г.
- Михаљчић Раде, (А) Два дубровачка писма о трговини људима и кријумчарењу соли; Дубровник, 1400, септембар 2, "Стари српски архив" књига 9 (2010) Филозофски факултет Београд
- Михаљчић Раде, (Б) Повеља краља Твртка Првог којом укида трг соли у Суторини, Бишће 1382, Зборник Грађа о прошлости Босне 3/2010, Академија науке и умјетности Републике Српске, Одељење друштвених наука, Бања Лука 2010.г.
- Николић Видосава, Насеља и становништво Пореча и Поречке Реке у првој половини 19. века, "Развитак" бр.3, Зајечар 1965.г.
- Павић Милорад, Хазарски речник, Дерета, Београд 2004.г.
- Пауновић Маринко, Ђердап и Тимочка Крајина, Биноза Загреб 1972.г.
- Перовић Радослав, Прилози за историју Првог српског устанка, "Слово љубве" Београд 1980.г.
- Петровић Михаило, Ђердапски риболови у прошлости и садашњости, Српски етнографски зборник, књига 47; друго одељење књига 24, Српска краљевска академија, Београд 1941.г.
- Поповић Вукица, Српски поседи у Румунији у XIX веку, Темишварски зборник бр.1, Матица српска Нови Сад 1994.г.
- Првановић Светислав, Гургусовац и гургусовачка кула, "Развитак" бр.1, Зајечар 1968.г.
- Пчелар Илија, Окружје Крајинско, Гласник Друштва српске словесности, свеска 9, Београд 1857.г, репринт издање у часопису "Баштиник" бр.12, Историјски архив Неготин 2009.г.
- Савин Милош, *Пароброд "Делиград"*, Годишњак града Београда IX-X Београд 1962-1963.
- Со вреднија од злата, Чешке и словачке народне бајке, Народна књига Београд 1974.г
- Стојанчевић Владимир, Историјска прошлост Кључа 1804-1839, "Баштиник" бр.4, Историјски архив Неготин 2001.г.
- Стојанчевић Владимир, Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838, Историјски архив Неготин 2013.г, репринт издања САНУ Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838, Одељење друштвених наука, књига 297 Београд 1957.г.

- Стојанчевић Владимир, Из историје Другог устанка и кнез Милошеве владе 1815-1839, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1995.г.
- Софронијевић Мира, "Подунавски Роштилд: Капетан Миша" текст у књизи "Даривали су своје отечеству", Библиотека Града Београда, Београд 1995.г.
- Хуа Јун, Записи о продавцу крви, приказ дела романа, београдска "Политика", културни додатак, 18.10.2014.г., с.06
- Croitoru Gabriel, The urbanistic evolution of the city of Drobeta-Turnu Severin reflected in the plans nad designs of the 19th century, "ARHIVELE OLTENIEI" nr.21

*Пореч је био средиште Поречко-Речке нахије припадајуће Београдском пашалуку, захватајући и област Текије, данас општина Кладово. Кључ је, као и Крајина неготинска био нахија у склопу Видинског пашалука, углавном распрострањени на подручјима данашњих општина Кладово односно Неготин. Од 1833.г. интегрални су делови Кнежевине Србије, са вазалним статусом према Турској све до 1878.г.

ДОКУМЕНТАРНА ГРАЂА

- Београдски суд 1819-1839, зборник докумената, приређивач Бранко Перуничкић, Историјски архив Београда 1964.г.
- Бојанић Лукач Душанка, Крајина у време турске владавине; превод из збирке видинских кануна у попису 1586.г; Опширни дефтер Видинског санџака из 1586.г, фол 9 ро табла XIV; Историјски институт Београд II 11365а
- Зборник докумената Источна Србија у рату и револуцији, књига 3, прир.Милан Борковић, Историјски архив Тимочка крајина Зајечар и МОКСКС Зајечар 1981.г.
- Извештаји и наредбе комесарске управе и Недићеве владе за Округ зајечарски 1941-1942, књига 1, прир. Божидар Благојевић, Историјски архиви Неготоин и Зајечар, Неготин-Зајечар 2006.г.
- Књажевска канцеларија 1815-1839, Одељак Неготинска нахија 1825-1839, регеста, "Баштиник" бр.5, Неготин 2002.г.
- Попис становништва и имовине вароши неготинске из 1863. године, Историјски архив Неготин 2001.г, прир. Божидар Благојевић
- Попис становништва и имовине Среза кључког из 1863.год, прир. Божидар Благојевић, Историјски архив Неготин 2005.г.
- Попис становништва и имовине среза Брзопаланачког из 1863, историјски архив Неготин 2011.г, прир. Ненад Војиновић
- Преписка Хајдук Вељка Петровића са руским командантима 1811-1812, прир. Љубодраг Поповић, "Баштиник" бр.13, Историјски архив Неготин 2011.г.
- Преписка Хаџи Јануша са српским велетрговцима 1809-1819, прир.Радослав Перовић, Прилози за историју Првог српског устанка, Слово љубве Београд 1980.г.
- Протокол магистрата Нахије Поречке, прир. Александра Миловановић и др, Историјски архив Неготин 2012.г.
- Ситни фактографски исписи из Државног архива Мађарске, часопис "Развитак" бр.5, Зајечар 1971.г. Пецињачки Срета,

Биографски подаци Ђорђа Опрана:

http://www.aman.ro/files/digitale/personalitati_doljene/personalitati/O/opran%20gheoi

О налазу каменог крста "Георге Опран":

<http://alexisphoenix.org/romanalexis.php>

-Разговор са Небојшом А.Јовићем, писцем радова о Цинцарима на тлу Тимочке крајине, 29.11.2002.д. Кладово, на тему родбинских веза Петра Томића и уметника Живојина и Михаила, те Хаџи Јануша и кладовских Николајевића.

-Разговор са Маријом Манзаловић из Кладова, Краља Александра 70, рођеном 1923.г, вођен 26.9.2013.г. о локалицији некадашњег складишта соли у Кладову

-Разговор са Живком Николић из Костола, рођеном 1947, вођен 31.8.2014.г. о називу земљишног потеса *Коркан*

-Разговор са Гораном Милићем из Неготина, рођеним 1966, вођен 16.10.2014.г. о називима посуда за чување соли у неготинским селима

-Информатори о Хаџи Јанушу, на основу увида у архиву цркве "Сви Свети" Крајова: Борислав Масути, књижевник и преводац из Турну Северина, Дан Еуген Думитреску, писац и Паул Резеану, бивши професор византијске уметности Теолошког факултета Крајова и директор Музеја уметности у Крајови- 7.10.2014.г.

МОРНАРИ КОЈИ СУ ИЗНЕВЕРИЛИ МОРЕ

Пре два миленијума подручје данашње Далмације с једне стране, и ђердапског средњег Подунавља с друге, нашли су се у оквирима исте државе- моћне римске империје. Године 294. владар по чијој је палати Сплит постао препознатљив у свету културе, Диоклецијан, боравио је у пограничној насеобини на обали Дунава, данашње Кладово, где је, њему у част, подигнут импресивни тетрапилон. *Notitia dignitatum* бележи да је на левој дунавској обали, код Дробете, уз стубове некадашњег Трајановог моста, био стационаран коњички ескадрон римске армаде *Cuneus Equitum Dalmatarum Divitensium*.

Неколико столећа доцније, чудним сплетом околности сјединиле су се судбине Посавских и Далматинских Хрвата и племена Тимочана, Кучана и Браничеваца, настањених у регији Ђердапа и његовм залеђу. Мирослав Брант о томе пише: "После Лудовикова ступања на власт, оба хрватска кнеза, посавски Људевит и далматински Борна, положили су поданичку заклетву новоме цару. Али насиља франачке врховне власти над Посавским Хрватима што их је вршио фурлански маркгроф Кадалох, потакла су Људевита да се 818.г. потужи Лудовику. А кад није добио помоћ, букнуо је у Панонији устанак у коме су осим Хрвата суделовали и Словени из суседних области на Сави и Драви и у Панонији те српско племе Тимочана. Напротив, далматинско- хрватски кнез Борна остао је веран Францима и припомогао њиховој коначној победи... Најзад, Људевит је 822.г. морао узмаћи најпре Тимочанима, а затим у Далматинску Хрватску где је по налогу Франака био убијен" (1980, 163). Према истраживњима Светислава Првановића, због сукоба са Бугарима, племена Гудушчана/ Кучана и Тимочана прешла су под франачку заштиту. Борна као старешина ова два племена, скупа са представником Браничеваца, трећег племена са ђердапског Подунавља и залеђа, 818. године ступио је пред франачког цара Лудовика и развргнувши заједницу Тимочана и Кучана са својим Кучанима придружио му се у борбама против Посавских Хрвата. Како би сачувао своје саплеменике, Борни је омогућено да се насели далеко од данашње

североисточне Србије, на подручју између Велебита и Мале Капеле, јер је овај крај, припадајући Приморској Хрватској био изван Људевитове вазалне државе. Десило се чак да је Борна који је 819.г. ратовао на Купи против Људевита Посавског задобио титулу *Dux Dalmatiae*, а 821. *Dux Dalmatiae atque Liburniae* (Првановић, 1962, 74-75). Након окончања франачко-словенског сукоба сломом устанка Људевита Посавског, Тимочани су враћени под власт Бугара а Борну је на месту вазалног франачког владара Далмације наследио његов синовац Владислав.

Изнимни значај дунавског пловног пута за повезивање Запада са Оријентом допринео је да већ почетком XVIII века у аустријској Оршави на левој обали Ђердапског дела велике реке, буде настањена колонија бродара, трговаца, учитеља, свештеника, досељених из Далмације. Један од њих, Петроније Поповић, раније учитељ, 1729.г. постављен је за викара, коју је дужност обављао до 1735.г, када прелази у један од манастира на суседној обали Дунава у регији између Кладова и Неготина, где је већ као калуђерица живела његова мајка. Постоје забелешке о Петронијевим боравцима код кладовског свештеника и у периоду 1729-1735.г (Пецињачки, 1971, 85-86). Нема доказа да данашња текијска породица Петронијевић, из места преко пута Оршаве, има корене блиске онима Петронија Поповића. Далматински вешти градитељи бродова присутни су и у Брзој Паланци, двадесетак километара низводно од Кладово, градећи 1834/35 корвету коју ће српски кнез поклонити султану не би ли заузврат између осталих да српски бродови плове под српском заставом. Већ 1847.г. ортаци Н.Николић из Трста, Спиридон Гопчевић и Ковић, превезавши со у четири дрварице из Румуније у српски Кусјак, своја пловила укотвили су у Брзој Паланци, ради чувања док се Николић из Трста врати (Савин, 1962, 332). Спиридон К.Гопчевић /1807.г. Бока Которска- 1861.Трст/ важио је за једног од најимућнијих тршћанских бродовласника који је годишње у Ријеку довозио по 5.000 тона руског жита, снабдевао пловилима аргентинску ратну морнарицу; био је велики српски добротвор (Жиц, 2009). У историји је упамћен и као отац Спиридона С.Гопчевића /1855.г. Трст-1928 или 1936.г. Берлин или Беч/, авантуристе, астронома, писца, новинара, полиглоте, аустријског агента, али и антисемите и расисте, чији псеудоним- Leo Brenner- носи и кратер на Месецу (Драгић, 2010,382-383).

У другој половини столећа на Ђердапу се нашао и један огранак далматинске фамилије Франасовић /у документима помињани и као *Фрањасовић*; *Franasovici*; *Franassovich*; *Franasovich*; *Franassovic*; *Franasowiczi*, *Franassowitsch*.

Међу најстаријим записима о Франасовићима спада попис у вези с регрутацијом за брачку галију год.1625- *Иван Фрањасовић и гасталдо Фрањо Фрањасовић*, те у белешкама о скоњидану 1680.г (Јутровић, 1950, 115). Сматра се да потичу из Супетра на Брачу, одакле се капетан Петар Франасовић доселио на Корчулу 1800.г. У раду Луције Царевић, Ива

Вуковића, Анте Штамбука *"Брачко каменарство и клесарске школе"* наводе се подаци о Селца- првобитно пастирско станиште које се као ојконим помиње у *Поваљској листини*, старом хрватском документу исписаним ћириличним писмом 1184.г, настало досељеванајем брачких старинаца из данас изумрлих насеља. Ту се налази *Кућа Франасовић* где је 1946/47 била смештена мушка занатска школа- клесарски смер. У Супетру на Брачу постоји гробница породице Франасовић са "Пиетом", радом познатог хрватског кипара Ивана Рендића /1849-1932/. Постоји и податак да је Стефан Франасовић као капетан брода "Madonna delle Grazie" 3.априла 1804. у Трсту узео краткорочну позајмицу од 1155 аустријских форинти (Delis, 2012, 229-242).

Најпознатији Франасовић у Хрватској током XIX столећа био је дон Петар /3.8.1819 Корчула- 12.5.1883 Трстена, Дубровник/, син Петра и Розе Франасовић, рођене Дедоло, изданак старе поморско- градитељске обитељи. Из исте породице потицала је и мајка извесног капетана Марка са Пељешца, рођеног 1840.г. (Педерин, 2005). Петар Франасовић писао је приповетке и новеле, био присташа уједињења Далмације и осталих хрватских земаља, поборник употребе хрватскога као "словинскога народног језика" (Ореб, 378). Како запажа Горан Калогјера, памтимо га као ретки успешни покушај далматинског доприноса хрватској новелистици. Међу најуспешније радове убрајају се његови *Хаџибег*, *Лазо Курилић*, *Бадњи дан у Кијеву Дољу*, *Два ученика*, *Ненадана утјеха*, *Згоде једне породице...* (1993, 101-107). Његов рођак и савременик Фрањо Франасовић, за кога Вјекослав Вагнер наводи да је имао брата каноника, прво службеник тршћанског *Lloyda* у Земуну, потом *Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschafts*, аустријске превозничке фирме на Дунаву (Гопчевић, 1888, 456), током живљења у Оршави постао је човек од особног поверења српског кнеза Милоша Обреновића. Године 1858, приликом кнежевог повратка из Влашке на престо, лично га је превезао Дунавом у Србију. Знано је да је те исте године био капетан брода "Дијана" (Савин 1962-63, 331). У молби да буде примљен у српску државну службу Ф.Франасовић пише 9.9.1860.г како су кнезу лично познати разлози због којих је напустио службу ДДСГ-а, да је "од детињства до најзрелијих година свога живота, знања и вештину морепловства црпио и набавио те може у тој струци као и у трговачкој не од мале ползе бити" (Савин, 331).

Раније исте године, 18.марта, издат је кнежевски указ 881: "Одобрава се да се аустријски поданик Фрања Франасовић родом из Далмације, изузетно од параграфа 44. Закона грађанског у српско сажитељство прими" (Савин, 331). Норма од чије је примене пријатељ кнезова Милоша и Михаила изузет гласи:

"Српском житељу припада потпуно уживање грађанских права. Српско пак житељство, тј. Грађанство или припада по смаом рођењу или се добија природњем; по чему су сви житељи српски, права грађанска уживајући, или рођени или природњени. Код рођених Срба прелази право грађанства с родитеља на децу по самој природи; природњење пак добија се онда, кад би иностранец који пуних седам година било у служби државној, било у вођењу

заната или земљоделију, или у каквом другом полезном занимању овде проживео, и за све то време би поштено и сходно законима земаљским живео, не учинивши никаква злочинства. Иначе пак без опредељенога времена пребивања, получаваће се право грађанства само особитим дозвољењем Књаза са сагласјем Савета".

Убрзо наш капетан добија и тражену службу, чему је претходио иницијални акт достављен Совјету: *"Правитељство наше потребује једно лице које ће се употребити да пази на лађе Друштва Француско- српског и контролира рачуне лађарске за које правитељство наше јемствовало је интерес од 5 на 100 на капитал од 2 милиона франака и за које контролирање наше правитељство способно лице нема, а сем тога речени Франасовић може се и за друге по струци трговине и пловидбе река наших тичуће се послове као вештак за мненије упитати и употребити"* (Савин, 332), Кнежевим указом 285 од 10.11.1860.г установљено је звање "изванредног чиновника по струци пловидбе у попечитељству финансија" са годишњом платом 500 талира, и на тај положај именован Фрања Франасовић. (Савин, 332, 356). Михаило Обреновић у своме акту Франасовића означава као "приморског Србина". У акту пак од 18.10.1860.г, о "српском Далматинцу" збори се као о "капетану од марине који је по жељи блаженопочившег књаза Милоша службу у Аустрији с платом од 1800 форинти напустио" (Савин, 331). "Француско-српско" друштво основано је са циљем ослобођења Србије од аустријског монопола на Дунаву, а један од првих корака чинила су настојања да француска со као изузетно профитабилни артикал потисне влашку, чија је потрошња само у Србији износила 16.000- 20.000 тона годишње. План о увођењу француских пароброда на дунавским линијама није резултирао успехом, Француско- српско друштво је престало са пловидбеним активностима, па је Фрања Франасовић 1862.г. упућен да у Галцу за Србију купи пароброд, у вези чега управо он потписује купопродајни уговор за *"Делиград"*, раније *"Piacenza"*. Након тога Франасовић постаје "референт по струци пловидбеној у административном одељењу министарства финансија". Априла 1863. Лично је "ради надзирања при проласку државног пароброда преко Ђердапа" путовао *"Делиградом"* од Београда до Кладова (Савин, 1962-63, 332).

Везано за ослобођење Србије од османске војне управе, будући да су градови и даље били са турским војним постајама, завршни чин представљало је поклоњење кнеза Михаила Обреновића султану уз добијање фермана од 29.3.1867 којим се Београд, Фетислам /Кладово/, Смедерево, Шабац, Соко и Ужице предају Србима на управу. У саставу Михаилове свите, у својству управитеља пароброда и врсног познаваоца пловног пута али и више од тога, ако се има у виду поверење Обреновића у њега, те околност да је четврт века раније живео у Цариграду/Истанбулу, пре но што се био доселио у Оршаву, налазио се Фрања Франасовић. На историјској фотографији П.Зебаха начињеној у турској престоници тим поводом овековечен је и он, у истом реду са српским сувереном, друга стајаћа фигура на слици лево. Иначе је Франасовићев "Делиград" имао и

мисију одвожења последњих турских војника из Београда и Кладова за Рушчук, 24. марта и 24. априла 1867 по старом календару. Тада је бродом крмарио Кладовљанин настањен у Д.Милановцу, Јован Димитријевић, а чланови посаде углавном су били становници кладовске Текије и Сипа. Убрзо након тога, вероватно уз Франасовићево посредовање, а сигурно знање, фирма *"Etablimenta teknika"* из Ријеке обратила се Министарству финансија са понудом да купи "Делиград" и изгради јахту за кнеза, за шта је дата прелиминарна сагласност 5.8.1867.г. Преговаре је у име ријечке фирме водио посредник Динели из Оршаве, бившег места живљења Ф.Франасовића (Савин, 334). Очито је и насилна смрт Михаила Обреновића 1868.г, допринела стављању тачке на преговоре о јахти и "Делиграду".

Актом Министарства војног 1104 од 10.6.1873 Ф.Франасовић је преузет у службу тога министарства са звањем "лађарски мајстор" и платом 400 талира годишње (Пауновић, 654).

Из брака са супругом Франом, Фрања Франасовић је у Истанбулу 5.12.1842.г. добио сина Драгутина- Карла. Други њихов син звао се Рихард, за кога постоји податак да је после 1890.г. вршио је дужност инспектора речне пловидбене агенције у Турну Северину. Након школовања у Бечу, Драгутин-Карло је ступио у српску војску 28.4.1862.г. Сачувано је писмо Фрање Франасовића којим 15.2.1864.г. предлаже Министарству финансија да се за капетана "Делиграда" постави његов син, "који је одавно служи као први капетан при дунавском друштву" на којем је исписана службена белешка да се "неће још капетан постављати" (Савин, 332). Највероватније се ради о Рихарду, каснијем инспектору румунске речне агенције.

За ађутанта краља Милана Драгутин- Карло Франасовић постављен је 1.10.1879. Од маја до октобра 1885 вршио је дужност "посланика и опуномоћеног министра у Краљевини Италији". Министар војни је био у кабинету Милутина Гарашанина /24.11.1885- 23.3.1886/, Лазара Докића /1.4.1893- 4.6.1893/, Стојана Новаковића /25.6.1895-12.12.1896/, а министар иностраних дела у кабинету Милутина Гарашанина /23.3.1886- 1.6.1887/ Саве Грујића /19.12.1887- 14.4.1888/, чин генерала стекао је 2.8.1894 (Милић Милићевић, 2009, 244). Добитник је низа српских и иностраних одликовања, међу којима Ордена италијанске круне, Ордена легије части, Ордена гвоздене круне. Један кратки опис његовог лика и дела гласи: *"Далматинац, католик, болешљив- није га красила телесна грађа, али је финоћи доприносило његово испосничко лице и апостолска глава. По униформи српски ђенерал, а у понашању католички калуђер, снисходљив и на услузи краљевима"* (Медиговић- Стефановић, 2012, 168). Његова оданост "отаџбини и престолу" достигла је кулминацију 1882.г. када је својим телом у београдској Саборној цркви заштитио краља Милана приликом покушаја Илке- Јелене Марковић да га усмрти пуцњем из ватреног оружја. Када је сахрањивана Франа Франасовић, истодобно кад и српски херој Михаило Катанић, краљ Милан Обреновић сматрао је

обавезом да присуствује спроводу мајке Драгутина Франасовића. То се књижевнику Браниславу Нушићу учинило прикладним поводом за једну сатиричну песму "Два раба", што је изазвало сензацију у српској престоници:

Затутњаше сва четири звона/
Поврвеше ките и мундири/
Поврвеше перјанице бојне/
Поврвеше безбројни шешири/
Сви мајори дебели и суви/
Официри цела кита сјајна/
Пуковници, с орлом и без орла/
И још неко, али то је тајна/...
Потмуло су ударала звона/
Ударала звона из буцака/
А и што би да се чини џева/
Кад је пратња српскога јунака/
Српска децо што множити знате/
Из овога поуку имате:/
У Србији прилике су таке/
Бабе славе, презиру јунаке/
Зато и ви не мучите се џабе/
Српска децо постаните бабе.

Због увреде владара Бранислав Нушић осуђен је на робију, а писмо-апел упућен Драгутину Франасовићу да допринесе његовом ослобођењу резултирало је одговором: "Господине Нушо, ви сте ми се обратили са молбом да опростим вашем сину увреду коју ми је нанео вређајући спомен сени почивше матери приликом њеног погребња једном скаредном песмом... Ваш син није због мене осуђен, али ако је услов његовог помиловања мој лични опроштај, онда му опраштам. Ваш Драгутин Франасовић, пуковник". Иначе је Франасовић био и љубитељ уметности, те се у његовој збирци, између осталог, налазила и скулптура познатог српског вајара Петра Убавкића "Циганка у теракоти", рад из 1899.г. Исти вајар аутор је и Франасовићеве бисте (Трифунковић, 1973, 168). Кућу и имање имао је у елитном делу Београда, крај данашњег хотела *Ексцелзиор*.

У мемоарима београдског глумца Зорана Ратковића, рођеног у Сокобањи 1937.г, наводи се да је је Драгутин Франасовић био његов прадеда: *"Аурел фон Ратхофен, Антона фон Ратхофена и Лујзе Нојман прекрстио се у Ратковић и постао поочим њеном незаконитом сину Винценту Нојману. Винцент је већ као момак постао Сава, џењени деда нашег Зорана. А прадеда Драгутин Франасовић остао је нежења-обављао је значајне послове, спасавао краља од несигурне руке атентаторке Илке, био човек од поверења краљице Наталије, министар војни..."* (Ратковић, Остаје ћутање, 2000).

Како је известио "The New York Times" 25.јуна 1896.г, генерал Франасовић боравио је у службеној посети Русији са циљем усаглашавања ставова о унији балканских народа. Једна од важнијих улога коју је краљ Милан наменио Д.Франасовићу требало је бити његово активно учешће у

склапању конкордата са Светом Столицом којим би био побољшан положај Хрвата у Србији. Из сведочења бискупа Штросмајера сазнајемо да га је српски владар уверавао како ће управо Д.Франасовића послати у Рим ради закључења и потписивања уговора (Крестић, 2001, 40-41). Након силаска са политичке позорнице последњег представника династије Обреновић, 1903.г. Драгутин- Карло Франасовић разрешен је државне службе. Умро је 18.4.1914.г. у Калтенлајгебену, Аустрија. Будући без признатог потомства, за наследника његове заоставштине проглашен је његов синовац Рихард Франасовић из Турну Северина, Румунија (Трифунувић, 29).

Рихард */Richard Franasovici/* Франасовић рођен је 8.4.1883. у Т.Северину, 20 км низводно од Оршаве где је био живео његов деда Фрања Франасовић. Имао је аустријско држављанство. Основну школу завршио је у месту рођења а лицеј "Свети Сава" у Букурешту, где је и дипломирао на студијама правних наука 1904.г. Од 1906.г. радио је у Турну Северину као адвокат, тада поставши румунски држављанин. Учествовао је у Првом светском рату као официр румунске армије. За генералног секретара у Министарству иностраних послова постављен је 1922.г. У раздобљу 1923-24 и 1927- 28 обављао је дужност помоћника државног секретара. Од 14.11.1933. до 3.1.1934. и од 5.1.1934. до 18.11.1937 вршио је функцију министра јавних радова и комуникација, а од 18.11.1937. до 28.12.1937 министра унутрашњих послова Краљевине Румуније (George, Serbu, 260). Аутори монографије "Муниципул Дробета-Турну Сверин" спочитавају му да је каријеру знатним делом био градио и на идеји подизања моста између Србије и Румуније ба Дунаву у близини некадашњег Трајановог (Visan и група аутора, 1972, с.62). Као врсни познавалац уметности именован је у комитет за подизање споменика Јону И.Ц.Братиануу 1935.године, где се здушно залагао да овај подухват буде поверен познатом југословенском вајару Ивану Мештровићу /1883 Врпоље, Словенија- 1962 САД/. То је и учињено, па је Мештровић у Сплиту начинио споменик из једног комада камена (Teodorescu, 215). Са знаменитим Далматинцем склопљени су аранжмани и за креирање споменика румунским краљевима Каролу I и Фердинанду II. Мештровићева скулптура Братиануа у граниту постављена је у Букурешту, од 1992.г. релоцирана у Булевар Дакија Нр.10, 27.11.1938, док је друга, изливена бронзи и постављена у продужетку истоименог букурештанског булевара 1937.г, у дворишту куће пројектоване од стране арх. Петра Антонескуа. Године 1938 откривен је и Мештровићев бронзани споменик Каролу I у Букурешту, испред краљевске палате. На свечаности поводом подизања споменика присуствовали су краљ Карол II и комплетна румунска влада, скупа са особом заслужном што је један од највећих скулптора XX века своја дела оставио и у престоници Румуније, Рихардом Франасовићем.

Положај амбасадора у Рихард Франасовић имао је у Варшави 1938-1939, те у Паризу 1.9.1939- 1940.г. (Onisoru 2012 А, 7-19; Mares 2010,

43...751). Док је био амбасадор Румуније у Берну, децембра 1944.г. помогао је рабину Јуди Гласнеру да из Аустрије пребегне у Швајцарску (Glasner,1974, 92-96).

Министар иностраних послова Михаи Антонеску оптужио га је августа 1944 да као "Каролиста" ради на повратку краља на власт и заговара давање територијалних концесија Совјетском Савезу, укључујући морнаричке и ваздухопловне базе у Турну Северину и Констанци (Onisoru, 2012 Б,15-17). Извесно је да је овај врсни румунски дипломата предлагао бившем председнику владе Татарескуу приступање директним преговорима са СССР уз посредовање Едуарда Бенеша, који став проистиче из процене да ће у супротном Румунија, слично Пољској, претрпети огромне штете (Onisoru, 13-15). Писмо са таквим ставовима упућено Георгу Татарескуу, Франасовић завршава са "Yours as brother (ss) Franasovici" (Onisoru, 2012 В, 15).

Р. Франасовић представљао је послератну румунску владу на конференцији у Лондону фебруара 1946, потом био члан делегације на Париској мировној конференцији, где је био члан трочлане комисије за територијалне и политичка питања (Lache, 2007, 35). Емигрирао је у Француску 6.11.1947, румунско држављанство му је одузето 20.2.1948.г. "*Insemnari Zilnice*" за 7.4.1948.г. донео је вест о посети краља Карола II градићу Фатима у Португалији, где се, по веровању хришћана католика, групи деце 1917.г. указала Дева Марија од Фатиме. У његовом друштву налазили су се том приликом Рихард, Марија и Дину Франасовић.

Рихард Франасовић умро је у егзилу у Лондону /по некима у Паризу/ 1964.г. У румунској штампи могу се наћи тврдње да је "потомак арумунске фамилије насељене у Турну Северину од 1830.г", мада преовлађују ставови да се ради о породици Срба. Његов син наставио је да живи у Паризу, појавивши се у јавности 1992.г. на једном симпозијуму у организацији *Фондације Румуна у дијаспори* (Trebici, 2011).

Рихардов старији брат Димитрије Франасовић рођен је 1880.г. у Турну Северину. Студирао је архитектуру у Минхену и вајарство у Дармштату. Поводом 1800. годишњице укључења Дакије у састав Римског царства, начинио је споменик императору Трајану. Владарева биста изливена у бронзи постављена је на дорском стубу високом 7 метара, сазданом од гранита из Караре (Негру, 1985, 78). О манифестацији поводом откривања споменика вест је донела и арадска "*Трибуна*" у броју 114, 15-28. јун 1906. Могуће да је дорским стубом Франасовић овековечио чињеницу да је аутор највећих Трајанових дела на Дунаву, импозантног моста између данашњег Кладова и Турну Северина и пловидбног канала на Ђердапу, био највећи архитекта Старог Рима, Грк Аполодор из Дамаска. Случајно или не, знаменити Мештровић "Победник" у Београду 1928.године такође је позициониран на високом дорском стубу.

Д.Франасовић пројектовао је и је чесму планирану за изградњу испред цркве Мадона Дуду у Крајови и израдио попрсје Лудвига Ван Бетовена. Године 1908. покушао је самоубиство. После три недеље лечења подлегао је повередама и преминуо 7.јула по старом календару, оставивши међу ожалашћенима "оца Рихарда, мајку, брата Рихарда и малу сестру", пише арадска "Трибуна" у броју од од 8.јула. Сахрањен је у породичној гробници у Турну Северину. Недељник "Tara Noastra" из Сибиуа у броју од 13.јула донео је вест под насловом "Смрт једног скулптора" где се наводи да је Франасовић који је преминуо "ових дана" био минхенски ђак, један од најнадаренијих румунских вајара, колега и пријатељ, такође прерано умрлог, банатског скулптора Alexandru Iuba-e /1875-1906/. Арадска "Трибуна" 1.8.1908 у некрологу посвећеном талентованом кипару примећује да његово стваралаштво својим реализмом подсећа на стил знаменитог кнеза Павела Трубецкоја /1866 Intra, Италија-1938 Pallana/, рођака кнеза Павла Карађорђевића посредством мајке српскога кнеза-намесника, Ауроре Демидове, иначе аутора импозантног споменика императора Александра III у Санкт Петербургу.

"Трајан на дорском стубу" Димитрија Франасовића и данас краси градски парк у Турну Северину.Управо тај монумент одлучујуће је утицао да се један познати српски уметник Михајло Томић, рођен у Кладову 1902.г, определи за вајарску уметност. Видевши као дете у суседном монденском Турну Северину овај колосални споменик, пожелео је да и сам досегне завидне уметничке домете. Београдску цркву Светог Марка данас красе његови мермерни "Чувари саркофага цара Душана".

Живот и дело чланова фамилије Франасовић својевремено настањених на ђердапским обалама Дунава у значајној мери оставили су траг у политичкој и културној историји Србије и Румуније. Њихови далматински корени сведоче о универзалним цивилизацијским вредностима, указујући на потенцијалну корисност једног систематског приступа расветљавању веза међу људима и народима на релацији Подунавски Ђердап- Далмација, које су резултирале позитивним историјским наслеђем, слично давнашњем покушају Ендрјуа Арчибалда Пејтона у студији *Researches on the Danube and the Adriatic or Contributions to the modern History of Hungary and Transylvania and Dalmatia and Croatia, Servia and Bulgaria*.

ЛИТЕРАТУРА

- Brandt Miroslav, *Opća povijest srednjeg vijeka-Srednjovijekovno doba povijesnog razvitka*, SNL Zagreb 1980.g.
- Delis Apostolos, *Finance and Risks in Sea Trade during the French Wars: Maritime Loan Operations in the Republic of Ragusa* International Journal of Maritime History, vol.24, No.1 (june 2012) 229-242
- Драгић Р.Светозар Кијук, *Свето чудовиште*, Летопис Матице српске у Дубровнику, зборник радова 1, Београд 2010.
- Visan Ovidiu, Savoiu Dumitru, Nica Gheorghe, Ieva Nicolae, Costea Achim- *Municipul Drobeta-Turnu Severin*, Comitetul Judetean de Cultura si Educatie socialista-Mehedinti Turnu Severin 1972.
- Gheorghe Constantin, Serbu Miliana, *Ministri de interne 1862-2007- mica enciclopedie*, Ed. Ministerului Interior si Reformei Administrative
- Glasner Juda Rabbi, *Faith In Spite Of All- A Rabbi's Story*, Vantage press, New York 1974
- Горчевић Спиридон, *Serbien und die Serben*, B.Elicher, Leipzig 1888.
- Грађански законик Краљевине Србије, Збирка закона протумачених судском и административном праксом 1.св, издаје др. Гојко Никетић и "Геца Кон" Београд 1934.
- "Insemnari Zilnice" Vol.al.V-lea, an.1946-1948, Ed. Curtea veche, 2001.
- Jutrović Andre, *Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču*, Zbornik za narodni život i običaje 34, Zagreb 1950.g.
- Kalogjera Goran, *Novelistički pokušaji Petra Franasovića*, časopis "Rival" br.1-2, vol 6, Rijeka 1993.
- Krestić Đ.Vasilije, *Biskup Štrosmajer u svetlu novih izvora*, "Prometej" Novi Sad 2001.g.
- Lache Stefan *Exilul Romanesc in fata Conferentei de pace de la Paris din 1946*, Analele Universitatii Spiru Haret, Seria Relatii Internationale si Studii Europene, Anul I, nr.1, 2007, Ed. Fundatiei Romania de Maine Bucuresti
- Mares Nicolae, *Alianta Romano- Polona intre Destramare si solidaritate 1938- 1939*, Ed. Biblioteca Bucurestilor, Bucuresti 2010.
- Милић Милићевић, Поповић Љубодраг, *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*, Војноиздавачки завод, Београд 2009.г.
- Медиговић-Стефановић Мила, *У трагању за изгубљеном историјом*, Удружење Паштровића и пријатеља Паштровића у Београду "Дробни пијесак", Зборник радова "Паштровићи, језик и књижевност" Београд- Петровац на мору 2012.г.
- Негру Адријан, *О вајару Димитрију Франасовићу*, "СВЕСКЕ", ДИУС- Друштво историчара уметности Србије 16/8, Београд 1985.г.

Onisoru Gheorghe, *Diplomatia Romana si problema armistitului 1943-44*, Revista Romana de Geopolitica si Relatii Internationale, Vol.IV, Nr.1/2012 A

Onisoru Gheorghe, *Romanian Diplomacy and the Issue of the Armistice 1943-1944* Journal of European Studies and International Relations, Vol. III-Issue 1/2012 B

Oreb Franko, *Doprinos korčulanskih svećenika preporodnom pokretu u Dalmaciji-* uz 170. Obljetnicu rođenja don Petra Franasovića i 60. Obljetnicu smrti don Nikole- Nika Batistića

Пауновић Маринко, *Ђердап и Тимочка крајина*, "Биноза" Загреб 1970.г.

Paton, Andrew Archibald *Researches on the Danube and the Adriatic or Contributions to the modern History of Hungary and Transylvania and Dalmatia and Croatia, Servia and Bulgaria*. LONDON, Trubner and CO, 60, Paternoster row, 1862.

Pederin Ivan, *Građanska kulturna pisma 1858-1931*, "Kolo" časopis Matice hrvatske, br.1, proljeće 2005.g.

Пецињачки Срета, *Ситни фактографски исписи из државног архива Мађарске*, "Развитак" Зајечар, бр.5, 1971.г.

Првановић Светислав, *Тимочко- кучевски кнез Борна оснивач прве хрватске државе*, "Развитак" Зајечар бр. 4-5, 1962.г.

Ратковић Зоран, *Остало је ћутање*, "Атеље 212" Београд 2000.г.

Савин Милош, *Пароброд "Делиград"*, Годишњак града Београда IX-X Београд 1962-1963.

Teodorescu Virgiliu, *Monumente Inlaturate- Monumente Vaduvite*, "Eroi morminte" vol II, O.N.C.E ed. "Alfa Mon" Buzau

"Tara Noastra" Nr.29- 1908, revista septamanala, Sibiu 13/26 Iulie 1908, anul II, pag.242

"The New York Times" 25.6.1896.

Trebici Vladimir, *Insemnari de Memorie 1916-1999*, "Glasul Bucovinei" nr.2/2010, Arhiva Bucovieni 2011

"Tribuna" Arad, Nr.114, 15-28 iunie 1906, p.5.

"Tribuna " Arad , Nr.150

"Tribuna" Arad, Nr.171, 1-14.8.1908, p.6.

Трифуновић Лазар, *Петар Убавкић*, Београд 1973.г.

Tudor-Art Independent Index for Romania, *Dimitrie Franasovici*

Wagner Vjekoslav, *Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19.vijeku*, "Bogoslovska smotra" 1933/34 Zagreb

Žic Igor, *Dva Spiridona Gopčevića* dvije tragične sudbine, "Sušačka revija" br.61/2009

ПОСЛЕДЊИ РУСКИ ЦАР

Први светски рат донео је свету распад хабзбуршке монархије и комунизам на тлу Русије. Поред мноштва детаља који указују да је рат припреман дуго времена, да га је призивао значајни број земаља, међу којима посебно Немачка и Аустро-Угарска, за званичну историографију неспоран је повод тог стравичног сукоба- атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда извршен у Сарајеву на Видовдан 28. јуна 1914.г. Као могући организатори атентата, означавају се тајне организације стациониране у Русији и Француској, са којима би извесну спрегу чинио некадашњи ђак Кијевске духовне академије и докторант Тибингенског универзитета др.Радован Казимировић. Његово име предмет је посебне расправе у тротомном делу "Уједињење или смрт, од Александра Обреновића краља Србије до Франца Фердинанда престолонаследника Аустро- Угарске" др.Оскара Тартаље, у склопу поглавља "*Слободни зидари и Сарајевски атентат*". Радован Казимировић више је пута спомињан приликом суђења актерима убиства Франца Фердинанда. Тако је 17.октобра 1914. окривљени Чабриновић, на питање о вези са слободним зидарима, изјавио да осим Цигановића, Танкосића, Буковца, Ђуре Шарца и једног Танкосићевог пријатеља, који је уопште био некаква мистична личност, нико други није знао о припремама за атентат. Гаврило Принцип рекао је да се "та мистична личност" зове Казимировић, као и следеће: "када је мени говорио Цигановић о тим слободним зидарима, онда је рекао да ће казати Воји Танкосићу и томе човјеку. Али ја сам га молио и одвраћао од тога да казује и да свако знаде, а онда је он одговорио да је то човјек сигуран. Ја сам рекао да нећу судјеловати ако ко други знаде, а он је поновио да је тај човјек сигуран и добар пријатељ и зове се Казимировић" (1). На саслушању 19. октобра 1914.г. Чабриновић је Казимировића описао као старешину слободних зидара који је, чим су затражили оружје "обишао читав континент... био је у Пешти, Француској и Русији... Ја, кад год сам питао Цигановића што је с том ствари, он је казао: кад тај човјек дође" (2). Угледни српски историчар Милорад Екмечић у свом капиталном делу *Историја Срба у Новом веку* указује на још један детаљ: "Остаје, ипак, загонетка какве везе је имао

француски учитељ мачевања у Београду, који је предао револвер за атентат из једне белгијске фабрике, а као масон био у вези са српским и мађарским масонима" (3).

Београдска *"Политика"* 1930. године пренела је Казимировићева сећања: "Свуда се прича како ме је пок. Танкосић послао у Париз, Москву и Пешту, да припремим све што је потребно за атентат, међутим ја Танкосића нисам ни познавао. Ја сам додуше познавао атентатора Гаврила Принципа, јер сам тада био суплент београдске гимназије, а пок. Гавра се спремаше да полаже гимназијске испите, али ја га нисам учио да убије аустријског престолонаследника. Све је то мистификација" (4). Рат је донео стравичне жртве на свим странама, уз активно учешће царске Русије на страни савезничких снага, скупа са Француском и Србијом.

Овом завером вишеструко је манипулисано као једним од кључних аргумената за отпочињање Првог светског рата. Димензије случаја, презентоване из визуре знаменитог члана Билдерберг групе Хенри Кисинџера, сондиране су на хипотези да трагика и апсурд, обележја аустријског пропадања, нису мимоишли чак ни начин на који је престолонаследник страдао: *"Први покушај једног младог српског терористе није успео, уместо надвојводе страдао је његов шофер. Пошто је стигао у градску већницу и укорио представнике аустријске власти због немарности, Франц Фердинанд је одлучио да заједно са својом женом посети жртву у болници. Нови шофер краљевског пара скренуо је у погрешном правцу и излазећи из те улице застао испред запрепашћеног атентатора који је своју фрустрацију лечио пићем у једној кафанској башти. С обзиром на то да су се жртве створиле пред њим као да му их је провиђење послало, убица други пут није промашио"* (5).

Према истраживањима Џаспера Ридлија, аустроугарског престолонаследника нису убили слободни зидари а Србија је по добијеној подршци Русије за случај напада на њу, одбила да прихвати све аустријске ултиматуме, што је резултирало избијањем великог рата (6).

У другој години ратних збивања, већ 1. јануара 1915 британски министар, касније и премијер, Давид Лојд Џорџ, припадник највиших слојева енглеске масонерије, предложио је савезничким силама Француској и Русији да против Аустрије у Турске буду интензивирана дејства, у тесној сарадњи са Србијом, Румунијом и Грчком. Генерал Стојан Т. Николић у спису *"Критички поглед на гледишта маршала Жофра о раду и дејству српске војске у 1915 години"* износи податак: „На енергичан и одлучан отпор за појачање српске војске савезничким трупама /француским, енглеским и руским/, наишло се и код стране којој је тај отпор ишао најмање у рачун. Руска *Ставка* /Врховна команда/ била је одсудно противна да се изврши ојачање српског фронта савезничким, а специјално, руским трупама,

ограничавајући се само на слање Првог козачког пука, опредељеног за Енглеску, да више послужи као нека врста моралне, а не и материјалне помоћи српској војсци” (7). Наш писац даље аналитички закључује да, код оваквих становишта меродавних војних фактора о важности српског фронта, не чуди да је преовладало гледиште за предузимање операције у Дарданелима, које се може узети као једна од највећих погрешака Антанте у целом рату. *То је за последицу имало слом и кататстрофу Србије*- указује генерал Николић (8). На симболичан начин српској страни од помоћи су били и британски и руски мали речни монитори, од којих пар њих бејаше распоређено у Кладову.

Почев од августа 1914. до фебруара 1917.г. у Русији се радило на конституисању и комплетирању Српског добровољачког корпуса, делом од Срба, Хрвата и Словенаца- ратних заробљеника са руског фронта, а делом од Срба пребеглих пред аустријским и бугарским инвазионим трупама на територију Русије. О организацији формације, уз руску подршку, старао се официрски кадар у те сврхе доведен са Крфа. Августа и септембра 1916.г, још довољно неувежбани српски добровољци Прве дивизије укључени су у тешке борбе код Добруџе, што је резултирало страхотним губицима. Према једном мишљењу, даљу судбину добровољаца требало је решити стављањем под команду руско- румунске армије, док је Српско министарство војске подржавало идеју генерала Живковића о увећању формације и дислоцирању корпуса у реон Турну Северина, одакле би се извршило пребацивање у Кладово, ради подизања устанка уз помоћ 20.000 људи скривених по српским шумама (9). Истовремено је, по одобрењу руске и румунске врховне команде од стране капетана руске обавештајне службе Ратманова у Турну Северину формиран Српски четнички одред на челу са поручником Стеваном Рајковићем. 23. септембра 1916.г, под командом једног припадника организације *Уједињење или смрт*, дотадашњег начелника штаба Друге српске добровољачке дивизије у Одеси, потпуковника Александра Срба, одред је бројао 158 људи (10). Убрзо је Одред, у склопу Српског добровољачког корпуса, добио као руководећи кадар потпуковника Божица Симића, а по прибављеној сагласности руског обавештајног одсека у Одеси. Његово име биће поменуто и у једном другом одсудном тренутку југословенске историје- након успешно спроведеног војног пуча 27. марта 1941. године од стране завереничке организације *Конспирација*, поводом потписивања Тројног пакта од стране Србије, нова влада затражила је хитне преговоре са СССР-ом о војном савезу и помоћи. Молотовљев пристанак на разговоре исказан у телеграму од 31. марта 1941.г. био је условљен тиме да члан српске преговарачке делегације буде пуковник Божин Симић, иначе близак сарадник Мустафе Голубића у време оснивање организације *"Уједињење или смрт"*, чији је био члан. Ова изнимно маркантна фигура на српској политичкој сцени успела је да од стране емигрантске југословенске владе у Енглеској буде постављена за опуномоћеног министра при влади генерала Де Гола, да би 1945. године био изабран за члана прокомунистичког "Антифашистичког већа

народноослободилачке војске Југославије", званично окончавши каријеру као амбасадор социјалистичке Југославије у Анкари (11).

Опција о ангажовању корпуса преко Дунава, на подручју Кладова одакле би се устанак ширио ка централној Србији, прихваћена је од стране цара Николе, пошто је од министра Спалајковића упознат са разлозима почивајућим на настојањима да се предупреду румунске аспирације ка српским територијама, укључујући и Кладово (12).

О једној другој измешаности судбина цара Николе и српских снага у Русији после комунистичког преврата, говори нам сећање Кладовљанина Јована Јовановића: "Када је ешалон наше војске враћен из Сибира /Чељабинск/ са наредбом да иде преко Мурманска а не преко Владивостока како је било планирано, а којим путем су ишли још доста других, у путу за Мурман морало се ићи преко Екатеринбурга. Ту се стигло и стало ради снабдевања са храном, баш оног дана када су вршене припреме да се убије цар Никола и његова породица. Било је то у мају месецу 1918. године, по старом календару. Вест о овој погибији створила је код наших војника једну јаку психичку струју: код неких индиферентну, а код једног доброг дела војника, или боље рећи непромишљених и усијаних глава, сажалење и наклоност за интервенцију и спасавање цара. Неколико хиљада добро наоружаних и организованих војника, заиста је могло много на брзину да учини у средини неприпремљених револуционара за једну такву евентуалност. Али, у случају успеха, да се моментално спасе цар, где би се онда отишло ван руске територије, на којој је већ била васпостављена власт, не много чврста, али ипак довољна да у овом случају отме цара из руку наше војске. А шта би се после десило са свима нама, није тешко прорећи. Разумљиви би било за такву авантуру да је та наша војска била на граници неке друге државе у коју би се одмах пребацила са спашеним царем, док у нашој ситуацији, такав подухват би представљао самоубиство и повећање броја жртава нашег настрадалог народа, као ниједног другог у томе рату. Нас неколико десетина, који смо разборитошћу штрчали од тих усијаних глава, са оваквим разлозима у дугим објашњењима, једва смо успели да их одвратимо од такве смртоносне акције и наставимо пут ка своме циљу, а револуционаре да оставимо на њиховом послу, у који нико са стране нема право да се меша" (13). Размишљања и ставови једног официра српске војске, који није располагао овлашћењима и ауторитетом доношења тако значајних одлука као што је она о покушају ослобађања руског цара, довољна су илустрација аргументације употребљене пред масом жељном учешћа у мењању тока светске историје. Евентуално ушешће прокомунистички настројене струје у српском командном кадру код доношења негативне одлуке, захвално би можда било разматрати кроз праћење каријера команданта одреда, пуковника Свет.Маринковића, потоњег генерала, брата Павла и др. Воје Маринковића, бившег министра иностраних послова (14), и његовог наследника на том положају мајора Александра Дукића, каснијег генерала. Сам Јовановић није могао

преломити код доношења једне тако важне одлуке. Иначе, по налажењу О.Платонова, крај 1917. и први месеци 1918.г. чинили су најповољније време за спасавање царске породице: „Власт бољшевика била је још сасвим слаба. Формално, царску породицу је надзирао комесар непостојеће Привремене владе В.С. Панкратов. Обезбеђење је јануара 1918. ослабило, плата је била нередовна, ослабила је храна за војску, те су многи изражавали незадовољство. У оваквим условима мањи одред официра могао је лако, без посебног крвопролића, да ослободи царску породицу” (15)

Како било, изнова отворена истрага о убиству руске царске породице, недавно је дефинитивно затворена са образложењем да нису пронађени докази да је револуционарни вођа В.И.Лењин наредио погубљење, нити су историчари дали доказе да је високи совјетски званичник Јаков Свердлов одобрио убиство цара Николе Другог и његове породице. Мимо тога, Руски Врховни суд октобра 2008.г. признао је Николу Другог и његову породицу као жртве политичке репресије. У јавности су ипак и даље актуелне расправе о разлозима нереализованих шанси да заточеници комунистичких совјетских власти буду спашени, између осталог, са једном од присутних теза да је "организација бекства царске породице била под тајном контролом масонских конспиратора" (16).

Напомене:

Радован Казимировић рођен је у 14. јула 1882. године у Јабуковцу, Србија, од мајке Марије и оца Николе, дугогодишњег народног посланика, протојереја јабуковачког и намесника брзопаланачког. Гимназију је завршио у Неготину, богословију у Београду, богословски факултет у Кијеву, Русија, 1907. године и правни факултет у Тибингену, Немачка, 1911. године, где је одбранио и докторску тезу. Одликован је: Академским знаком Кијевске академије, Албанском споменицом, Споменицом за рат за слободу и уједињење, Орденом Св.Саве Четвртог и Трећег реда, Златним крстом за заслуге Пољске Републике, Орденом Југословенске Круне Четвртог реда и Орденом за културне заслуге Другог реда Румунске Краљевине. Послератну каријеру завршио је у Титоовј Југославији као предавач руског језика на Правном факултету Универзитета у Београду.

ЗАБЕЛЕШКЕ

- (1) Владимир Дедијер, Сарајево 1914, Београд 1966.г, с.773-774.
- (2) Исто.
- (3) Милорад Екмечић, Историја Срба у Ноовм веку 1492-1992- Дуго кретање између клања и орања, Завод за уџбенике Београд 2007.г, с.342. На истом месту Екмечић указује да су и "посебно мађарски масони имали одбојан став према политици престолонаследника Фердинанда"
- (4) "Политика" од 12.10.930.г. "Одговорност за светски рат..." цитирано према Небојша Јовић, Енигма Јабукочанина Казиминовића, Тимочке новине Неготин
- (5) Хенри Кисинџер, Дипломатија, Београд 1999, књига прва, с.174-175
- (6) Џаспер Ридли, Слободни зидари, "Евро" Београд 2004, с.299. Ридли такође износи да су још пре Првог светског рата слободни зидари оптуживани да су агенти Велике ложе или британске тајне службе, који раде на стварању хаоса на Балкану како би британска влада искористила такво стање; хрватски аутори, као и Немци Лудендорф и Кустос, оптужили су масоне за организовање убиства надвојводе Фердинанда у Сарајеву 1914. године, како би започели Први светски рат и уништили Немачку и њене савезнике- наведено дело, с.297.
- (7) Стојан Т. Николић, Критички поглед на гледишта и мишљења маршала Жофра о раду и дејству српске војске у 1915, ауторско издање, Београд 1934, преузето у часопис "Баштиник" бр.13 за 2012. г. Историјски архив Неготин, с. 135-136.
- (8) Стојан Т.Николић,с .136.
- (9) Никола Поповић, Србија и Царска Русија, Београд, с.275-276.
- (10) Архив Војноисторијског института, п.16, к.46, ф-1, бр.2- Дневник рада Српског четничког одреда; наведено према Николи Поповићу, Србија и Царска Русија, с.276-277.
- (11) Према: Славољуб Цветковић, Југословенско-совјетски односи 1939-1941.године, Зборник САНУ и ЦАНУ "Други светски рат 50 година касније", Подгорица 1997, Том Први, с.119. Никола Миловановић у делу "Драгиша Васић- од бунтовника до контрареволуционара", Београд 1986, с.439 даје следеће белешке о Божину Симићу: "потпуковник српске војске, учесник у балканским ратовима 1912-1913. и у Првом светском рату. Због припадности организацији "Уједињење или смрт"- "Црна рука", у накнадом судском процесу у Солуну 1917. осуђен је на 17 година затвора у одсуству јер се налазио у Русији. Прешао у Руску војску и јула 1917.г. учествовао у борбама у којима је рањен. После тога напустио Русију и живео у емиграцији све до 1935.г. По повратку у земљу ухапшен је на граници и спроведен у Пожаревачки казнени дом на издржавање казне. После шест месеци помилован и пензионисан као потпуковник. По налогу Владе одлази у Москву ради преговора о успостављању дипломатских односа између СССР и Краљевине Југославије. По успостављању дипломатских односа био је на служби у посланству Краљевине Југославије у СССР-у. Уочи 27.марта 1941. као члан југословенске делегације водио је преговоре и потписао пакт са СССР. После слома Краљевине Југославије 1941. одлази у Енглеску и емигрантска влада га поставља за опуномоћеног министра при влади француског генерала Де Гола. Године 1943. дао је оставку на овај положај. Од 1945.г. члан је АВНОЈ-а и посланик у привременој Народној Скупштини. После тога именован је за амбасадора ФНРЈ у Анкари на ком је положају пензионисан. Умро је у Београду". Нешто другачије

информације о њему даје Никола Поповић, "Србија и Царска Русија" с.277: "... У складу са поменутиим планом, значај Српског четничког одреда је порастао. То се огледа у томе што је командант Српског добровољачког корпуса дао пуну слободу рада А.Србу, а убрзо после његовог одласка послао му за помоћника пешадијског потпуковника Божина Симића"...

(12) Архив Србије, ПО, 1916, ф-4, В-Бд, дос.2, пов.бр.7133- Телеграми Спалајковића бр.845 од 5. октобра 1916.г. Пашићу. Према: Никола Поповић, Србија и Царска Русија, с.277.

(13) Јован Јовановић, Преламање историје у двадесетом веку, Кладово 1965, забрањено објављивање одлуком среског тужилаштва у Зајечару од 1965.године, с.83-84, из збирке Данка Јовановића, Кладово.

(14) Војислав Маринковић, слободни зидар, био је министар спољних послова у владама Веље Вукићевића (17.4.1927-23.2.1928, 23.2.-27.7.1928.), Антона Корошца (27.7.1928- 6.1.1929.), Петра Живковића (6.1.1929- 8.9.1931, 3.9.1931- 5.1.1932, 5.1.-4.4.1932), потом председник владе и министар спољних послова (4.4.-2.7.1932). Према списковима у Архиву Југославије, ф.100... навод преузет из књиге Зорана Д.Ненезића, Масони у Југославији 1764-1980, Београд 1984, с.555.

(15) Олег Анатољевич Платонов, Тајна историја масонства, "Бард-фин" Београд 2011, с.276.

(16) О.А.Платонов, с.276.

ДРУГО ЛИЦЕ КЛАДОВА

-НОРМЕ И ДЕЛА ПОВОДОМ БОРАВКА ЈЕВРЕЈСКИХ ИЗБЕГЛИЦА У КЛАДОВУ 1940

"Нема ни греха, ни врлине,
постоји само оно што људи чине"

- Џон Штајнбек, *Плодови гнева* -

АПСТРАКТ: У овом раду разматрају се околности релевантне за сагледавање односа појединих житеља Кладова према јеврејским избеглицама из средњеевропских земаља током 1940.г. привремено настањених у њиховом градићу, посматрано кроз призму случаја судских спорова браће Јоцковић против Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, уз указивање на могуће мотиве, правне и моралне норме, призиване или довођене у питање везано за настојања прибављања легитимитета личним интересима и потребама заједнице

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Избеглице, услови, Кладово, Јевреји, спор, солидарност, злоупотреба, норма, суд

1.УВОД

Боравак јеврејских емиграната избеглих пред налетом нацизма из средњеевропских земаља у подунавско Кладово /успутни пункт на предвиђеној рути: Беч- Братислава- Будимпешта- Вуковар- Бездан- Београд- Велико Градиште- Кладово- Прахово- Сулина- Црно Море- Палестина/, где су се силом прилика задржали од 31.12.1939. до 17.9.1940.г, углавном је пропраћен људском солидарношћу, саосећањем са патњама страдалника, делом почивајућим на сличним ситуацијама којима су Кладовљани такође вековима излагани, бивајући услед ратних сукоба и разарања приморавани да беже на другу обалу велике реке и даље на

исток. Једна од таквих ситуација датира из 1916.г. када се око хиљаду избеглица из Кладова и околине, након вишемесечних путештвија по Румунији, зачетих у јесен 1915, обрело на тлу Русије, нашавши уточиште у Јелисаветграду који је 200 година раније био настањен искључиво Србима. Руска влада и Фонд прицезе Татјане обезбеђивали су помоћ од једне рубље дневно за одрасле и пола рубље за децу. На мапи избегличке породице Перошевић прецизно је уцртан пут одисеје српских избеглица: Кладово– Букурешт– Галац– Кишњев– Одеса– Јелисаветград– Харков– Воронеж– Пенза– Самара– Чељабинск– Петропавловск– Омск– Н.Николаевск– Бијск– Тајга– Краснојарск– Иркутск– Чита– Хајлар– Харбим– Владивосток– Кјото– Шангај– Формоза– Кантон– Сингапур– Суматра– Коломбо– Бомбај– Аден– Порт Саид– Дубровник– Кладово.

Убрзо за кладовским избеглицама, у малу дунавску луку приспеће и неколицина руских емиграната, овде насељених бежећи пред збивањима што их је носила Октобраска револуција, међу њима, у време када су средњоевропски Јевреји ту нашли тренутно прибежиште актуелни срески начелник Леонид Чудновски. Варош под његовом административном управом имала је око 2.500 становника, зимовник за бродове, импровизовано пристаниште без пратеће инфраструктуре, петнаестак гостионица са стотину постеља за преноћиште, апотеку пољског Јеврејина Зигфрида Полицера, електричну централу Јакова Р Варона, амбуланту, две локалне банке и двадесетак бакалница (Глигоријевић 1999, 64 и даље). Почетком XX века ту је функционисала бродарска агенција чији је власник био Филип ла Ренотијери де Ферари /1850- 1917/, рођен у Паризу, од оца Рафаела де Ферари, финансијера железничке линије Париз- Лион- Марсељ, и мајке Марије де Брињол. нећаке принцезе од Монака и кћерке амбасадора Сардиније у Паризу/ (Јаковљевић, 2013, 37). Поред, за овдашње прилике врло лепе зграде са просторијама за привремени смештај бродараца који чекају на замену смена и укрцај-искрцај бродских товара, агенција је имала плац са складишним простором за вино у бурадима, тзв.пивницу и директан приступ Дунаву. Амбијент његове бродарске фирме присутан је у романсираној биографији "Нови живот Филипа Ферарија", аутор Жико Николић, додуше без документаристичке идентификације. Имајући у виду стање земљишних поседа, верификовано кроз катастарску јавну евиденцију- детаљне скице и листове вароши Кладово формиране 1936.г, врло је вероватно да се ради о објекту који је након Фераријевог одласка из Србије прешао у власништво фамилије Јоцковић, обзиром да у регији овдашњег пристаништа није евидентирана нити једна некретнина сличне намене и профила.

Изузев тешког рада на југословенским бродовима, становништво је углавном егзистирало бавећи се земљорадњом, рибарством, сточарством. Животни стандард био је на ниском нивоу а држава иначе, изморена мноштвом ратова, није имала довољно снаге улагати знатнија средства у обезбеђење развојне инфраструктуре. У свакодневном животу варошица се

ослањала на културне, привредне и пријатељске везе са суседним прекодунавским Турн Северином који су, поред Румуна, насељавали Немци, Јевреји, Грци и Срби. Изузев немаштином, Кладово је обиловало временским неприликама, са мноштвом ветровитих дана, неретко ледених.

Живети на ветрометини каква је изабрана за Кладово подразумевало је настојања људи да садњом багремових шума и топола неутралишу утицај неповољних климатских услова. Тако је велики топољар у близини воде захватао западни део насеља, покривајући брисани простор између варошког дела и некадашње турске тврђаве, док је багремар чинио заштитни бедем на западним обронцима. Наравно да је и начин облачења условљаван дејством ветрова па су гуњеви у ранијим временима, са влашким или руским шубарама за мушкарце и дебљим марамама за жене, уз обавезно забрађивање тако да се прекрију и уста, чешће били у употреби но у другим крајевима. Отуд не чуди да су јеврејским избеглицама управо ти одевни детаљи нарочито пали у очи при сусрету са устаљеним правилима понашања у новој средини. Мирјам Најфелд/ Брајер/ описује Кладово: "Око 2.000 становника, много малих кућа са 2-3 собе и само две главне улице са тротоаром и једноспратницама; при кишном времену потонуло би се у блато и прљавштину... Становништво се врло пристојно понаша према нама. Прави сеоски људи. Сви иду у својој ношњи, са великим марамама..." (Андрел-Маношек, 99). Огромна бара настала изливањем вода Дунава из свог корита током пролећа и јесени додирујући ободне главне улице узроковала би ширења заразних болести, што је животне услове чинило још тежим. Срески лекар већ је раније указивао да Кладово има највећи проценат обољења у срезу од маларије- акутне и хроничне (Глигоријевић 1999, 37). У добре стране смештаја, поред менталитета већине становника који је зрачио отвореношћу за комуникацију, могли су се сврстати: обиље рибе као извора квалитетне исхране по приступачној цени, ратарска производња и сточарство /нарочито овчарство/ са тржним вишковима којима су се без потешкоћа могле задовољити потребе групе од хиљаду људи.

Доколичарско расположење у кладовско дуго топло лето- повод приде за лакше уклапање у свеопшти амбијент- изазов и за јеврејске избеглице 1940, пластично је осликано у путопису знаменитог српског научника Ивана Ђаје: *"Жеђ их је морила те се зауставише да би се снабдели водом на хладном извору крај Текије, добро познатом свим бродарима. На обали је омора била још несноснија. Седоше пред кафаном, наручише кафу. За неколико тренутака, посматрајући људе и ствари око себе, били су се већ уживели у досаду тог места. Преко пута је била месарница са овчијим бутом на вратима, на који су падали ројеви мува. До ње пиљарница са нешто кржљава воћа и увеле зелени. До кафане је један старац чукао поред неколико свежих овчијих кожа. До њега, за другим столом, седе полицијски писар. По начину како је наручио ракију, како је пушио и како су му се пролазници покорно јављали, могао је човек да му*

погоди цело биће, цео живот. Крај његових ногу играли су се маче и штене. Наша двојица у тој дечијој игри животиња нађоше разоноде и лепоте, међу људском ружноћом што је била око њих. Момак, доневши им кафу, ошину животиње својом крпом, сматрајући да оне једино ремете уживање његових гостију... Врућина је нагнала чак и буле у Ада-Калеу да до појаса загазе у воду на песковитом врху свог острва..." (Ђаја, 1938).

Први Кладовљанин са којим су актери „Кладово транспорта" имали прилике да се сретну био је капетан Стериос Андруцос, члан мале грчке колоније на Ђердапу, заповедник југословенског путничког брода "Краљица Марија" који је део групе довезао до Кладова концем 1939.г. Он је претходном приликом, октобар- новембар успео да истим бродом превезе групу избеглица до ушћа Дунава у Црно море; у његовом дневнику за 11.11.1939.г- Сулина, стоји забелешка *"Досадно је са јеврејима"*. Исто је поновио и у дневнику за 12.11.1939... А радило се о изнимно деликатним тренуцима за успех операције спасавања јер се из Сулине речни брод упућивао да на отвореном мору под окриљем ноћи пристане уз други- који ће их превести до Палестине.

У Кладово су се јеврејски изгнаници из другог подухвата спасавања /"Кладовски транспорт"/ вратили из правца Прахова, удаљеног 73 км низводно /крајњи пункт Југославије на Дунаву/, да би ту остали почев од 31.12.1939 наредних осам и по месеци. Сами мештани насеља "на крају света", како су га Јевреји видели, имали су прилику тога истог дана, 31.децембра у дневном листу "Политика" прочитати кратку вест, смештену и дату потпуно равнодушно од стране уређивачког одбора, без било каквог коментара, као да се ради о багателној информацији, уобичајеној попут временске прогнозе: *"У Мађарској ступа на снагу Закон о Јеврејима-Будимпешта 30.12- Од 1.јануара постају извршне одредбе закона о Јеврејима по којима су сва привредна друштва обавештена да отпусте своје чиновнике неаријевце у сразмери која је предвиђена овим законом. Према томе, сва предузећа од 1.јануара наредне године, отпустиће своје особље Јевреје, који су у врло великом броју запослени били баш у привредним предузећима"*.

Позивом на записнике са седница Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије /СЈВОЈ/, Жени Лебл указује да је "улазак флотиле пуне непознатих људи, који нису владали државним језиком, у то место од око 3000 житеља, био пропраћен великим узбуђењем и стрепњом, срески лекар захтевао је да се прогласи карантин, услед наводног обољења од тифуса; тим поводом одмах је умољено среско начелство да образује санитетску комисију; захтев среског лекара је одбијен, пошто се утврдило да на бродовима постоји изванредна лекарска служба, коју су водили одлични лекари и лекарско особље" (1997, 9). Ауторка на овом месту износи мишљење Нафтали Бата Гедаље, да "за све време у Кладову међу избеглицама није било ниједног јединог смртног

случаја", али у фусноти "17" уз исти рад нотирала је констатацију Ехуда Нахира да су умрли "Труде Јунг од црвеног ветра и дечак Енгелман, и 18.8.1940 Перец Франкел од тифуса". Из сећања Херте Ајзлер сазнајемо да је поред наведених, било и случајева маларије и дечије парализе (Андерл-Маношек, 2004, 106). Како пак Хаим Шацкер сматра, могло се захвалити изузетној хладноћи /због које је ово место од давнина знано као "српски Сибир"/ да није избила нека опасна епидемија међу људима док су боравили на бродовима (Андерл-Маношек, 106). Што се тиче језичких баријера, оне нису биле онаких размера како би се на први поглед могло чинити- не занемарљиви део становништва Кладова потицао је од Немаца и Аустријанаца, углавном од живља које је радило концем 19.века на изградњи пловидбеног Сипског канала; у периоду доласка Јевреја то су углавном биле занатлије попут месара, обућара, тишлера, лимара. Немачки су говорили перфектно и локални апотекар Зигфрид Полицер, срески начелник Леонид Чудновски, срески лекар Љутица Димитријевић, судски приправник Милосав Јаковљевић, супруга угледног привредника Олхе Буртановић, такође угледни трговац Драгољуб Ташић, десетак бродараца и професионалних спроводника бродова кроз Ђердапске теснаце. Мештани Кладова били су и потомци чешких и словачких досељеника, чији су преци дошли нешто пре почетка изградње пловидбеног канала... затим део немачке популације са друге обале реке, из Турну Северина, који су се брачним везама усидрили у српској луци... Већина од педесетак Кладовљана- руских емиграната имали су високошколско образовање и знали немачки језик. Претпоставке споразумевања су отуд, укључујући етничку шароликост овдашње популације, биле на солидном нивоу.

Проблем за "социјалну аклиматизацију" представљала је околност да су дужим боравком на тлу Кладова изневераване наде, очекивања људи који су под принудом напустили своје домове тражећи спас од пошести нацизма.

Прилке које су снашле хиљаду Јевреја илуструје садржина извештаја презентираних од стране Шиме Шпицера и Аврама Израела, чланова анкетне комисије, на 14. седници ИО СЈВОЈ од 4.4.1940.г: *"...Морал је свуда, па и на бродовима, област у којој се тешко може бранити једно мишљење. Што је за једнога неморално, за другога је природно. Објективни су тврдили да нема појава које би у нормалним приликама заслуживале нарочит прекор. Ситничавији замерāju штошта, што се на том скученом простору више запажало него под нормалним приликама. Жалосна појава су честе крађе. Вође пута труде се да сузбију ту појаву објављујући имена оних који су ухваћени у крађи... Ноћу по око 30 људи врши службу чувара. Здравствено стање задовољава... Максимални број болесника био је 40, али било је и дана са 4-5. Има само три лекара, а треба нагласити да становници Кладова, у сваком озбиљнијем случају позивају те лекаре у варошицу, наравно у споразуму са среским начелником и среским лекаром"* (Лебл,10).

Било је сијасет притужби на рад и понашање Нафтали Бата Гедаље, помоћника секретара СЈВОЈ ангажованог на збрињавању избеглица у Кладову па је Савез спровео дисциплински поступак: *"Пошто су стигле многе жалбе у вези с његовим радом и понашањем, о малверзацијама и пијанчењу, изасланици су саслушали све вође пута и поверенике свих група на бродовима, као и тројицу житеља Кладова... Комисија је установила да Гедаља врши своју дужност у складу са начелним ставовима Савеза и сматра да су можда највеће сметње биле у језику и менталитету"* (Лебл, 10-11).

У вези с тим сачињен је допис адресиран од стране Савеза јеврејских вероисповедних општина кладовском среском начелнику Леониду Чудновском 26.3.1940.г: *„Савез Јеврејских вероисповедних општина отворио је на основи разних достава према решењу Извршног одбора од 21 тек. дисциплинско ислеђење против помоћног секретара Савеза г.Г.Н. сада на служби као делегат Савеза у Кладову при транспорту 1003 избеглице који се ту налазе на бризи нашег Савеза. Између осталих достава Савезу је јављено: ...б) да је код набавки разног материјала у Кладову починио некоректности на тај начин што је узимао од добављача два рачуна. Један са вишим ценама, а један са нижим а да је обрачунавао више цене. Један део тих достава има свој извор код фирме Драгољуб Ташић трговина мануфактурном робом Кладово; в) да су учињене некоректности код набавке грађевинског материјала код Савеза српских земљорадничких задруга која је учињена за преградњу једног шлепа; г) да је г.Г. због неморалног понашања или због неке друге кривице кажњен код овог Начелства новчаном казном...”*.

Мноштво изгнаника настојали су одржати се у нади за спасење кроз преписке са рођацима у далеком свету, подуке из веронауке, разбигриге типа фудбалских утакмица, малих сценских играка... па и ступање у необавезујуће везе. Склопљено је неколико бракова али претежни део познанства није имао такву завршницу. У игру су укључене и локалне проститутке, ословљавање са "женска" или "фрајла". 19.априла 1940. године власт је санкционисала недопуштено кретање повремених конобара- шурака газде кафане "Дубровник" Васе Матејевића- у забрањеној зони боравка избеглица. Командир полицијске станице поднео је пријаву среском начелнику Леониду Чудновском о случају "Стојановић Ђорђа званог Луфтер, ради прекршаја наредбе полицијске власти": *"19. априла 1940. године у 15 часова Стојановић Ђорђе зв. 'Луфтер' из Кладова, среза Кључког, бановине Моравске, дошао је на обалу зимовника код бродова са немачким емигрантима и покушао да уђе на брод 'Цар Никола II' па када је опоменут од стране каплара Платиша Б. Милана да је према наређењу те власти без разлике сваком улаз на бродове забрањен, исти је дрским тоном одговорио- шта ми ви можете 'можете к..ац сломити ја сам слободан грађанин и лични пријатељ начелника г. Чудновског и сутра ћу*

донети дозволу и могу на брод седети три дана- Да је напред именовани заиста ову увреду жандарму каплару Платиши Б. Милану учинио посведочиће Буздокић Перо- крмар из Кладушнице, Јојић Милан из Кладова, да на више опомена није хтео уклонити се са обале већ је морао силом бити одстрањен, а покушао је ући на бродове 17, 18, 19. овог месеца т.г. Како се именовани огрешио о законски пропис члана 78. Закона о унутрашњој управи, ради тога се пријављује наслову на законски поступак. Именовани без занимања и сталног места боравка, сумњив и на рђавом гласу". О двоструким аршинима у пракси органа реда говори изјашњење Ђ.Стојановића истим поводом: "Означеног дана ја сам био на пољани, где су емигранти играли фудбал и посматрао исте. Пришао ми је поднаредник и казао да не смем стајати у групи са емигрантима, нагласивши да му је г. Начелник наредио да на мене пази, јер ме је неко тужио да са емигрантима играм фудбал. На ово, ја сам поднареднику казао да се само на брод не сме без дозволе, а на пољани до обале може се стајати. На ово он ми је казао 'наредба је таква и да се уклоним', а наредба каже, да није само за мене, већ за свакога. На речи поднаредника ја сам се уклонио из места где су емигранти стајали и на двадесет метара удаљен од њих, читао сам новине. После извесног времена, наишле су две женске из Кладова и поднаредник је ове пропустио, а кад сам га питао зашто је њих пропустио, он каже 'то су моје ствари и ја могу кога хоћу да пустим, а ти се уклони одмах, јер ћу да те ухапсим'. Тада сам устао и отишао, казавши да ћу отићи и жалити се г. начелнику и упитати га да ли наредба важи само за поједине или за све. Није тачно да сам се са њиме свађао, и да сам хтео силом да уђем у брод 'Цар Никола II' означеног дана, а раније, дана кога не сећам се, исти поднаредник а на интервенцију учитеља г. Буртићапустио ме без дозволе, и ја сам са учитељем Буртићем обишао сва три брода, без дозволе од стране г. начелника. Није истина да сам поднареднику казао да ми је г. Чудновски лични пријатељ и да ћу се ја њему жалити, јер ја г. начелника лично не познајем, а за његово име чуо сам данас, када ми је реферат прочитан. Није истина и то да сам казао поднареднику 'можете ми к.ац сломити', већ на послетку, када сам напуштао пољану, он поднаредник мени је те речи изговорио. То је све што имам овде да кажем. У потпису именовани и два сведока- Димитрије Марјановић и Душан Цундрић". Увиђавношћу начелника Чудновског, Стојановићу је три месеца касније- 27.7.1940.године изречена новчана казна од 100 динара- у случају ненаплативости два дана затвора због дела "непристојног понашања према државном органу и поред опомене истог". Казну није платио јер је, по извештају начелнику, изненада променио место боравка. Решење му је ипак уручено 27. марта 1941.г. За Леонида Чудновског испоставило се да је у Кладову пред окупацију деловао као немачки шпијун (Обрадовић 1997,142-143). Како се сматра, имао је заслуга што су немачке десантне јединице готово без борбе и жртава заузеле витални пловидбени пункт- Сипски канал, битан за пролаз Ђердапским делом Дунава конвоја натовареним нафтом, неопходном за захукталу ратну

машинерију Трећег рајха (Јаковљевић, 2013,61). То је била и прва територија запоседнута од нациста априла 1941.г. Као "знак пажње" током 1940.г. неко од јеврејских изгнаника сачинио је портрет у рељефу среског начелника Чудновског, добрано зашлог у шесту деценију живота, овековечен на једној од фотографија албума публикованог у монографији *"Кладово- бекство у Палестину"*, од стране Јеврејског музеја у Бечу 2001.г, са назнаком да је настала у интервалу 5.9-17.9.1940, уз атрибуцију "Hentschelnick (?)"

2. СПОРОВИ БРАЋЕ ЈОЦКОВИЋ СА САВЕЗОМ ЈЕВРЕЈСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ОПШТИНА ЈУГОСЛАВИЈЕ или МИРОКЛИМА ИСТОРИЈЕ

Пролећа 1940.г, будући да се скори крај боравку Јевреја у Кладову није назирао, тескобни услови живота на бродовима постајали неподношљиви, на захтев СЈВОЈ од 11.4.1940, Министар унутрашњих послова Краљевине Југославије наредио је подручном органу надлежном за ову област /Среско начелство Кључко/: "Јеврејима који се тамо налазе на бродовима допустите да се искрцају у Кладову под следећим условима: а) уколико појединци желе и могу да добију приватан стан у Кладову дозволите им становање у тим становима, б) за смештај осталих дозволите да се подигну привремене бараке ако на то пристане и општина или на закупљеном приватном земљишту..." Министар је такође одредио да ће лица назначена од стране СЈВОЈ моћи да се настане "по баракама, домовима и празним кућама у Кладову" (Лебл, 12). Према сећањима др.Давида Албале, похрањеним у његовом дневнику за 24.мај 1940, *кладовске избеглице најзад су се ослободиле апса на бродовима и настанили су се у Кладову и околини, на интервенцију Врховног рабина код Кнеза /И.Алкалај је тим поводом био у аудијенцији код кнеза Павла 25.априла./ (Кољанин 2003, 21).*

Од целе групе, њих 650 смештено је по кућама у насељу, док је други део, сведочи Валтер Клајн, измештен у један логор са баракама "где су сами управљали својим животима" (Андрел, Маношек, 2004, 99). "Неутешни призор, завежљаји и џакови на пољани", завршава изношење својих утисака Клајн у писму адресираном рођацима у Палестину маја 1940 (Андерл- Маношек, 99).

Статус "празна кућа" имала је једна од највећих зграда у улици Дунавској бр.15, евидентирана у поседовном листу формираном 1936.г. за овдашњу катастарску општину, но.168, у склопу катастарске парцеле 164/1- "начин употребе: кућа бр.15, пивница и кош" укупне површине 685 м2, те у склопу суседне кп.бр.165/1, по истоме листу- "начин употребе: зграда" од 345 м2 /без посебног кућног броја/. На основу увида у детаљни лист вароши

Кладово из 1936.г. да се установити, изузев да друга зграда намењена становању није имала засебни кућни број, да је цео земљишни комплекс, садржан у две катастарске парцела 164/1 и 165/1- јединствена функционална целина са степенишним излазом на Дунав са северне стране, да је стамбена зграда подигнута са улице Дунавске имала површину 368 м² а на истој парцели, 164/1 уз целу њену западну границу и ужим делом уз јужну- Дунавска улица, постављен грађевински објекат од тврдог материјала, 1936.г. дефинисан као пивница или магацински простор, састојећи се од већег броја одељених просторија површине 317 м². Мала стамбена зграда од око 50 м², подигнута делом уз Дунавску улицу а делом уз источну границу кп.бр.165/1 била је стамбени простор у коме је живела Радмила Милић девојачко Јоцковић, сестра Вељка и Михаила, скупа са супругом Бором Милићем; на парцели 165/1 евидентиран је и пословни објекат ситуиран целом преосталом западном границом и делом уз северну линију парцеле, затим бунар и један мањи простор- помоћна зграда, вероватно од слабог материјала, укупно 345 м². Такође је на детаљном катастарском листу бр.5 уочљиво да није било ограде између двеју катастарских парцела. На једној панорамској разгледници Кладова начињеној од авионског фото- снимка из положаја изнад месног православног храма у другој половини тридесетих година прошлог века, пред долазак јеврејских избеглица, јасно је видљива велика зграда Јоцковића у „Дунавској 15“ као и кров привредног објекта уз западну границу, са ужим крајем ослоњен на граничну линију парцеле 164/1 на Дунавској улици, уз то и мања зграда коју је користио брачни пар Милић, уз источну границу кп.бр.165/1. Са запада се овај комплекс граничио са земљиштем и зградом кладовске царинарнице "Дунавска 13" а са истока са објектима породице Шимичић, "Дунавска 17". Зграда је била власништво Петра Јоцковића за кога локална хроника бележи: *"...Бивши срески начелник, при одступању германске војске новембра 1917 заједно са Драгутином Михајловићем, сином бившег агента Српског бродарског друштва, одведен у Турн-Северин ради стрељања. Јоцковић се преко ноћи спасао бегством из затвора, а Драгутин је сутрадан стрељан ван Турн Северина"* (Радовић,1933, 11). И ранији претпостављени сопственик исте зграде- тада бродарске агенције, Филип Ферари имао је срећу да 1885.г. током српско- бугарског рата послат на стрељање од стране српских оружаних снага као шпијун али је његов живот увиђавношћу непосредног егзекутора Луке Стефановића сачуван, за шта је богато награђен од италијанског филантропа.

У доба конституисања катастарске евиденције 1936.г, сагласно Закону о катастру земљишта од 19.12.1928.г, зграде су биле у саставу оставинске масе Милице Јоцковић, у односу на коју наредни службени упис промене у поседовном стању гласи: "Јоцковић Петров Вељко ½ поседа и Милић Боре Радојка рођена Јоцковић- ½ поседа. Разломачко нотирање удела у стању поседа значило је да није извршена физичка деоба већ да су именовани субјекти супоседници у идеалним деловима. Иначе за подручје

дела Југославије припадајућег Моравској бановини није постојао земљишнокњижни систем који је подразумевао стицање и пренос права власништа и других стварних права на некретнинама уписом у јавне земљишне књиге, већ је додуше формално правно и даље фигурирао од Османлија наслеђени тапијски систем, тридесетих година већ у одумирању. Зато је упис у катастарске књиге/поседовне листове/ при Министарству финансија- одељак катастра и државних добара значио легализовано стање поседа, са тенденцијом да прерасте у евиденцију којом се доказује власнички основ. Како се може закључити из оставинског решења 0.159/65 након смрти Вељка Јоцковића, он је, изузев поменуте Радојке имао и сестру Ружу и брата Михаила чије име није наведено у катастарској евиденцији. У сваком случају, у време отварања проблема смештаја јеврејских избеглица по празним кладовским кућама, Вељко Јоцковић је неоспорно био евидентиран као поседник (што не значи а *приори* "власник") ½ грађевинских објеката- две зграде са привредним и помоћним објектима у Кладову, ул.Дунавска 15.

Сагласно одобрењу министарства унутрашњих послова а уз надзор односно посредовање Среског начелства коме је одлука такве природе адресирана, група јеврејских избеглица уселила се у зграду фамилије Јоцковић почетком маја 1940.г.

Након непуне два месеца, 30.јула уследио је тужбени захтев Михаила Јоцковића "благајника студентског дома Краљ Александар у Београду" ради "плаћања од стране СЈВОЈ дужне кирије за мај, јун и јул од по 4.000 динара месечно, уз камату по стопи 6% почев од дана утужења до дана наплате". Тужба гласи:

"На дан 3. маја у мојим кућама у ул.Дунавској бр.15 и 17 у варошици Кладову среза Кључког бановине Моравске туженик Савез Јеврејских вероисповедних општина уселио је по самом признању 48 јеврејских емиграната. Те јеврејске емигранте туженик је сместио у 3 собе и у дворишту у 2 собе направио радионице: обућарску и кројачку.

Доказ. Писма представника СЈВОЈ од 8.5.1940 и од 29.5.1940.

То смештање у моје куће извршено је без мога знања и одобрења. И дан данас те избеглице седе у мојим кућама, ја не знам ни колико их има а знам да их свакако има више од 48. Поред тога знам да су ми сем просторија које сам навео у тачци 1 ове тужбе на основу признања туженика, заузеле још и друге просторије у мојим кућама, а у једном одељењу како сам обавештен врше се верски обреди и венчавање и на тај начин у тим просторијама направљена је синагога (!). Ја живим у Београду а моја сестра и зет који живе у Кладову нису у време овог уселења били у Кладову (!). Када сам ја сазнао за ово уселење, отпутовао сам за Кладово и обратио се начелнику среза Кључког писмено да их одмах избаца из мојих кућа (!).

Доказ: Моја представка упућена Поглавару среза Кључког 12.маја 1940 (!)

а заведена код тог поглаварства под бр.6872/40 и саслушање странака.

Тужилац се обавезао да плаћа закупнину- кирију- за све време откада су се уселили и докле год станују ови јеврејски емигранти. Међу тим до данас, не само да ни један динар нисам примио на име кирије за искориштавање мојих кућа, него ми туженик није ни понудио ма коју суму новца.

Ја сам покушао да се са тужеником споразумом о висини кирије па сам првобитно тражио дин 4500 месечно, а затим спустио на динара 4000 само да би избегао спор пред судом, али до споразума није могло доћи зато што је туженик увек изналазио неке разлоге да ми не да дефинитиван и тачан одговор.

Доказ: Исправе наведене тужбе под 1 и саслушање странака
Овде наводим само да ми је туженик уселјавањем ових јеврејских избеглица нанео и штету овоме моме добру али та штета није предмет ове тужбе јер ћу ту штету тражити другом тужбом..."

Из свега изложеног тужилац предлаже да суд донесе следећу

Пресуду:

Туженик Савез Јеврејских Вероисповедних општина Краљевине Југославије из Београда, Књегиње Љубице 34, дужан је да плати тужиоцу Михаилу Јоцковићу динара 12.000 на име дужне кирије за месеца: мај, јун и јули, рачунајући за сваки месец по дин.4000.

Тужилац је дужан да плати тужиоцу на суму од 12.000 динара интерес од 6% од дана поднете тужбе до наплате...

Везано за тужиочеве тврдње о просторијама које тужена страна користи и адреси, дужни смо приметити да су три собе биле у великој згради са улазом из Дунавске улице, бр.15, те да бр.17 није постојао у склопу објекта на које је тужилац полагао право; из детаљног катастарског листа бр.5 из 1936.г. евидентно је да друге зграде у овом комплексу од двеју кат.парцела /"164/1" и "165/1"/, као што проистиче и из поседовног листа 168 КО Кладово, немају засебног кућног броја, нити као број 17 нити са евентуалним подбројевима броја 15. Наиме број 17 припадао је објекту на следећој у низу кп.бр166, власништво породице Шимичић. Што се тиче две просторије коришћене као обућарска и кројачка радионица, оне су, будући посебно апострофиране мимо три собе за становање, а код околности да је кућу од 50 м² била настањивао брачни пар Милић, те посматрано кроз чињеницу да је идентичну шрафуру на плану тј. детаљном листу- косе паралелне танке неиспрекидане линије- ознаке за објекат од чврстог материјала односно циглом зидану зграду једино још имао велики "привредни" објекат од 317 м², очито је да су оне биле у склопу тог другог великог објекта уз западну границу кп.бр.164/1. Фотографије ове две "радионице" могле би бити оне публиковане у албуму књиге коју је приредила Алиса Доуер "Кладово- Бекство у Палестину" (2001), са

назнаком "Кладово од 31. децембра 1939.г. до 17 септембра 1940"-
"обућарска радионица" и "кројачка радионица".

Из навода и стилизације тужбеног захтева следи да је Михаило Јоцковић, у најбољем случају по њега /будући да у поседовном листу 168 фигурира тек двоје од укупно четворо потенцијалних правоследбеника-деце Петра Јоцковића, чија се евентуална наследна права активирају након смрти њихове мајке Милице- претходне легалне поседнице некретнина у смислу "удовичког ужитка"- сагласно параграфу 414. Српског грађанског законика/, могао претендовати на 1/3 закупнине тј.накнаде за коришћење просторија од стране јеврејских избеглица. Он међутим избегава позвати се на основ власништва тј.права потраживања актуелизована односним тужбеним захтевом, не назначује сувласнички односно супоседнички удео, нити то чини посредно набрајањем просторија у односу на које манифестује правне претензије, будући да први део исказа о 3 собе и 2 помоћне просторије релативизује другом тврдњом, о заузимању од стране Јевреја *"у других просторија у његовим кућама"*.

Обраћање среском начелству "ради исељавања јевреја из његових кућа" и неинсистирање на њиховом напуштању запоседнутих просторија након тог обраћања, па ни у актуелној тужби, укључујући неприбегавање релативно ефикасном правном инструменту- тужба због "ометања поседа", показатељи су да је усељавање било легално, тј.на основу одлуке Министра унутрашњих послова о насељавању празних кућа у Кладову. Такође је индикативно да би, за случај да је тужилац покренуо спор због ометања поседа, надлежан за случај био суд у Кладову, као искључиво компетентан за такве процесе по начелу места налажења некретнине, у смислу параграфа 77.ст.1. Законика о судском поступку у грађанским парницама. Неучествовање у тужбеном захтеву од стране друге, макар формално- правно са тим статусом, легалне поседнице са идеалним уделом од 1/2 по катастарским књигама Радојке Милић- Јоцковић, само по себи не чини активну- тужилачку легитимацију Михаила Јоцковића инвалидном али оставља отвореним питање висине и сразмере обавезе. Овде смо дужни напоменути да је параграф 396 Српског грађанског законика, предвиђао да мушка деца искључују женску у првом наследном реду законског наслеђивања, но могуће је било, сагласно параграфу 394, да "житељ српски" уговором или завештањем другачије одреди, у чему се може наћи смисао факта да је кћер оставиочева Радојка Јоцковић означена у катастарској јавној евиденцији као поседник 1/2 некретнина из масе заједничког родитеља Петра. То даље чини објашњивом околност да истим поводом није означена као поседник друга кћер Петрова Ружа, нити пак други син Петров Михаило; ово такође може значити да је, изузев оставинске масе Милице Петра Јоцковић у смислу удовичког ужитка односно државине, постојало одмах и директно наслеђе Михаилово да једној или неколико зграда евентуално ситуираних на адреси Дунавска 15 /претпостављена некадашња заоставштина Петра Јоцковића/, са две

одвојене зграде и двориштима. Међутим, чињеница да суседне парцеле имају јавне зграде- Царинарницу Министарства финансија и зграду Општине Кладово, како стоји у решењу о национализацији грађевинског земљишта од 24.9.1959.г. /зграда у поседу општине Кладово уписана 1959.г. на кп.бр.166 је бивше, у време закупа, власништво породице Шимичић/ а да је Радојка Јоцковић извршила физичку деобу кп.бр.165 на којој је била мања зграда са помоћним објектима, које као оделите грађевинске целине од тада носе подбројеве 1 односно 2 и као такве су национализоване 1959, претпоставку да је Михаило био инокосни власник и поседник неке од суседних зграда, као и раније цитирани детаљни лист вароши Кладово из 1936.г. искључује. Шта више, оставинско решење иза смрти Вељка Јоцковића, донето 26.7.1965 верификује да његову заоставштину чине $\frac{1}{2}$ зграде, по новој нумерацији, кућни број 27/2, састојеће се од 16 одељења и $\frac{1}{2}$ зграде, по новој нумерацији 27/1, састојеће се од четири одељења- ради се о две зграде на кп.бр.164/1, прве са улице од 368 м² и друге "привредне" од 317 м². Једина непрецизност у решењу из 1965.г. односи се на /погрешну/ констатацију да се друга зграда од четири одељења налази "на напред описаним катастарским парцелама" а треба да стоји "катастарској парцели"- само 164.

На крају, не треба превидети да се поседница Радојка Јоцковић не појављује у спору, што се може тумачити или тиме да је претходно намирена у својим потраживањима / једина од троје инволвираних актера остала да живи у Кладову у време уселења јеврејских избеглица па није било тешко добити материјалну сатисфакцију или од СЈВОЈ или непосредно од станара/ или тиме да је своја поседничка права баштинила из власништва Михаила Јоцковића као мушког законског наследника. У прилог овој тези нарочито иде садржај уверења 328 Општине Кладовске, датаног 20.9.1941.г. којим се "на молбу Вељка Јоцковића потврђује чињеница ранијег коришћења просторија у кући у "Дунавској 15" /не и "17"/ а узгред помиње да се ради о просторијама у "кући његовог брата Михајла и његовој". Стоји и чињеница да у ондашњем правном поретку жена није могла бити самостални субјет на тужилачкој страни. Параграф 920 српског грађанског законика нормирао је : *„малолетнима уподобљавају се и сви они, који не могу, или им је забрањено сопственим имањем руководити; такви су сви ума лишени, распикуће судом проглашене, пропалице, презадуженици, којих је имање под стециште потпало, удате жене за живота мужевљева“*. Исти закон за ситуације заштите имовинских права жене дозвољавао је да муж буде њен заступник у судском спору /параграф 109/, што у датом случају супруг Радојкин Боривоје Милић, раније бугарски држављанин, није учинио.

Индикативно је да СЈВОЈ признаје браћи Јоцковић ексклузивно сувласништво на коришћеним објектима, како проистиче из дописа 7537 који је Савез 15.10.1940 упутио свом пуномоћнику у Кладову, чиме се

дилема по питању кредибилитета својинских, укључујући и државинска права, за потребе случаја закупа из 1940.г, испоставља разрешеном.

Тужилац Михаило не прецизира квадратуру нити број просторија на коришћењу код јеврејских емиграната, што би се могло доводити у везу са његовим "игнорисањем" чињенице да није односно, у најмању руку, не нуди доказ за то да је власник тј. легални поседник свих просторија у две зграде на адреси Дунавска 15, или тежњом да не учини транспарентним начин одређивања цене закупа, нарочито када се има у виду да је код пореских органа истоветним поводом одмерена много нижа сума за одређене непокретности у његовом поседу. Околност да је захтев суду поднео више од месец и по дана након сазнања за усељење избеглица, тужилац директно не правда, а индиректно то подводи под период настојања да се спор реши споразумно. На крају, остаје отворено питање због чега тужилац подноси тужбу само за доделу неисплаћене цене закупа, док је захтев за накнаду штете причињене становањем у објектима у Дунавској тек у најави, као сепаратни. Ако се зна да друга тужба у датом случају може гласити на до дана утужења причињену штету, или је у време првог захтева (30.7.1940) она била несагласна аспирацијама некога од браће Јоцковић, или је другим захтевом "у најави" баратано као претњом туженику шта га све може снаћи уколико не буде кооперативан поводом првог. При заузимању коначног става по овој дилеми, не треба сметнути с ума ни разлоге тактичке природе, у домаћој адвокатској терминологије тога доба овенчане сентенцом "Не стављати сва јаја у исту котарицу". Такође се чини важним да, иако их помиње по питању момента и околности сазнања за "илегално усељавање", тужилац не призива сестру, такође и супоседника у истом идеалном делу, за сведока, нити то чини у односу на њенога супруга; још мање другог законског супоседника Вељка Јоцковића. Правним аналитичарима какве је СЈВОЈ имала на својој страни, попут др.Исака Амара, то је био довољан сигнал да треба обратити посебну пажњу на питање савесности браће Јоцковић.

Специфичност судског случаја представља утужење Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, утолико што су корисници просторија у "Дунавској 15" били јеврејски емигранти- страни држављани, но положај странке у грађанском судском поступку за СЈВОЈ резервисан је параграфом 102 Законика о судском поступку у грађанским парницама Краљевине Југославије, обзиром да Закон о верској заједници Јевреја од 14.12.1929.г. чланом 3.ст.2. нормира да "савез, односно удружење и вероисповедне општине, јесу правна лица и способна да по прописима закона стичу и држе непокретна добра, и да врше сва права која им као таквима припадају." Облигација за основ има закупни уговор склопљен управо између СЈВО и Михаила Јоцковића 26.8.1940.г, којим се, могуће, ретроактивно оснажује- конвалидира од раније настали однос коришћења стамбених просторија, макар се тако дало закључити из наредне тужбе коју ће други брат Вељко Јоцковић поднети против СЈВОЈ.

Али, увертира за такву тврдњу чини ситуацију знатно сложенијом са аспекта права и морала двојице рођених Кладовљана- "серијских тужилаца". Из дописа којим се Вељко Јоцковић /уписан у поседовном листу 168 Катастарске општине Кладово као супоседник $\frac{1}{2}$ половине односних некретнина/ обратио Савезу поднеском од 1.августа 1940, значи свега два дана по писању тужбе ради наплате закупнине- кирије а од стране другог брата- Михаила, приспелим Савезу сигурно раније него тужба, може се закључити да је преговоре претходно са СЈВОЈ водио брат Михаило Јоцковић, те да брат Вељко у том обраћању не спори да су "просторије у згради братовљевој и његовој"; даље се види да је пуномоћник Савеза, истовремено у име СЈВОЈ скупа са Давидом Алкалајем управитељ логора тј.низа барака за колективан смештај изгнаника на периферији Кладова, Нафтали Бата Гедаља Радојки Милић Јоцковић /евидентираној у јавним књигама као легална поседница $\frac{1}{2}$ односних некретнина/ понудио месечну кирију од 3000 динара, на основу чега тужилац В.Ј. налази да и њему припада део од укупно 6.000 динара "за протекла три месеца и текући месец август"- у противном "не преостаје му ништа друго него да се придружи братовљевој тужби".

У форми споразума "о закупу- кирији стана" који је СЈВОЈ постигао у Београду 26.августа 1940.г са Вељком Јоцковићем, прецизирано је написано:

"Данас сам у Савезу јеврејских вероисповедних општина у Београду издао у закуп (под кирију) стан у Кладову, који се састоји од осам соба са улице и три одељења у дворишној згради под следећим условима:

Годишња закупнина- кирија је динара 39.600.

Закуп- кирија тече од 1.маја 1940 до отказа односно раскида уговора

1.Власник имања може закуп отказати сваког првог у месецу на један месец дана.

2.По исељењу имаду се просторије вратити у стању у коме су биле пре усељења у исте.

3.Закупац плаћа кирију у дин.1650 полумесечно и то сваког 1 и 15 у месецу унапред.

4.Закупац може уговор о закупу раскинути у свако доба, без права на повраћај плаћене кирије.

16 августа 1940.г.у Београду. Издавалац стана:Вељко Јоцковић

Овим признајем да сам од г.Вељка Јоцковића узео у закуп- под кирију горе именовани стан у Кладову под горе наведеним условима, које у свему прихваћам

26 августа 1940. год у Београду Закупац стана Савез јеврејских вероисповедних општина, потпис нечитак.

Свега три седмице доцније јеврејски станари "Дунавске 15", скупа са својих хиљаду сународника, заувек су напустили Кладово а да то ниједно средство инфромисања није нашло за сходно обзнанити. "Политика" од 17.септембра 1940.г. није имала ту вест, као уосталом ни наредна њена издања, али је зато нашла потребним обавестити грађанство, уз вести да је Лондон засут бомбама, између осталог, још и о "испитивању Колумбових остатака у Сан Домингу", те о њујоршкој изложби *"Леонардо да Винчи као проналазач машина за ратовање"*. Кладову је преостало да буде спомињано у судским аналима поводом следећих грађанско- судских спорова по питању права и обима накнаде штете у корист двојице његових доскорашњих житеља, за шта је један од "угаоних каменова" чинио управо уговор о закупу од 26.авуста 1940.г.

Из околности да је у оставинском решењу иза смрти Вељка Јоцковића 1965.г установљено да заоставштину чини $\frac{1}{2}$ зграде која се састоји од 16 одељења, проистиче закључак да је СЈВОЈ са Вељком Јоцковићем 26.8.1940.г. склопио сепаратни уговор о закупу прихватајући да се односи на његов удео од "8 соба" у згради са улице, те још "3 одељења у дворишној згради"- помоћне просторије.

Институт закупа непокретности у време настанка спора био је регулисан одредбама поглавља 25. српског Грађанског законика. Закуп куће формулисан је као кирија, а то "ништа друго није него продаја употребљена". Уговорне стране у датом случају нису испоштовале сугестију параграфа 689- "да би се свака распра при свршетку и повраћају ствари закупљених избегла, нужно је све ствари пописати, које и у каквом стању се предају".

Пет дана по потписивању уговора, делегат СЈВОЈ Федор Хаинбах и Вељко Јоцковић извршили су савезне стања на објектима- предметима уговора, о чему су сачинили акт насловљен као *"Констатација"*, од 31.8.1940.г. Текст на две стране исписан је руком од стране Вељка Јоцковића што се закључује упоређењем рукописа са његовим потписом на другим приступачним документима те означавањем имена делегата друге стране са "г.Хајмбах", као и у Јоцковићевој тужби од 30.1.1940г, док је од стране СЈВОЈ његово име исписивано „Хаинбах" /исти се делегат иначе служио ијекавицом, као у извештају од 15.10.1940/:

У име Савеза јеврејских вероисповедних општина из Београда г.Хајмбах Федор с једне и Вељко Јоцковић с друге стране, у вези уговора о закупу стана од 26.8.1940 год, констатују следеће:

У до сада закупљеним просторијама поремећена су у рагастовским лежиштима неколико врата, оштећен малтер на зидовима и полупан је већи број прозорских окана. Сравнијући ове просторије са просторијама које се данас заузимају а које су без напред утврђених оштећења излази да су пре уселења у њих 50 закупчевих штићеника била без икаквих

оштећења тј. у потпуно исправном стању све уговором обухваћене просторије.

У складу уговорене клаузуле под ½ закупац се обавезује, да по иселјењу напред утврђена оштећења, као и оштећења која ће у току трајања закупа уследити, темељно уклонити из свих зграда.

Бунар у дворишту зграде, при утврђеној чињеници да је пре уселјења закупчевих штићеника и његове употребе од њихове стране давао изврсну воду за пиће, док је сада његова вода за пиће неупотребљива, има се од стране закупца изградити нов бунар исти такав, какав је био стари 31.августа 1940 год, Кладово

Хајмбах Федор ср, делегат Савеза јеврејских вероиспов.
општина

Вељко Јоцковић"

Следи нова страница са примедбом: "Како још нисам утврдио да ли је бунар о коме је реч био у неоштећеном стању тј његово давање воде било непо ремећено, сматрам да ће се након утврђивања оштећења морати довести у исправном стању, о чему ћу накнадно са своје стране извести Савез јеврејских општина у Београду, чијој компетенцији препуштам да то питање уреди са г.Јоцковићем,

Хаинбах Федор,

Делегат јеврејских вероисповедних општина

Иза закључена уговора о закупу са Вељком Јоцковићем, светлост дана угледали су писмо и телеграм Михаила Јоцковића, на адреси СЈВОЈ примљени 3.9.1940, идентичног садржаја: "Скрећем Вам пажњу да са Вељком Јоцковићем никакав уговор не правите нити му новац дајете јер ћете нагабусити пошто са њим имам уговор по коме имам и како ја управљати имањем".

Од стране СЈВОЈ ангажовани Федор Хаинбах 15.10.1940. сачинио је детаљни извештај "оцене оштећења учињених по јеврејским емигрантима за вријеме њиховог боравка у Кладову- кућа госп. Вељка Јоцковића, Дунавска ул.":

На основу предложених ми на увид захтијева госп. Вељка Јоцковића за одштету, а на лицу мјеста видио и процјенио сам споменуте стамбене просторије дне 13. октобра о.г, част ми је саопћити слjedeће:

1/Зидарске оправке

Просторије у којима су становали наши штићеници већином су оштећене на зидовима, јер су на исте забијане клинчанице, ексери, стелаже, слике итд. у вези с тиме треба дотична мјеста измалтерисати и кречити. То се односи само на првобитно изнајмљене просторије, у којима су наши штићеници становали од дана преселења са бродова у Кладово. Просторије, које су тек недавно изнајмљене (!) од госп. Вељка Јоцковића, а то значи да су биле настањене тек кратко вријеме (!), не захтјевају такве оправке тим више, што су се садашњи становници, који су иза

одласка наших емиграната уселили у те просторије (!), сами побринули за оправку и окречили зидове.

2/Столарски оправци

а/ пошто су наши штићеници за вријеме свога становања поразбијали извјестан број окна, треба према прорачуну 11 м² стакла, да се уреже у оквире и закитује.

б/ Врата су дјеломично оштећена и зарезана, те према томе треба сва да се оправе и "китују". Других оправака на вратима /фарбање/ не треба, зато што су и пригодном уселења врата била трошна, остругана и неједнако оличена. То се односи само на првотне просторије, које су изнајмљене, док се уопште не односи на недавно узете собе (!) које се налазе у десном дјелу зграде, а које су већ сада настањене.

ц/ У две собе треба наново офарбати два патоса, пошто су исти изгажени од многог ходања. На окрајцима споменутих патоса види се остатак лаковане фарбе, пошто се уз зид није патосом газило.

3/ Браварски оправци

Пошто су извјестан број брава и кључева оштећени, треба подузети браварске оправке, који се могу по мојем мишљењу намирити са износом од дин.200.

4/ Бунар

Пошто је услед честе и интензивне упорабе у извјесној мери онеспособљен капацитет бунара, треба подузети све мјере, да се исти очисти и доведе у редовно стање. Према наводу неких мештана то се може извршити темељитим чишћењем камена.

5/ Пећ

Наши су штићеници за вријеме свога боравка извадили једну пећ из стамбених просторија, ставили је у дворишну шупу, гдје су је употријебили за гријање воде и кухиње.

Пошто је горњи дио пећи сломљен, треба набавити нову пећ, која је од прилике оне величине, као што су редовне жељезне пећи у хотелским собама.

Тим оправним радовима биле би просторије све доведене у потпуно уредно стање, које ће одговарати стамбеним потребама и задовољити нашу уговорну обавезу. Других поправака не треба, а уколико би се појавила потреба онда такви оправци више не спадају у дјелокруг наше одговорности и уговорне обавезе.

Примједбе на захтјеве изнешене од стране госп. Вељка Јоцковића
У вези са захтјевом госп. Јоцковића, да му се сви прозори и сва врата у просторијама његове куће два пута оличе, слободан сам примјетити, да та врата и ти прозори нису били подједнако оличени нити у часу када смо наше штићенике уселили у зграду. Наша је дужност, да исправимо штете на вратима и прозорима, које су учињене резбарењем и стругањем, али уколико госп. Јоцковић сматра да је с разлогом

естетског изгледа потребно да се оличе врата и прозори, онда то спада у дјелокруг његове сопствене иницијативе.

Исто то вреди за захтјев госп.Јоцковића, да му се надомјесте завјесе са новима. Завјесе су додуше истрошене, али пошто се код наплаћивања кирије узима у обзир, да је тиме и наплаћено природно оштећење стамбеног инвентара, као што је то обичај у свим изнајмљеним становима, није наша да купујемо нове завјесе.

С одличним поштовањем и шалом: Хаинбах Феодор.

Грађанским закоником, параграф 698, регулисано је да кираџија или закупац одговара за кривицу својих кућана... ако би се што покварило или упропастило- обавеза корелативана оној из параграфа 687 по којем је закупац дужан закупљену ствар као домаћин по уговору чувати и обдржавати. Отуд основ обавезе СЈВОЈ за накнаду штете довођењем ствари у стање у којем је била приликом склапања уговора изузев недостатака насталих редовном употребом.

Хаинбахов извештај расветљава чињеницу да је у прво време, почев од маја 1940.г. група јеврејских избеглица усељена у просторије које су део уговора о закупу од 28.8.1940- како он констатује- тј.тај се уговор односи на други стамбени део објекта чији Јоцковић Веља није искључиви нити власник нити поседник, али из стилизације формализованог правног посла, да кирија иде и ретроактивно почев од 1.маја, изводи се закључак да је уговор уједно и признање обавеза по основу коришћења његовог супоседничког удела у првобитно запоседнутим просторијама. Овде је важно напоменути да према тужби другог брата Јоцковића-Михаила, следе пак његове претензије за закупнином за 3 његове собе и две помоћне просторије почев од маја 1940.г. Такође је вредни доказ, на основу непосредног опажања стручног лица, да В.Ј. потражује и надокнаду на име отклањања последица коришћења знато пре него што су "емигранти" маја те године усељени, као и надокнаду за оштећења коришћењем просторија у којима јесу Јевреји живели пре закључења уговора, али које су, када су их средином септембра 1940. напустили отишавши са групом "Кладово транспорт" у Шабац, нови станари довели у ред сопственим трудом и трошком, без учешћа В.Јоцковића. То је супротно параграфу 683 Грађанског законика да кираџија и закупац "само оне трошкове дужан је на ствари закупљеној чинити, без којих се ствар, као што треба, употребити не може. Што је преко тога, спада на самога господара". Шта више, законик децидно формулише да је кираџија "на свршетку кирије дужан ствар вратити у оном стању у коме је примио", што искључује постојање законске потпоре за, иначе и са становишта морала као општеприхваћеног модела понашања, проблематичан гест једнога од поседника- власника закупљених просторија.

СЈВОЈ је на дан пријема Хаинбаховог извештаја о стању закупљене некретнине- 15.10.1940.г.- писменим путем известио Вељка Јоцковића да ће "сами по нашим обртницима вратити у стање његову и његовог

брата кућу у Кладову, у коме је та кућа била када су се у њу уселили наши иттићеници". Уједно је од Васе Матејевића, власника у српској историји по злу знане кафане "Дубровник" /ту је у договору са немачким агентом-среским начелником Л. Чудновским 5.априла 1941.г. спроведен план о опијању југословенских официра и војника задужених за одбрану Сипског канала (Јаковљевић 2013, 61)/, затражено да изиђе на лице места и "под својим надзором" доведе у пређашње стање кућу Јоцковића, уз овлашћење да се по потреби, у име СЈВОЈ обрати среском начелству. Писмо је потписао генерални секретар СЈВОЈ Шиме Шпицер.

Уместо пристанка на санирање стварне штете која има пасти на терет СЈВОЈ, Вељко Јоцковић већ наредног дана, 16.10.1940.г. организује спровођење судских радњи "обезбеђења доказа" уз учешће среског суда у Кладову и у одсуству "противника предлагача" /СЈВОЈ/. Законик о судском поступку у грађанским парницама уређивао је институт "обезбеђење доказа" на следећи начин: увиђај и саслушање вештака, сведока, може се допустити и пре него што парница /грађански судски спор/ отпочне уколико постоји бојазан да ће се иначе то доказно средство изгубити или да ће се отежати његова употреба /параграф 480, ст.1/, с тим да и без тих претпоставки може се тако нешто учинити пред среским судом надлежним за подручје налажења ствари-предмета будућег спора, ако се имају утврдити недостаци неке ствари, за које противник има јемчити /ст.3. и 4/.

Записник састављен у Кладову 16.10.1940. тим поводом не садржи наводе из којих би се дало сазнати јесте ли и које разлоге предлагач Јоцковић навео као оправдање бојазни да де ће отежати употреба доказног средства уколико се сачека редовна судска процедура у оквиру, још увек, непостојеће парнице. Записник Р.363/40 садржи међутим констатацију како је на усменој расправи одлучено да се допушта захтевано обезбеђење доказа, а одступање од става 1.параграфа 482. Законика о судском поступку, да се то чини без усмене расправе, вероватно почива на чињеници да није испуњен битан законски услова за тако нешто-преслушање противника предлагача. Да ствар по право буде и гора, у записнику таквом-какав је, стоји да "противник (СЈВОЈ) није позват"!!! Кладовски суд даље у закључку није назначио чињенице о којима се има изводити доказ, није ни наредио вештацима све што је потребно за извођење доказа /противно параграфу 482.ст.3. Законика о судском поступку у грађанским парницама/. У документу се изреком тврди, кроз форму доказног поступка, како су вештаци нашли да је: а) штета причињена у 11 соба куће предлагача у Дунавској 15" те да би за довођење у исправно стање требало извршити "малтерисање и кречење" у вредности радова 2.200 динара; б) бунар је загађен те треба да се затрпа, а израда новог са материјалом коштала би 4.030 динара, в) у 14 соба предлагача полупана су окна на прозорима 11м² стакла, да се ово намести кошта 765 динара; г) оштећено је осам врата и 15 прозора „на тај начин да је фарба местимично скинута"- оправка и фарбање коштају 4.130 динара; д) у три собе скинута је

фарба са патоса те га треба офарбати- цена 680 динара; њ) оштећено је 5 завеса а израда нових коштала би 600 динара; е) две браве оштећене а 12 покварених, оштећене олифне на прозорима, све кошта 540 динара; ж) једна пећ оштећена, нова пећ кошта 1200 дин. Службена лица по овом предмету завршили су поступање у 4 сата поподне, уз назнаку да је вештачење чак шесторо лица уз претходни увид у објекте у присуству суда трајало свега 60 минута у ком времену је извршено и позивање и довођење на лице места још двојице, у почетку непостојећих вештака. Кардиналну грешку кладовски суд је начинио када је прво уваживши у виду закључка предлог В.Јоцковића да се као вештаци одреде- из зидарске Струке Марковић Боривоје и Стојановић Димитрије, из браварске Бахнер Димитрије и Илијевић Александар- четворица мештана- занатлија, потом у доказном поступку као вештаке саслушао шесторицу, укључивши чак и формално противправно /без валидног закључка и иницијалног предлога/ још "вештаке браваре- Јовановић Анђела и Марковић Косту"; уз то је кроз доказни поступак у вештацима Илијевић Александру и Бахнер Димитрију, препознао "тишлере" без обзира што им је претходно закључком признао искључиво експертска знања из "браварске" струке!!! А да састав суда у том случају, макар по питању стручних компетенција, није био за потцењивање, сведочи околност што је за записничара одређен судски приправник, дипломац Универзитета у Паризу- Милосав Јаковљевић (Симић, 2004, 330).

Из обима наводне штете која би требала пасти на терет СЈВОЈ, уз доказе обезбеђене на изнети начин, закључује се како су кладовски вештаци опсервирани цео стамбени објекат, значи не само простор у коме су већ од маја боравили јеврејски прогнаници, и не само део у односу на који је закључен уговор са сопствеником дела закупљених ствари Вељком Јоцковићем 26.8.1940.г. Наиме, верификована је штета на 11 соба Дунавске 15 када су у питању унутрашњи зидови, а на чак 14 везано за стање прозора. Не заборавимо, уговор В.Јоцковић- СЈВОЈ од 26.8.1940 гласио је на свега осам "соба" плус три "одељења" у дворишној згради- помоћне просторије; Михаилове пак претензије од јуна 1940 гласе на три собе и две помоћне просторије, уз нешто квадратних метара приде, а исто "вештаци" игноришу све третирајући као објекте оштећења имовине титулара Вељка Јоцковића, у чему им срески суд свесрдно помаже не одређујући сагласно уобичајеним и прецизним процесним стандардима предмет и обим вештачења. У односу на испостављене цене, упутно је компарирати их са нпр.чињеницом да у исто доба, почев од 2.октобра 1940, за подручје Дунавске бановине важи наредба о минималној надници у местима испод 5.000 становника, која за неквалификованог радника старијег од 18 година не може бити мања од 3,60 динара по радном сату, уз то имати у виду иначе детаљно приказане обиме и врсте штете од стране Федора Хаинбаха у извештају истим поводом од 15.10.1940.г: очито је у питању, благо речено, претеривање поверљачке стране из уговора о закупу.

Позивајући се на ово "обезбеђење доказа" а поводом претходног тражења СЈВОЈ да омогући улазак мајсторима ради извршења поправки сагласно стању које је установио Ф.Хаинбах 15.10.1940, Вељко Јоцковић изјављује среском начелнику Леониду Чудновском већ 16.10, на дан "судског вештачења", али мимо редовног радног времена начелства /посматрано имајући у виду данашње стандарде о редовном периоду рада државног органа током дана, будући да је претходно суд до 4 сата поподне спроводио вештачења/, чему је следила израда записника и уручење предлагачу:

"Кључеви ћу предати ради оправке уколико ће Савез депоновати своту од динара 14.165, колико је данас определио Срески суд приликом обезбеђења доказа и то још данас". Тачност преписа саслушања оверио је лично Леонид Чудновски, који је и спровео управно- процесну радњу саслушања странке пропустивши да назначи време њеног извршења- не баш типично за правника- дипломца са Хајделберга, ђака Георга Јелинека, аутора знамените сентенце да је "право минимум морала" (Паунд, 2012, II 413). Такав став Вељка Јоцковића крунски је доказ његових претензија за шиканирање друге стране кроз задавање немогућих и са аспекта позитивних прописа неприхватљивих услова /или:омогућићу ти да отклониш штету ако ми из Београда у Кладово до истека дана, до којег је остало пар сати, депонујеш готови новац у суми која превазилази оквире штете на коју имам право надокнаде, без обзира што ће твоји овлашћеници извршити радове и набавити материјал за санацију/ али и стицање неприпадајућег. Из наведеног следи да је Јоцковића интересовао новац, не поправка, за коју делом иначе није било основа /оштећења настала коришћењем пре уселења јеврејских избеглица/ а другим делом је већ била отклоњена /од стране станара који су се уселили након одласка Јевреја/.

Незадовољан расплетом, Вељко Јоцковић је 31.1.1941.г. Окружном суду Београд поднео тужбу против СЈВОЈ:

Првих дана маја месеца 1940 год. Савез јеврејских вероисповедних општина из Београда, преко свога пуномоћника г. Гедаља из Београда, извршио је насилно отварање врата- калаузом- моје куће у Кладову и у исту уселио око 60 исељеника Јевреја из Немачке.

Доказ: преслушање сведока: 1.Боривоја Милића (зет тужиочев), 2. Радојке Милић (сестра тужиочева), 3. Чудновског, начелника среза кључког и 4. Анђела Јовановића, клонфера, свих из Кладова

Ја сам за ово сазнао у другој половини месеца јула 1940 год. и ступио сам у везу са пуномоћником Савеза г.Хајмбахом, и настојао сам, да ово безуговорно стање преобратим у уговорно и 26 августа 1940 год. Закључио сам са Савезом у Београду уговор о закупу, којим сам Савезу издао под закуп моју кућу у Кладову, која се састоји од осам соба са улице

и три одељења у дворишној згради, уз годишњу закупнину од 39.600 динара...

У смислу предњег уговора о закупу ја сам пуномоћнику Савеза г. Хајмбаху 31 августа 1940 год. предао кључ од још незапоседнутих просторија и том приликом записнички смо констатовали дотадашње оштећење, и г. Хајмбах је писмом од 31.8.1940 год обавестио Савез, да сам ја у свему извршио своју уговорну обавезу...

22.септембра 1940 год, по исељењу Јевреја из моје куће, на основу уговора о закупу поднео сам Савезу записник стручњака о оштећењу закупљених просторија у висини од 12.645 динара и Савез ми је 13. октобра 1940 год- преко свог делегата г.Хајмбаха, на лицу места у Кладову, признао накнаду штете у том износу...

Услед овога ја сам био принуђен да извршим нужно обезбеђење доказа, које је извршено на дан 16 октобар 1940 године од стране Среског суда у Кладову, којом приликом је констатовано да је оштећење 14.165 динара...

Позивао сам затим Савез, да ми констатовану штету исплати, како би благовремено извршио оправке и оспособио зграду за издавање од 1 новембра 1940 год, али Савез то није хтео учинити...

Оваквим поступком Савеза јеврејских вероисповедних општина оштећен сам у следећем:

1/причињена ми је штета у зградама, коју је Савез у смислу предњег уговора о закупу имао да сноси

2/имао сам излишних трошкова (таксе, награде вештацима, путни трошкови, поштарина и др.)-5000дин.

3/а уласком у месец новембар 1940 год и немогућношћу оправке зграда и оспособљавања истих за уселење и издавање до 1 маја 1941 год (!!!), оштећен сам седмомесечном киријом (!!!)- од октобра 1940 г, па до 30 априла 1941 г, по 3.300 динара месечно- свега 21.000 динара,

Тако да сам од стране Савеза укупно оштећен са 40.925 динара.

Како Савез ову суму неће да ми плати мимо спора, то га тужим...

30.1.1941 г, Београд

Вељко Јоцковић

Новину у финансијским претензијама коју актуелна тужба доноси чини инсистирање на накнади наводне штете на име закупнине- изгубљене добити у периоду када Јевреји- штићеници СЈВОЈ нису користили односне просторије: октобар 1940- април 1941, чак и за три месеца након дана утужења. Пропуштено помињање износа из доба коришћења простора за становање значи само једно: СЈВОЈ је уредно измирио те обавезе. Оглушивање о чињеницу да је већ октобра 1940 приликом прегледа стања у објектима од стране Ф.Хаинбаха, уз одобрење Јоцковића и без накнадног оспоравања, установљено и како је већ тада исти простор био издат у закуп новим корисницима, значи само једно: тужилац је упорно покушавао издејствовати оно што му по закону не припада!

Тужба Вељка Јоцковића заведена је код Окружног суда за град Београд под бројем По.76/41 дана 31.1.1941.г. Уследио је приговор СЈВОЈ да зборни грађански суд у лику Окружног суда за град Београд није стварно надлежан- *competentia ratione materiae*- по овој правној ствари, са аргументацијом да тужилац нема правни основ за тужбени захтев у односу на целокупну утужењем потраживану своту, обзиром да је он тек сувласник на кога се може односити тек половина потраживања. Суд је одбио одбацити тужбу из овог разлога држећи се, формални исправно, садржине параграфа 56 Законика о грађанском парничном поступку по коме је вредност спорног предмета како је наведена у тужби обавезујућа у погледу надлежности и за суд и за туженика. Даље, из тужбеног захтева када се доведе у везу са ранијом преписком и погодбом о закупном односу, проистиче да се потраживање кирије назначеном сумом тиче дела за који му друга страна већ признаје положај имаоца права. То што није извршено прецизно разграничење на који сегмент употребе просторија се захтев односи и на којим просторијама је причињена штета, у најбољем случају имало је резултирати налогом суда тужиоцу да прецизира тужбени захтев, но са аспекта позитивних норми није неприхватљиво гледиште да је управо то спорна ситуација која чини предмет суђења на расправи што ће уследити. Отуд је закључак окружног суда По.76/41 од 24.2.1941.г. о одбијању приговора стварне ненадлежности био правно утемељен.

21.марта 1941.г. СЈВОЈ посредством адвоката Исака Амара поднео је Окружном суду за град Београд одговор на тужбу В.Јоцковића. Истакнуте су нове примедбе по питању допуштености тужбе односно постојања процесних претпоставки уз претходно још једно спомињање приговора стварне ненадлежности, али уз истодобни одустанак од ње: а) приговор о апсолутној ненадлежности колегијума тог суда за пресуђења, а обзиром на вредност спора */ratione valoris/*; б) приговор литиспенденције- да тече парница, што искључује могућност друге парнице пред било којим судом, б) приговор недостатка активне легитимације за вођење парнице од стране Вељка Јоцковића.

Везано за приговор да тече парница, указано је да се код нижег-среског суда за град Београд већ води процес по тужби Михаила Јоцковића ради дуга од кирије у истој чињеничној ситуацији. Питање недостатка активне легитимације за покретање поступка од стране В.Јоцковића чини се спорним позивањем на обраћање другог супоседника Михаила Јоцковића СЈВОЈ-у, када тврди да је управо и искључиво он властан управљати кладовском имовином Вељка Јоцковића, што сам Вељко другим писаним актом признаје наводећи да је он тек сувласник зграде у којој су биле смештене јеврејске избеглице. СЈВОЈ на тај начин настоји одбранити став да уколико нема свих сувласника на тужилачкој страни, не може тужба бити валидна; институт тзв. нужног супарничарства-*litis consortium-a*, где природа правног односа захтева да у парници учествују сви којих се тај правни однос тиче. Очито је окружни суд, узимајући у обзир спорне односе између

свакога од сувласника понаособ и тужене стране, имао основа не прихватити примедбу, јер се ради о различитим правним претензијама двојице тужилаца. Код таквога стања ствари, заступнику одбране преостало је одмах изнети аргументе који негирају чињенични основ тужбеног захтева. У том делу одбрана гласи:

Тужени Савез јеврејских вероисповедних општина руковођен племенитом намером да узме у заштиту јеврејске избеглице које су услед смрзнутог Дунава зиме 1939/40 год морале у Кладову прекинути своје путовање, узео је под закуп стан у кући у Кладову од које је један од сувласника и тужилац. С обзиром на хитност потребе крова над главом за избеглице, туженик је за стан за који се у нормално време у Кладову плаћа око 600 динара месечно, био приморан да плати огромну своту од 3.300 динара месечно

Доказ: Уговор о закупу од 26.8.1940.г.

...Овлашећно од стране СЈВОЈ лице- Васа Матејевић из Кладова био је ометан усвојој намери да доведе закупљен стан тужиочев у првобитно стање, те се стога обратио Среском начелству у Кладову да би се утврдиле сметење на које је наишао при извршењу свога задатка...

...Тужилац је извршио код Среског суда у Кладову једнострано обезбеђење доказа без позива противника односно туженика иако је тужиоцу био добро познат заступник туженика (Васа Матејевић), те је овај могао бити позват на усмену расправу, како би вештацима поставио потребна питања и дао потребне податке. Услед тога битнога недостатка то обезбеђење доказа поднетог у тужби нема никакве правне вредности.

О некој траженој накнади штете, изложеној у тужби, не може бити речи код доказане чињенице да је тужилац самовласно спречио туженика да своје обавезе означене у уговору о закупу изврши, услед чега је изгубио свако право на накнаду. Утолико мање може бити речи о плаћању и друге у тужби означене штете „због немогућности оправке зграде и оспособљавања истих за усељење и издавање до 1.маја 1941.г. ни мање ни више него динара 21.000; и ако је какву штету уопште имао, ову је сам проузроковао својим самовласним недопуштењем да се закупљена зграда доведе у првобитно стање.

Колико је апетит тужиоца на рачун туженика велики, види се и по томе, што он тражи на име уображене штете месечно динара 3.300, што износи годишње динара 39.600, односно за шест месеци 21.000, као што у тужби наводи, иако је сам пријавио држави за разрез пореза као бруто приход његовог- тужиочевог имања у Кладову за целу 1940.г динара 13.680, што би изнело за шест месеци 6.840 динара, односно месечно 1.140.дин.

Доказ: Уверење Пореске управе у Кладову бр.1585 од 7.марта 1941.г.

За време рата Краљевине Југославије и сила Осовине парница је у смислу параграфа 225 Законика о судском поступку у грађанским парницама била у прекиду и могла се наставити, након престанка рата, једино по захтеву странке, у датом случају тужиоца Јоцковића што се експресно и збило.

Након краткотрајног ратног сукоба 6-18.4.1941, следи окупација Краљевине Југославије, да би већ 2.маја окружни суд за град Београд под Комесарском управом формираном од стране Војног заповедника окупиране Србије, наставио са радом (Медић, 2005, 123). Исти заповедник доноси и низ расистички обојених прописа, међу првима Наредбу која се односи на Јевреје и Цигане, издату 30.5.1941. Чланом 5 ст.2. нормирано је да јеврејски адвокати који су дотад имали адвокатску праксу не смеју више изаћи пред суд или пред власт као заступници. Адвокатска комора Београда је 18.августа 1941 одлучила да избрише пуномоћника СЈВОЈ Исака Амара из именика адвоката, те да му се "за преузиматеља канцеларије именује Мартиновић Александар, адвокат из Београда". Окружни суд за град Београд, поштујући цитирану наредбу закључком од 23.9.1941 наложио је тужиоцу Вељку Јоцковићу да у року од 30 дана извести ко пуноважно представља тужену страну. Рочиште у спору СЈВОЈ- Јоцковић одложено је на неодређено време.

Суд је истодобно затражио став Министарства правде по питању статуса имовине припадајуће јеврејској верској заједници, као питање битно за егзекуцију евентуалне судске одлуке али и за статус тужене стране у односу на њен правни субјективитет. Од стране Министарства унутрашњих послова Министарство правде добило је одговор 28.1.1942.г:

"Част ми је извести да у Београду не постоји Јеврејска црквена општина, нити њен представник... Сва пак имовина бивше црквене општине заплена је у корист Немачке, а у смислу постојеће Уредбе о Јеврејима".

Вељко Јоцковић, не губећи време и идеје 1.јула 1942.г, пошто је од стране окупатора СЈВОЈ ликвидирана, ревидирао је ранију тужбу, између осталог, тужбени захтев увећавши "са уласком у периоде уобичајених рокова после поднете тужбе тј.од маја 1941.г. до маја 1942.г. са по 5.300 динара месечно- укупно за 39.600 дин", нудећи као доказ "уверење општине кладовске 3281 од 20.9.1941 "да просторије у кући његовог брата Михајла и његовој у Кладову у Дунавској 15, у којима су биле настањене јеврејске избеглице из Немачке, од маја до септембра прошле године, од тог времена до данас, услед руинаности стоје празне- неиздате"- исказ противуречан налазу Федора Хаинбаха којем се тужилац, тада присутан, није противио, а где се констатује да су просторије већ издате другим станарима- стање од 15.10.1940.г! Значи, почев од јула 1942, уместо ранијих 40.925 дин, потраживао је (наравно за сопствени сувласнички удео

од ½) укупну суму од 80.525 динара. Вредна је пажње чињеница да је према уверењу кладовске пореске управе од 7.3.1941 бруто кирија целе куће у Дунавској 15 за 1940.г /када су је избеглице настаниле/ износила 13.680 динара, а годину пре 15.000 динара, како гласи уверење истог органа издато 13.3.1941.

Нит судског процеса се овде прекида. Очито покушај тужиоца да уместо СЈВОЈ која је престала да постоји као тужену страну именује Комесарску управу није уродио плодом. Аналогно Уредби Министарског савета под председавањем Милана Ђ Недића, "о припадању имовине Јевреја Србији", од 26.8.1942.г по чијем параграфу 2.ст.1, *Србија јамчи за дугове Јеврејина чија је имовина припала Србији, али само до висине примљене суме од продаје оних ствари и права тих Јевреја, које су припале Србији*, није се даље могло постављати питање судског утврђивања потраживања преусмереног на током окупације именованог правоследбеника имовинских права јеврејске заједнице. Могуће је статус имовине СЈВОЈ тумачити и на другачији начин, кроз одговор Министарства на конкретан упит суда везано за актуелни случај. Он је конципиран пре цитиране Уредбе о припадању имовине Јевреја Србији те би по начелу да је "први у времену јачи у праву" ранији акт дерогирао каснији, и након 26.8.1942.г, као дана доношења Уредбе тужена страна ипак морала бити немачка окупациона власт, будући да је назначено да је имовина јеврејске верске заједнице *"заплењена у корист Немачке"*. Исто би могло проистицати из духа, не и слова, наредбе Војног заповедника Србије од 30.5.1941, "која се односи на Јевреје и Цигане", параграф 14.ст.1. где су изједначена са јеврејским привредним предузећима *"сва правна лица која нису привредна предузећа а имају више од трећине Јевреја међу својим члановима"*. Уредба за допуну наредбе која се односи на Јевреје и Цигане од 30.5.1941, донета 22.7.1941 од стране Војног заповедника у Србији увела је у правни живот норму да *"управитељ може предузеће којим управља или друге имовинске масе којим управља са одобрењем Генералног опуномоћеника за привреду у Србији, потпуно или делимично отуђити или њима на други начин располагати /чл.2.ст.2. који се додаје уз раније постојећи параграф 16 Уредбе/; добитак добивен отуђивањем јеврејског иметка има се употребити... на задовољавање пословних и приватних поверилаца /чл.2.ст.5/; Генерални опуномоћеник за привреду у Србији /припадник Немачког рајха/ има право располагања са евентуалним вишком након намарења поверилаца /чл.2.ст.6./"* (Божовић, 2012, 300).

Како год, очито је престанком правног субјективитета у смислу гашења СЈВОЈ под немачком окупацијом, односни случај изгубио својство спорне ситуације између два правно и пословно компетитивна субјекта. Такође, процесноправни однос, будући да је нужно тространи однос две странке- примарних субјеката- и суда, престао је да постоји. И у духу тумачења професора Боривоја Познића, процесноправни однос са организацијом која је брисана из регистра, не може егзистирати (1982, 117).

Према параграфу 325.ст.2. Законика о грађанском судском поступку у грађанским парницама, престанком правног лица, што имплицира непостојање парничне способности, стекли су се услови за одбацивање тужбе због недостатка елементарне процесне претпоставке- непостојање странке у односу на коју се заштита субјективног права тражи. Дилема око евентуалног правоследбеника остала је отворена у контексту правила о сукцесији у парничарској улози, као у случају отварања стечаја над имовином правног лица, евентуално као могућност ступања Немачке /означене у цитираном уверењу као новог титулара "заплењене имовине"/ или пак Србије у спор када би се поклопиле материјална и процесноправна сукцесија. У датом случају на потезу је био тужилац, за кога не располажемо доказом да је истрајао у тежњи да реализује тужбени захтев, ма ко био на другој страни поводом једног те истог чињеничног стања.

Мада је још 20 година након престанка окупације уживао пуна грађанска права, не располажемо доказима да је Вељко Јоцковић покушавао да обнови овај процес, нити да је то чинио, са својим делом спора његов брат Михаило. Са формално-правног становишта посматрано, извесно је да су се било какве правне претензије по претходно разматраним основима угасиле у смислу Закона о застари потраживања из 1953.г, примењивог на сва потраживања, без обзира када су настала, сагласно чијим одредбама потраживање закупнина застарела за три године, накнаде штете такође за три, а накнада штете настале повредом уговорне обавезе- за време одређено за застару те обавезе.

Да је којим случајем спор био настављен, приоритетно мериторно разматрање суда требало је да се односи на преиспитивање "основних црта правде и правиче у законима грађанским", како су базична начела Грађанског законика постављена у његовом уводном делу: а) *Што је чије, онај има и право располагати с оним*; б) *Што ко сам нема, оно не може ни другоме дати*; в) *Ко другоме штету причини, дужан је за то накнаду учинити*. Накнада штете, у актуелној ситуацији, подводива је под норму поглавља XXX истога закона. Тако је, сагласно параграфу 819, за доделу изгубљене добити, поред причињене штете, потребно да је штета учињена злом намером или крајњим немаром. За наплату новца уместо отклањања оштећења ствари, услов је да је немогуће ствар у пређашње стање поставити /параграф 818/- *ако то бити не може, онда ваља да се штета процени, па по процени вредности наплати*. У случајевима где су Јоцковићи тужиоци требало је прво расправити њихова власничка права, укључујући висину удела у некретнини која је стекла третман закупљене ствари. За обојицу тужилаца и тужену страну испоставило се неспорним да су Михаило и Вељко Јоцковић имали право располагати некретнинама у питању путем закључења уговора о закупу, и то Михаило са реалним уделом од "3 собе и у дворишту 2 собе- радионице", а Вељко са "11 соба са улице" и "три одељења у дворишној згради". Иначе се закупљени простор налазио у две куће од којих већа, са "16 одељења" и мања у дворишту са "4

одељења". Простор у већој згради имао је површину од 368 м² а мања дворишна зграда 317м². Чињеница да је "запоседање" односно усељење у празне просторије извршено 3.маја 1940 без "знања и одобрења" ималаца права располагања, али по одлуци државних власти, послужила је у почетку спора тек за указивање од стране браће Јоцковић на наводну несавесност друге стране, али без инсистирања на евентуалном исељењу или позивања на неку врсту казнене одговорности због противправног присвајања туђе ствари. Првом тужбом поднетом суду од стране Михаила Јоцковића, за закуп 3 одељења у соби са улице и 2 просторије- помоћне- у дворишној згради, уз особено протезање обима закупа на недефинисан појам заузећа *"још и других просторија у његовим кућама"*, у сваком случају акцесорних у односу на тактивни наведене, потраживано је на име закупа 4.000 динара месечно, што је далеко више него што је други брат Вељко био уговорио са СЈВОЈ за 8 одељења у кући са улице и 3 помоћне просторије у дворишном комплексу- 3.300 динара месечно! Тачно је да нису навођене површине закупљених просторија, но то не умањује сумње у елементе лихварства односно недопуштеног искоришћавања тешког положаја особа којима је смештај био нужан, иначе санкционисаног још параграфом 357. Кривичног законика из 1929.г, казном лишења слободе са законским почетним минимумом месец дана строгог затвора, новчаном казном и "губитком часних права". Наиме, сагласно исправи изdatoј од стране локалне администрације од 7.3.1941, а по захтеву СЈВОЈ у вези судског спора, бруто кирија целе куће у Дунавској 15 /према поседовном листу из тога доба ово је адреса и за објекат са улице и за дворишни/ за 1940.г (12 месеци) износила 13.680 динара или 1.130 динара месечно! Аналогно параграфу 559 Грађанског законика прекомерно оштећење- *laesio enormis*-, у смислу разлога ништавости правног посла, као *материјална штета коју једна страна трпи у време закључења теретног уговора услед несклада вредности узајамних престаџија* /дефиниција проф.Слободана Перовића, Облигационо право 1973/, постоји када вредност једног давања, у нашем случају закупнине, не достиже ни половину вредности другог давања- права на коришћење закупљених просторија. У случају спора за плаћање тромесечне закупнине, не располажемо доказима о његовом даљем току, но изнета околност погодује ставу да је тужилац Михаило Јоцковић исказао намеру искоришћавања тешког положаја јеврејских избеглица у циљу стицања незаконите и неморалне добити. Уколико бисмо од општинских власти потврђену цену закупа за односну непокретност тумачили као цену непокретности у целини, на шта стилизација потврде упућује, онда је несразмера узајамних давања заиста драконска јер Михаило Јоцковић потражује 4.000 дин. месечно за тек 3 /или пар више, што се не може прецизирати због манипулације тужиоца формулацијом типа "3 и још неколико"/ од 16 одељења зграде са улице која је у ствари служила за непосредни смештај избеглица па би његовом логиком закупнина свих 16 просторија вредела близу 20.000 динара /или нешто мање/ уместо стварних 1.130! Ни други тужилац Вељко Јоцковић, који је такође искоришћавајући тешки положај и нужду избеглица успео постићи цену 3.300 динара месечно

за 8 од 16 просторија исте зграде са улице у Дунавској 15, није испољио понашање сагласно императивним прописима Српског грађанског законика у односу на институт прекомерног оштећења. То му није сметало да оде и корак даље и овако издејствовану цену мултипликује кроз тужбу којом исте суме на месечном нивоу захтева и на име наводне изгубљене добити за периоде у односу на које не би могао имати никакво, а камо ли право на какво је претендовао- еклатантан пример саучесништва неправда и неморала, манифестованог кроз јавно понашање, непоштење и злу намеру.

Што се одговорности за оштећења на закупљеним стварима тиче, тужена страна изнела је низ приговора у односу на узроке штете, будући да је, сагласно и раније записнички утврђеном стању уз партиципацију представника свих актера спора, констатовано како нема оштећења насталих кривицом закупца односно особа које су просторије користиле, а са друге стране да је значајни сегмент оштећења већ отклоњен од стране новоусељених купаца, пошто су се јеврејске избеглице иселиле и кренуле пут Шапца 17.9.1940.г. По параграфу 801 Грађанског законика *од наплате учињене штете само се ко онда ослободити може, ако докаже, да штета није његовом кривицом, но се случајно догодила*. Штета настала редовном употребом закупљене ствари такође се изузима од грађанске одговорности, параграф 806.- *Који би другоме с тим, што би право своје уживао само ако границе не прекорачи, штету какову нанео, није дужан одговарати нити му ту накнадити*. У датим ситуацијама СЈВОЈ преузео је одговорност за штетеу насталу недовољном пажњом корисника закупљене ствари- *culpa levis*- немар. У том домену тужилачка страна испољила је намеру опонирања отклањању штетних последица тиме што није дозволила лицу ангажованом од туженика да изрши санацију, већ инсистира на нереално великим износима новчаних потраживања, што се може приписати или околности да је у знатној мери она већ отклоњена радњама нових купаца, или једино жељом да се друга страна изложи шиканирању плаћањем недугованог. А Грађански законик /параграф 818/ наређивао је *"да се штета накнади, треба све у пређашње стање да се постави, ако то бити не може, онда ваља да се штета процени, па по процени вредности наплати"*. На тој одредници почива стилски уједначенија и разрађенија формулација потоње Скице за законик о облигацијама и уговорима професора Михаила Константиновића, чл.147.ст.1. и 2: *"Одговорно лице дужно је вапоставити стање које је било пре него што је штета настала, уколико васпостављање ранијег стања не уклања штету потпуно, одговоно лице дужно је за за остатак штете дати накнаду у новцу"* (1969, 55). Његово номотехничко решење прузето је у текст и данас важећег Закона о облигационим односима од 1978.г, чл.185.ст.1. и 2.

Највећу дозу похлепе тужилачка страна у лику Вељка Јоцковића испољила је недуго по капитулацији Краљевине Југославије, када је антисемитизам прерастао у свакодневицу окупираних земља а имовина Јевреја, укључујући и ону њихове заједнице-СЈВОЈ постала лака мета за

одстрел од стране неморалних грађана. Наиме јула 1942 *"тужбени захтев /по основу наводне измакле добити због ненаплаћивања закупа/ повећава се уласком у периоде уобичајених рокова после поднете тужбе тј. од маја 1941.г. до маја 1942.г. са по 3.300 динара месечно- укупно 39.600"*! Док су бивши корисници закупљеног простора већ били изложени масовним страдањима, убиствима, као део трагичних збивања окончаних за нацисте лапидарном забелешком да је *"јеврејско питање у Србији решено"*, тужилац је неометан било каквим скрупулама моралне природе, нашао за сходно континуирано дозиђивати имовинскоправне претензије према субјекту који се није могао опирати тиради беззакоња и неморала, будући и сам екскомунициран из правног поретка марионетске управе окупиране Југославије. Истодобно Грађански законих параграфом 819 нормирао је *"Ко штету какову другоме нанесе са злом намером или из крајњег небрежења /небриге, немара/, онај ће не само штету учињену накнадити, него ће и добитак због тога изгубљени наплатити морати"*. Зла намера-*dolus malus*- претпостављала је, формулисано од правних теоретичара старије генерације, попут Андре Ђорђевића *навалично управљење на повреду туђега добра* (1923, 122), док је крајње небрежење-немар- *culpa lata nedostatak* оне обичне пажње и *смотрености*, колику сваки човек треба да има у практичном животу- *magna, dissolute negligentia* (Ђорђевић 1923,123), још од класичног римског права по последицама чинидбе изједначавана са злом намером – *Magna culpa dolus est*. Тужена страна очигледно услед окупације и забране рада није могла учествовати у поступку ни доказивати да измакла добит не постоји односно не њеном злом намером или крајњом непажњом. Са друге стране, тужилац није учинио ни вероватним добитак који се основано могао очекивати према редовном току ствари, те да је његово остварење спречено дужниковим радњама или пропуштањем, а управо су то стандарди примењивани приликом процене основаности тужбеног захтева. Шта више, чини се неспорним да је део просторија већ одавно постао предмет новог закупа, одмах по иселјењу јеврејских избеглица 17.9.1940. Такође се чини извесним да се наводна штета не може довести у везу са непосредним последицама нечињења друге уговорне стране, што је општеприхваћен постулат постојања узрочне везе са значењем претпоставке деликтне одговорности.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Анализа моралности понашања у случају вођења судских процеса за наканду штете против Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије у периоду који је претходио ратном разарању Југославије и окупацији, а на име наводних губитака у имовини, укључујући пропуштену добит, на основу увида у расположиву документацију Јеврејског историјског музеја и коментарисања гестова тужилаца у контексту тада важећих правних норми, са значењем и дела етичког корпуса прихватљивог за један

друштвени поредак, доводе до закључивања да су тешка ситуација у којој су се нашле јеврејске избелице, без адекватног смештаја и пред опасношћу ширења заразе на бродовима у којима су зиму провели у кладовској луци, од стране двојице Кладовљана, супоседника за овдашње прилике великог стамбеног простора, али и јавно практиковане геноцидне намере окупационих власти и на примеру управо бивших корисника закупљеног простора за смештај, искоришћене за покушај стицања неприпадајуће имовинске користи деградацијом базичних елемената хуманости.

На државном нивоу опасност непоштеног богаћења путем искоришћавања околности отпочињања рата на тлу Европе и увећане потражње за закупом стамбеног простора у још борбеним дејствима незахваћеној Југославији, од органа власти покушана је бити предупређена кроз норме Уредбе о сузбијању скупоте и несавесне спекулације, од 20.септембра 1939.г. Београдска "Политика" објавила је 2.октобра 1940. критички осврт на шпекулативне подухвате несавесних грађана, позивајући се на такве радње манифестоване управо у време издавања у закуп стамбеног простора у зградама браће Јоцковић: *"...Маја месеца ове године многи кућевласници покушали су с повећањем кирија ...у том покушају маја месеца неки су кућевласници успели, јер нови закупци нису правили питање око нове цене или нису знали висину кирије коју је плаћао ранији купац... У овим тешким приликама није ни најмање оправдано, није ни морално ни социјално, да се извесни похлепни и несавесни људи богате на рачун кирицијског света..."* Имајући у виду околности случаја подизања закупнине за простор у Кладову у односу на ону пријављивану пореским органима као валидну у сврхе разреза пореза, али и савременим жаргоном речено "надувавање" висине штете на коришћеним просторијама, изрази "похлепни, несавесни, неморално, несоцијално" сасвим би пристајали уз лик и дело тужилачких страна у споровима против заступника јеврејских избеглица "Кладово транспорта".

Злоупотребама процесних овлашћења, игноришући настојања Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије да у временима, како се испоставило, погубним и по његову егзистенцију и егзистенцију Јевреја уопште, ипак отклоне стварна оштећења на закупљеним некретнинама, правно и чињенично незаснованим имовинским претензијама према СЈВОЈ, случај браће Јоцковић успешно се могао укомпоновати чак и у пронацистичку пропагандну причу о наводном "аутохтоном антисемитизму". Један од показатеља такве праксе, у датим околностима садржан је у гажењу, још од античких времена важећег начела правног поретка *Non omne quod licet honestum est*- Није поштено све што је дозвољено. Посматрано у склопу свеукупне трагичне судбине европских Јевреја током Другог светског рата, и евидентних двоструких стандарда кривичних трибунала у поратним суђењима за нацистичке ратне злочине, држање браће Јоцковић чини се да је кап у мору нељудскости, али за одговорно друштво какво Србија претендује да буде, још и више за малу

средину као што је један подунавски градић у Србији XXI века, озбиљан је пример и опомена савременицима да право, његови тумачи и конзументи не смеју игнорисати морал, будући да је у њему садржан као услов постојања легитимног правног поретка а изван њега егзистира као постулат грађанске слободе. Отуд следи и да је сагласан са правом сваки поступак усклађен са слободом свих према неком универзалном закону.

Стравичним масовним стрељањима и тровањима гасом, убијено је више од 1000 јеврејских избеглица "Кладовског Транспорта". Директни инспиратор злочина генерал Франц Беме, у звању опуномоћени командујући генерал у Србији извршио је самоубиство у ћелији током Нирнбершког процеса 29.5.1947.г. Јануара 1969 командант логора Сајмиште одакле је учествовао у организовању масакра укупно 7500 Јевреја, у склопу којег броја су и жене и деца "Кладовског транспорта", Херберт Андорфер осуђен је у Немачкој на 2,5 година затворске казне. Његов ађутант и саучесник у злочину Едгар Енге 1968.г. проглашен је кривим али је тужилац одустао од захтева за кажњавање /Андерл-Маношек 276/. Војни суд 3.армије у Београду осудио је 9.3.1947.г шефа окупационе војне управе у Србији др.Харолда Турнера на смрт стрељањем, између осталог због чињенице да је "преко крајскомандантуре у Шапцу учествовао у логорисању и ликвидацији око 1.200 јеврејских избеглица из Аустрије /Шабац, Сремска Митровица/ (Божовић, 2012, 176,178). Пресудом од истога дана Георг Кисел, заменик шефа војне управе у Србији, по оптужби која је садржала и доказе о учешћу у уморству Јевреја у возилу специјално конструисаном за гушење гасом, осуђен је смртном казном (Божовић, 184). Капетан Фриц Троте, вршилац дужности крајскомандантна у Шапцу, коме је суд установио кривичну одговорност, поред осталог, за уморство "две стотине Јевреја- емиграната из Аустрије, смештених у логор за који је његова крајскомандантура била надлежна", такође као ратни злочинац кажњен је са 15 година затвора, а подређени му ордонанс-официр Ролф Винклер, за истоветне последице злочина на 8 година. Поручник Валтер Бене који је непосредно управљао логором у Шапцу, где су били заточени страдалници "Кладово транспорта" 1941.г, осуђен је на смрт стрељањем (Божовић 185-186).

Пуних шездест година од трагичног краја "Кладовског транспорта", за већину од више од хиљаду страдалника завршеног масовним убиствима у режији окупатора и уз речито ћутање колаборациониста на подручјима Шапца и Београда, о овом случају се у малом граду на Дунаву уопште није говорило. Локалне и регионалне власти, политички естаблишмент, установе културе и образовања нити у једној прилици, чак ни поводом обележавања завршетка Другог светског рата, Дана устанка, ослобођења и сл, нису спомињале судбину јеврејских изганика. Гробови неколицине Јевреја преминулих за време боравка у Кладову, ситуирани на крајњој југозападној тачци ледине на којој век и по постоји месно гробље, наткривени бетонским плочама али без имена и обележја припадности, нису представљали

сметњу општинској администрацији да раних седамдесетих протеклог века управо део парцеле са сахрањеним изгнаницима буде у форми споразума о надокнади за експроприсане сеоске ливаде, додељен, додуше на инсистирање заинтересоване стране, новопридошлој кладовској породици у сврхе укопа посмртних остатака њених будућих генерација- траг више (не)свесног потискивања прошлости?!

Наставне јединице основних и средњих школа посвећене завичајној историји такође се нису дотичале ове теме, то нису чинили у пригодним приликама ни удружења бораца народноослободилачких ратова, ни настављачи слободарских традиција институционализовани кроз социјалистички савез радног народа, антифашистички фронт, потом секција за друштвену активност жена, савез омладине, пионирске организације... Провевши релативно безбедно године великог рата под окупационом влашћу и режимом Недићеве администрације, са неразвијеним покретом отпора, људи из овог краја предвођени политичким кадровима приспелим углавном са југа Србије или из Босне, након ослобођења Југославије, нису испољавали у првим поратним деценијама интересовање за судбине изгнанике "Кладово транспорта", што је подразумевало и преиспитивање сопствених улога "у рату и револуцији". Тачно када се навршило четврт века од доласка јеврејских избеглица у Кладово, 1964.г. отпочео је подухват доиста гигантских размера- изградња хидроенергетског и пловидбеног система "Ђердап" којим поводом је градић населило око 3.000 нових становника из свих крајева Југославије. Почев од тада културна политика вођена је у правцу потпуне афирмације тековина братства и јединства југословенских народа и народности кроз васпитно- образовни рад са децом и омладином, указивањем на велике победе, офанзиве против страног завојевача и "домаћих издајника", у чему очито опет није било места за приче о дешавањима у малом подунавском месту пре и у време окупације.

Посебну стигму, чини се без рационалног основа, представљала је околност да су снаге Трећег рајха прво запоседање југословенске територије, непосредно пред стравично бомбардовање Београда 6.4.1941.г, извршиле веома лако на подручју Кладова, да је мноштво немачких авиона пут до циља разарања југословенске престонице нашло безбедно полећући са аеродрома у суседном Турну Северину. Становништво Кладова није издржало ни проверу лојалности режирану од стране УДБ-е почетком педесетих година. Овдашњим властима влашки живаљ због идентичног културног обрасца са прекодунавским становницима Румуније под патронатом Источног блока, чинио се потенцијално погодним за исказивање резерви према мерама хомогенизације у редовима Комунистичке партије Југославије. Није им се могло приговарати да су просовјетски настројени јер сва искуства локалне власти из пређашњих година говоре о њиховој латентној привржености старом систему и о популарности династије Карађорђевић. Зато је 1950.г спроведена акција

која је резултирала хапшењем четрдесетак мештана кладовских села под сумњом да су се удружили "против народа и државе". Поводом оптужби да су прихватили да буду чланови организације која би преузела власт у Кладову пошто се Петар Карађорђевић врати у земљу, осуђени су на велике затворске казне са принудним радом. Врховни суд кроз своју другостепену пресуду Кж.1224/50 оценио је да недопуштену наводну намеру треба све оптужене санкционисати са укупно 393 година лишења слободе, уз конфискацију имовине шесторо кажњених и губитак грађанских права за свих четрдесеторо, што је подразумевало лишење бирачког права, права на вршење јавне функције у јавним организацијама, права јавног иступања, права на државну или другу јавнију службу, права на пензију... са принудним односно поправним радом, све уз игнорисање тврдњи храбријих од њих, изнетих у жалбама или на главном претресу, да су признања у претходном поступку дали под принудом, као и околности да наводном организатору, чији је идентитет суду познат, није суђено скупа са кладовским "побуњеницима" (Милуновић, 1992, 373-374). Очито је страх да се не поремети заглашујућа тишина преовладавао, на уштрб реалности, па чак и у детаљима који се из данашње визуре не би смели сматрати иритантним за нову државу, као што је мучни боравак јеврејских избеглица 1939-40.г. у Кладову. Заstraшујуће је деловала на Кладовљане казна тзв. *existimatiois minutio*- губитка грађанских части, које су мере баштињене на правној традицији, чак и на тлу данашега Кладова пре више од миленијум и по важећег римског права, када су у име општеприхваћених моралних назора *boni mores*, нека лица означавана нечасним и лишеним поштовања (Паунд, I -423).

Уз то, евидентна су још *многаја љета* након ослобођења земље, настојања локалних посленика културе да завичајну прошлост посматрају једино кроз призму победника, почев од уласка трупа Црвене армије у град 22.9.1944.г. Такви трендови неретко су испољавани на моменте комичним изливима "оданости идеји", попут покушаја да се наметне као истинита тврдња да је примера ради, градска библиотека почела са радом 1947.г, без обзира што је, сасвим извесно постојала још од *препотопске* 1878.године!

То је донекле оквир, изузме ли се незнање, за сагледавање околности тешко разумљивог ћутања мештана и лидера Кладова и Тимочке регије, о страдању Јевреја који су једну од последњих година "опасног живљења" управо провели на Ђердапском Подунављу.

Сплетом срећних околности, укључујући жељу општинске постмилошевићевске власти да "окрене нови лист", затим плодотворни рад Савеза јеврејских општина Југославије, сада Србије, Јеврејског историјског музеја у Београду, почев од 2002.г. указују се достојно поштовање и пажња трагичној одисеји јеврејских изгнанника а Кладово из дана у дан отворено манифестује приврженост универзалним цивилизацијским вредностима. Изнимку чини случај варварског геста скрнављења споменика већ 2003.г,

поводом чега је лист "Данас" констатовао: *Док је министар Тадић у Израелу исказивао поштовање спомен комплексу јеврејским жртвама од 1941-1945. године, у Кладову је из потаје срушена Давидова звезда на споменику Јеврејима 1941-1945. Вечити пријатељи јеврејске браће по судбини нису се огласили. Починиоци су непознати. Истрага није ни почела...повлачећи паралелу са другим дуго времена заташканим случајем-...Кладово је на зао глас изашло маја 2001. када је из Дунава испливала хладњача, прва путујућа масовна гробница косовских Албанаца из 1999. Починиоци непознати. Истрага се наставља.*

Читав низ година уназад на месту где су се налазиле куће Јоцковића, у односу на чије коришћење се јеврејским избеглицама спочитавало и да су део објекта противправно претвориле у синагогу, почетком маја- време када су и учесници "Кладово транспорта" започели ту живети- долазе јеврејске породице са простора некадашње Југославије како би кроз дружења боље упознали сопствену културу, традицију, прошлост. Данас се ту налази хотел "Ђердап", у близини споменика жртвама, у форми три гранитна свитка Торе, са тродимензионалном Давидовом звездом на врху. *А форма*, како правници још од античких времена уобичавају рећи, *даје суштину ствари*- у нашем случају, чини се, ефектније него иначе.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерл Габријела, Маношек Валтер, Неуспело бекство- јеврејски Кладово-транспорт на путу за Палестину 1939-42, Јеврејски историјски музеј Београд 2004.г.
- Божовић Бранислав, Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-44, Музеј жртава геноцида Београд, друго издање 2012.г.
- Verona-Zuglia, Законик о судском поступку у грађанским парницама- грађански парнички поступак, Едиција Закони Краљевине Југославије, књига IX, Југословенска штампа Загреб
- Гамс Андрија, Основи стварног права, Научна књига Београд 1971.г.
- Глигоријевић Бранислав, Кладово и околина између два светска рата, историјски архив Неготин 1999.г.
- Douer Alisa, Kladovo Eine Flucht nach Palastina- Escape to Palestine, Mandelbaum Verlag, Judishes Museum Wien 2001
- Ђаја Иван, Низ воду- разговори удвоје, путопис, Београд 1938 <http://www.rastko.rs/delo/13004>
- Ђорђевић Андра, Теорија грађанског судског поступка с погледом на Законик о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију, књига I, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1924.г.
- Ђорђевић Андра, Теорија грађанског судског поступка с погледом на Законик о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију, књига II, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1923.г.
- Јаковљевић Ранко, Капија народа на Ђердапу, "Пешић и синови" Београд 2011.г.
- Јаковљевић Ранко, Обећана земља, "Пешић и синови" Београд 2013.г.
- Кољанин Милан, Друга мисија др.Давида Албале у САД 1939-1942, Зборник јеврејског историјског музеја бр.8, Београд 2003.
- Константиновић Михаило, Облигације и уговори, Правни факултет Београд 1969.г.
- Лебл Жени, Трагедија Транспорта Кладово Шабац, рукопис рада награђеног на 41. конкурс СЈО 1997.г.
- Медић Милена, Влада Милана Недића 1941-44, Часопис за неговање демократске политичке културе "Култура полиса" бр.2-3, Култура- Полис Нови Сад 2005.г.
- Милуновић Марко, Од немила до недрага, издање аутора, Београд 1990.г.
- Митровић Андреј, уредник, Зборник радова са округлог стола Београд 2002 "Кладово Транспорт", Јеврејски историјски музеј Београд 2006.г.
- Никетић Гојко прир. Општи кривични зборник, Издавачка књижарница Геце Кона Београд 1929.г.
- Никетић Гојко прир. Грађански законик Краљевине Србије, Збирка закона протумачених судском и административном праксом, св.1, Издавачка књижарница Геце Кона Београд 1934.г.
- Николић Жико, Нови живот Филипа Ферарија, роман, Прометеј Нови Сад 2013.г.
- Обрадовић Мирјана, Две крајности у политичкој делатности руских избеглица, часопис Токови историје 1-2, Институт за савремену историју Београд, 1997.г.

- Паунд Роско, Јуриспруденција, "Службени лист СРЈ" и "ЦИД", томови I-III, Београд- Подгорица 2000.г.
- Познић Боривоје, Грађанско процесно право "Савремена администрација" Београд 1982.г.
- Приморац Игор, прир. О толеранцији- расправе о демократској култури, "Филип Вишњић" Београд 1989.г.
- Симић Александар, Брестовац у слици и речи 1530-2004, Брестовац 2004.г.
- Симић С.Петар, приређивач, Уредба о сузбијању скупове и несавесне спекулације, ауторско издање 1939.г.

Документарна грађа, интервјуи, новински текстови

- Дневник заповедника Стериоса Андруцоса за 1939.г, чува се у породичној збирци Александра Андруцоса у Кладову
- Мапа кретања у избеглиштву породице Перошевић-Оригинал се чува у породичној збирци Душана Перашевића у Кладову.
- Дневни лист "Политика" Београд од 31.12.1939, стр.2, новински текст "У Мађарској ступа на снагу Закон о Јеврејима"
- Јеврејски историјски музеј /ЈИМ/ Београд, Фонд "Спор око запоседања просторија у Кладову за избеглице из Немачке 1940-1941" 47 страна „И 68 е": препис уговора о закупу од 26.8.1940 на чијем листу је и пуномоћје за заступање тужилачке стране, датирано 17.1.1941; тужба В.Јоцковића поднета Окружном суду за град Београд против СЈВО "због накнаде штете из закупног односа" заведена под По 76/41 датирана 30.1.1941; тужба В.Јоцковића против СЈВО "за исплату закупнине", датирана 30.7.1940- *несигнирана грађа*;
- ЈИМ 4849 К 22-6-2/11 писмо Вељка Јоцковића адресирано на СЈВО 1.8.1940, заведено у Савезу под бројем 5224 2.8.1940.г.
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-12 Акт са потврдом Федора Хаинбаха од 6.3.1940.г. о пријему кључева од Вељка Јоцковића
- ЈИМ 4849 К 22-6-2/11-29 Акт СЈВО упућен Васи Матејевићу у Кладово 15.10.1940 заводни бр.7537
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-10 Уверење Општине Кладовске Но 328 од 20.9.1940..
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-17 Допис Вељка Јоцковића упућен СЈВО 22.10.1940, заведен у СЈВО под бројем 7881 од 23.10.1940
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-26 Телеграм Михаила Јоцковића упућен СЈВО 2.9.1940, заведен под бројем 6295 од 3.9.1940.
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-26 Акт Михаила Јоцковића упућено СЈВО, заведено под бројем 6300 од 3.9.1940.
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11 -16 Записник Среског суда Кладово од 16.10.1940, о обезбеђењу доказа
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-35 Изјава В.Јоцковића дата Начелству Среза Кључког 16.10.1940, заведено у Начелству под бројем 12179
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-40-42, "Извештај оцене оштећења учињених по јеврејским емигрантима за време њиховог боравка у Кладову- кућа г.Вељка Јоцковића Дунавска ул."
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-3 Тужба због накнаде штете из закупног односа датирана 30.1.1941.
- ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-18 Позив за усмену расправу 24.2.1941.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-19 Закључак Округног суда за град Београд По 76/41 од 24.2.1941.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-20 Одговор СЈВО на тужбу По 76/41, примљено у суду 21.3.1940.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-37 Уверење Пореске Управе Кладово 1585 од 7.3.1941.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-47 Уверење Пореске управе Кладово 1685 од 13.3.1941.

ЈИМ 4849-6-2/11-45 Акт Пореске управе Кладово 1510 од 5.3.1941.- Забрана исплате

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-1 Акт Адвокатске коморе Београд бр.2009 о брисању др.Исака Амара из именика адвоката, датиран 18.8.1941.

ЈИМ 4849-6-2/11-13-14 Констатација, белешка сачињена 31.8.1941. у Кладову поводом сагледавања обима штете на закупљеним објектима

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-6 Концепт припреме одбране за судски спор, за рочиште заказано за 23.9.1941.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-8 Парнично пуномоћје издато од туженика са потписом др.Исак Амар 23.9.1941.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11-5 Закључак Округног суда за град Београд о одлагању рочишта у спору По 76/41 на неодређено време, од 23.9.1941.

ЈИМ 4849 К-22-6-2-/11 Извештај Министарства правде Округном суду за град Београд у вези предмета По 76/41, 2.2.1942.

ЈИМ 4849 К.22-6-2/11- 9 Припремни поднесак за судски спор По 76/41 поднет од стране тужиоца, јун 1942.

-Одељење катастра и државних добара Бановина Моравска политичка општина Кладово, поседовни лист 168 за кућни број "Дунавска 15", препис у поседу аутора

-Одељење катастра и државних добара Бановина Моравска, детаљни лист вароши Кладово бр.5/1936.г и детаљне скице за кп.бр.163, 164, 165, 166; бр.5/2 размера 1:500 - збирка планова, Републички геодетски завод Србије, Служба за катастар непокретности Кладово Катастарска општина Кладово

-Архив Општинског суда Кладово, ванпарнични предмети 1965.г. Решење Општинског суда у Кладову 0.159/65 од 26.7.1965 о наслеђивању иза смрти Вељка Јоцковића

-Историјски архив Неготин, Фонд Начелства Среза Кључког 1940.г. бр.4340 од 26.3.1940

-Историјски архив Неготин, Фонд Начелства Среза Кључког 1940.г. бр.5275 од 20.4.1940 "Крив.док.бр.582/40"

-Историјски архив Неготин, Фонд Општина Кладово 1940.г. Но. 560 од 19.4.1940.

-Историјски архив Неготин, Фонд Општина Кладово 1940.г. Но. 3508 од 31.8.1940.

-Архив Народног одбора Општине Кладово, Решење о национализацији грађевинског земљишта Нац.бр.89/59 од 24.9.1959, препис у поседу аутора

-Архив Општинског суда Кладово, ванпарнични предмети 1967.г. Решење Општинског суда у Кладову 0.155/67 од 4.10.1967 о наслеђивању иза смрти Босилјке Стојановић из Кладова

-Пресуда Округног суда области Тимочке у Зајечару, бр.105/50, од 17. 10.1950.г, у поседу аутора

-Врховни суд Србије пресуда Кж.1224/50, 3.4.1951, у поседу аутора

-"Један леп јубилеум"- чланак поводом 25.годишњице дипломирања Леонида Чудновског, "Гласник Вељкове Крајине" бр.21, од 25.маја 1935.г. Неготин

-"Испитивање Колумбових остатака", београдска "Политика" од 17.септембра 1940, с.9

-"Леонардо да Винчи као проналазач машина за ратовање", београдска "Политика" од 17.септембра 1940, с.9.

- "Сеоба Немаца из Бесарабије у Буковине преко Прахова и Земуна за Рајх", београдска "Политика" 22. септембра 1940, с. 15
- "Потребно је онемогућити изигравање прописа о забрани повећања кирија", београдска "Политика" 2. октобар 1940. г, с. 10.
- "Нове минималне наднице у Дунавској бановини", београдска "Политика" 2. октобар 1940. г.
- "Службени лист ФНРЈ" бр. 40, 1953 г- Закон о застари потраживања
- "Службени лист СРФРЈ" бр. 29, 1978. г... Закон о облигационим односима
- "Помућено пријатељство" неауторизовани текст у београдском дневном листу Данас, Београд 9. 8. 2003, викенд додатак, с. 14.
- Сећање Симке Новаковић и Ружице Јотов из Кладова на дане боравка јеврејских избеглица у њиховим домовима, Кладово 24. 4. 2014. г.
- Разгледница- дописна карта *"КЛАДОВО- Поглед на Дунав и Турн- Северин"*, фото снимак Кладова из авиона, крајем тридесетих година XX века, у поседу аутора

АЛИСА ВИШЕ НЕ СТАНУЈЕ ОВДЕ

- минијатура из анатомије морала -

АПСТРАКТ: У овом раду разматрају се наводи из два документа пронађена у Поверљивом деловодном протоколу Царинарнице Зајечар 1945.г, у склопу разлика између стварног и прокламованог на пољу морала у друштву након ослобођења Тимочке крајине од немачке окупације, односно са поводом давања приказа о некима од негативних аспеката тековима тзв. социјалистичке револуције

Кључне речи: Морал, бешчашће, удвориштво, идеологија, жене, удвориштво, ксенофобија

У корицама "Поверљивог деловодног протокола за 1945.г." коришћеног за документа настала у раду зајечарске царинске службе, скупа са два акта- једним механографски урађеним а другим рукописно, сачувано је сведочанство о "сукобу мишљења или идеја" између два чиновничка експонента револуционарне власти- "царинског контролора" и "вишег царинског контролора"- уредно заведено у реченом протоколу под ред.бројевима 1. и 2.

25.1.1945.г. Војислав Ј Јовановић доставио је претпостављенима у Зајечару белешку следећег садржаја:

"Данас 25. јануара 1945.год. приликом моје приватне посете Царинарници пред друговима Божидаром Стефановићем, Драгољубом Павловићем и Мирком Вапом упитао ме друг Ђорђе Павловић: 'Јеси ли ..... Алису и шта је теби чика Јоца'

С обзиром да су образовани народни судови који суде народима који су служили непријатељу, а пошто је именована Алиса виђана у друштву немачких официра и са њима побегла испред ослободилачке војске, то ово

*питање упућено мени од стране друга Ђоке поред интимне стране апсолутно мора имати и политичку страну а из разлога: ако један Југословен има интимне односе са **немицом** за време окупације, ту апсолутно морају постојати и политички односи.*

*Пошто ни пре окупације, ни за време окупације, а ни сада после ослобођења нисам имао интимне односе са **страном женом**, то молим царинарницу да по званичној дужности позове друга Ђорђа Павловића да допуни писмено на овом акту: да ли сам ја морална пропалица и са којом сам женом или девојком живео у недозвољеним односима; Да ли сам ја политичка пропалица и са којим сам се радом противу народа Југославије огрешо.*

Одговор молим да ми се саопшти у писаном акту.

-Смрт фашизму- слобода народу!-

Учитив,

Војислав Ј. Јовановић

Виши царински контролор"

Обазриви аутор притужбе, иначе виши у службеном рангу у односу на провокатора, сматрао је важним указати да се инкриминисани догађај збио приликом његове приватне посете одељку државног органа /мада се може рећи да "приватно" у датом контексту уједно слаби његову позицију будући да таквим "посетама" није место у уређеном систему функционисања државног органа/ чиме се донекле релативизује контекст "прозивке" а царинска служба се ослобађа обавезе реакције по службеној дужности, без обзира на евентуално "измирење" актера; такође налази корисним да "пређе" преко другог дела реченице у којем га "провокатор" пита "шта му је чика Јоца", скрећући пажњу адресанта само на њен први сегмент- питање о односу са Алисом, чији националну припадност исписује са почетним малим словом, за разлику од геста при навођењу да је он Југословен. Наравно, околности су већ биле такве да је и посматраче сцене и "провокатора", у духу комуницирања нових власти, титулисао као "другови". Његова стрепња почива на околности да већ постоје народни судови "који суде народима који служе непријатељу"; управо је Алиса припадница таквог народа па би некоме могло пасти на памет да интимизирање тумачи као политички став, у крајњем случају као недопуштenu небудност према непријатељима у сопственим редовима. Офанзивна одбрана уродиће више плодом ако окарактерише Алису једино као особу виђану у друштву немачких официра, одбеглу са сународницима пред налетом ослободилачке војске, без детаљисања о њеним политичким или моралним опредељењима. Финална тврдња гласи да "прозвани" није имао никада интимне односе ни са једном *страном* женом, па ето крунског доказа за његову моралну чистоту.

Спис са изјашњењем царинског контролора Ђорђа Павловића на "задату тему" гласи:

*"Другу Војиславу Јовановићу,
Дана 25.1.1945. у царинарници пред друговима Божидаром Стефановићем,
Мирком Вапом и Драгољубом Павловићем у шали сам те упитао следеће:
'Је ли бре Војо јеси ли ти ..... Алису?' Пошто си ти ово сматрао као
увреду, ја те овим молим да ме извинеш и изјављујем да сам то казао у
шали другарској; да при томе нисам мислио на било какву везу са Алисом
као немицом, већ сам се нашалио знајући по причању да је то била жена
која се лако и без устезања другима подавала.
Тебе поштујем као морално и политички исправног и као човека који води
рачуна о својој породици и ничем другом.*

*27.1.1945 Зајечар
Ђорђе Павловић
Присутни, Драг.Павловић"*

Текст је сачињен писаним ћириличним словима, идентичним рукописом са оним којим се као "присутни" означио Драгољуб Павловић. Својеручни потпис "казивача" очито је различит по ортографији од преосталог дела текста. Садржи као формални знак блискости, "буразерства", додаток спорној упитној реченици, тако да у његовој верзији почиње са *"Је ли бре Војо"*; у том духу је и квалификација испада као *другарска шала*. "Чика Јоца" као лик из сенке не постоји ни у реплици Ђорђа Павловића. Виспрени аутор главну одбрану базира на ставу да није мислио на везу са Алисом као на *"немицом"*, већ на њену личност као шлагворт за шалу будући да је знао, но не из личног искуства него само по причању, да је то била жена која се *"лако и без устезања другима подавала"*. Следи закључна тврдња о респектовању подносиоца притужбе као морално и политички исправног човека који води рачуна само о својој породици /с тим да ово "само о својој" такође може бити третирано као додатна провокација/.

Писмо у извињавајућем тону урађено је на полеђини обрасца "Службени формулар Министарства финансија Краљевине Југославије", са краљевским грбом, намењеног пријави уноса валуте приликом уласка путника у царинско подручје, но нема доказа који би поткрепили тезу како је и тај детаљ, у склопу околности да се текст прихвата извињења завршава на тој полеђини, у линији рубрике предвиђене за унос валуте "Немачка марка", део "другарске завере" ширих размера према вишем царинском контролору. Оверен је штампбиљем "Царинарница Првог реда, бр.2, 27.1", округлим малим печатом са неправилно исцртаном петокраком звездом и натписом "Царинарница Зајечар", те факсимилом са значењем овере "Управник царинарнице" и нечитким потписом Божидара Стефановића, уз датум и место "28.1.1945 Зајечар".

Ћириличним писаним словима сачињен текст на обрасцу за царинску пријаву валуте садржи исказ:

*"Примио сам предњу изјаву на знање данас 28.1.1945. године и молим да се овај акт чува у поверљивој архиви царинарнице,
Учтив,
Вој.Ј.Јовановић
Виши цар.контролор"*

Како би се завођење и развођење списа у складу с канцеларијским правилима окончало, на полеђини иницијалног акта Пов.бр.1. од 25.1.1945, унета је од стране Воје Јовановића ћириличним писаним словима сачињена забелешка:

*"Пов 1, 26.1.-5
Саопштено ми је саслушање Пов.бр.2 на самом саслушању где сам дао своју изјаву
Вој.Ј.Јовановић
в.ц.инспектор"*

У "Поверљивом деловодном протоколу за 1945", овереном штампилем "ДФЈ- Царинарница Зајечар К.бр.1054/45 15.октобра 1945" овај случај пропраћен је уписима:

Р.бр.1. заведено 25.1.1945, име лица од којег предмет долази- *"Војислав Ј. Јовановић, в.ц. контролор"*, садржина предмета- *"Оптужује друга Ђорђа Павловића ц.контролора ове ц-це за увреду нанету у канцеларији ове ц-це"*; Дан донетог решења 25.1.1945, садржина решења по предмету: *"Другу Ђорђу Павловићу ц.контролору да да своју реч по тужби в.ц. контролора В.Јовановића; дан донетог решења 28.1.1945, садржина решења по предмету- "Потом је В. Јовановић одустао од тужбе"*

Р.бр.2. заведено 27.1.1945, садржина предмета *"Ђорђе Павловић царински контролор ове ц-це даје свој одговор у виду писма по тужби друга Војислава Ј. Јовановића в.ц. контролора"*, дан донетог решења 27.1.1945, *"Прикључено у бр.1"*

Становништву Србије тога доба систематски је наметано становиште да током немачке окупације "нису довољно дали за општу ствар" те је сада, 1945.г, последњи момент да се "дугови изравнају". У првом броју "Речи народа"- органа Окружног јединственог н.о.фронта Зајечар, од 10.јануара 1945, на првој страни публикован је чланак "Све за фронт- све за победу!" : *"...Ми Срби у време најтежих дана, када су народи Босне, Лике и Црне Горе и наша Народно Ослободилачка Војска показивали невиђена јунаштва, нисмо осетили све тешкоће непријатељских офанзива. Наши домови остали су читави, наша домаћинства готово неоштећена"*. На таквој тези почивао је, између осталог, страх људи од одговорности и за неучињено, од изложености лустративним мерама, па се ето подразумевало "посипање пепелом" односно комунистичким жаргоном

речено "самокритика" као пожељно превентивно средство како ни случајно не би били сврстани у непријатеље новог поретка. Наравно, другу страну медаље чинили су денунцијати и провокатори који су сопствене биографије прали потказујући или провоцирајући суграђане не би ли указали на тамне стране њиховог "држања под окупацијом". Ствар је донекле институционализована именованима тзв. народних тужилаца на нивоу народоослободилачких одбора, са званичним задужењем да "јавном тужиоцу у среском месту достављају своја запажања о неправилностима и незаконитостима за које сазнају у својој средини". Очито, нове власти су већ на почетку транзиционих процеса успешно баштиниле традицију римских проскрипција или листа за одстрел из времена римске републике, када је Луције Корнелије Сула обнародовао спискове сумњивих које је било ко смео убити, уз награду државе потказати, или предати представницима власти /и античка Грчка имала је своје *сикофанте*- "потказиваче људи што кришом преносе смокве преко границе", с тим да су се од петог века п.н.е. тако звале особе које су поштеним грађанима подметале кривице и тако их доводили пред суд/. У новој Југославији довољна је била прозивка уз етикетирање да је неко народни непријатељ, па да му живот виси о концу. Стрелјања таквих особа, без суђења и провере навода денунцијаната нису мимоишла ни Кладово; стратиште је постало део старе тврђаве Фетислам, до данас без гробних обележја, без имена убијених. Као два миленијума раније, опет су у потказивању, лажним оптужбама, предњачили суграђани, комшије, чак и рођаци.

Ослобођење Кладова донело је искушења која су решавања у "народним судницама", пред зборовима грађана. Једним таквим поводом Среско поверенство КПЈ за Срез Кладово известило је Окружни комитет да је 15. априла 1945.г, на збору одржаном у кафани "Србија" дошло до *"енергичног протеста и оштре осуде против ратних богаташа, саботера и шпекуланата... Из масе спонтано излазе говорници и из њихових излагања сазнају се нове појединости из којих се види прљави и зеленашки рад овог дерикоже... Божидар Арсић, телеграфски чиновник поште Кладово објавио је садржину телеграма, који је Г.Б. упутио немачком крајскоманданту у Зајечару за време окупације. У том телеграму он назива крајскоманданта својим кумом и жели му успех при поласку на нову дужност у Немачку, изражавајући своје уверење да ће 'Велики Рајх' победити"... По завршетку збора народ се разишао са најбољим расположењем, уверен да данас у новој демократској држави може слободно казати своју реч и осудити сваког онога који ради противу општих интереса наше земље"* (Борковић, 1981, 431- 433). "Кафанско суђење" окончано је за Г.Б. вишегодишњом робијом, а морални обзири судија и сведока оптужбе најбоље су сагледиви уколико се текст који је телеграфски чиновник прочитао у кафани "Србија" упореди са оригиналним телеграмом чији се примерак чува у Војноисторијском институту. Г.Б. у телеграму пише искључиво следеће: *"Господину мајору Шулицу, Крајскоманданту, Зајечар- Најсрдачније захваљујем на позиву за*

растанак, али дубоко жалим да због удаљености и важности послова око вршидбе не могу доћи. Желим Вам срећан пут, а то исто Вам желе и становници Кладова, које сте нарочито задужили Вашом пажњом. Јавите се из Новог Места, јер сам жељан да се везе нашег пријатељства не угасе. Не заборавите обећање да ћете ме посетити за време мира са породицом" (Пантић 2008, 195). Супруга Г.Б. звала се Олхе, била је Немица- изданак фамилије која је у Кладову остала након изградње Сипског пловидбеног канала 1896.г. За разлику од Алисе није напустила Србију приликом повлачења немачких трупа.

Комунистичке власти "патентирале" су излагање пошаста принудне проституције као метод "преваспитавања" наводних опонената- "народних непријатеља" у доба када је "на слободи била већа робија него на робији", како сведочи једна од заточеница женског логора у Рамском риту, у близини Великог Градишта, потом у пожаревачкој Забели. У Рамском риту, мада излагани уништавајућем физичком раду, ускраћивана им је и вода, а за ручак за 306 заточенице одобравана је употреба шест главица купуса. У исти канал биле су принуђене мокрити и пити воду, док су им пијавице исисавале крв из ногу. Отуд би следили премештаји у Забелу, у "делукс" услове, где је управитељ /наравно и "одабрани посетиоци"/ имао привилегију сексуално се иживљавати у свом "харему". Девојке су претваране у старице, отпадали су им зуби, обољевале су док су им стизале вести да су их се одрекли деца, мајке и мужеви, јер су постале народни непријатељи. За оне које нису допале робије, оданост "народу и држави" понекад је доказивана пристајањем на проституисање са особама које им пошаљу инспектори УДБ-е, одакле су "окретније" међи њима успевале стећи повлашћени статус, нарочито ако су уз то радиле и цинкарење својих ближњих.

Проституисање "у општем интересу" толерисано је и међу "широким радничким масама", попут случаја који је партијска група ЦККПС уочила 20.1.1951.г. приликом обиласка партијске организације рудника Мајданпек: *"У баракама где спава по 40-50 радника, примећено је више жена које живе ванбрачно са рударима, а које нико не гони"* (Митровић-Поповић, Б) 2012, 426).

Да је морал на ниском нивоу и на страни појединих експонената власти, између осталог, казује одлука Обласног комитета КПС од 20.11.1950.г. *"да се опуномоћеник УДБ-е у Кладову Срећко Кесић искључи из средског комитета због пијанчења, небудности и неморалног живота; да се секретару средског комитета Кладово Станку Станишићу додели строги укор због неморала..."* (Митровић-Поповић, Б) 2012, 275).

Покушаји удовољавању гласу срца неретко су доводили до трагичних последица, попут судбине везе легендарног партизанског генерала Пека

Дапчевића и његове изабранице, глумице Милене Врсајков. Милован Ђилас на ту тему пише:

"Ја сам- поче невеста и зачуди се што замуцкује- ја нисам онаква какве Ви мислите да су глумице, а неке можда и јесу такве. Ја." Али је она пресече: "Ја и не тврдим. Али Ваше је занимање такво да... Уосталом, зашто да се пред Вама изјашњавам и... да Вам чиним непријатности? Једно ипак треба да Вам је јасно, и то Вам кажем с најбољом намером, ради Вас самих- Ви никад нећете моћи да будете друштво наших другова и другарица." ... Нарочито су биле извештене у суровости оне које се нису могле похвалити за своју младост врлинама које су тражиле од других... Једна је рекла, имитирајући слабу литературу: "Просто осећам одвратни задах разврата ако сам с њом у истој просторији." А једна друга, која је проживела младост у оном времену када се у СКОЈ-у сматрало првим знаком женске еманципације ослобађање од 'буржоаских' моралних предрасуда девичанства и верности: "Више се не зна ко су наше другарице! Не разликује се ко је курва а ко је другарица." А једна опет "Њено занимање је такво да може бити само курва"...

Деградирајући статус Немаца у државама од нацизма ослобођеним, изузев у принудном расељавању око 12 милиона фолксдојчера из источноевропских држава од којих значајан број са смртним исходима, огледао се и у понижавајућим судбинама преостале женске популације. Масовна силовања и злостављања била су честа, нарочито над женама у источном делу Немачке који је држала црвена армија; граница између насиља и проституције из економских и сигурносних разлога била је танка, уочава Анке Хилбренер са Универзитета у Бону (2006, 53).

За потребе стасавања социјалистичког режима управљања, у интерпретацији Комунистичке партије Југославије, четрдесетих година прошлога века странцима у негативном контексту су доживљавани, изузев припадника нација које су биле окупирале земљу 1941, /па и ту са различитим приступом зависно од тога да ли су попут Бугара при концу рата скренули идеолошки правац у корист припајања лагеру на челу са Совјетским Савезом /, још и делатници прокужених професија попут глумаца- антипода раднику, сељаку, или особа које нису преферирале диверзантски отпор окупатору- под условом да нису на време ревидирале своју пасивност укључењем у редове победничког покрета. Да би "друштвена опасност" била драматичнијим тоновима илустрована, приказивани су, по правилу уз помоћ провокатора односно гласноговорника моралног чистунства, као лица лаког морала, склона колаборацији или отвореном непријатељству према народу, наклоњена проституцији, неверству сваке врсте. А то се људима који нису "на линији партије" није опраштало. Атрибути странаца, у првобитној заједници придавани боговима, у првобитној "социјалистичкој акумулацији капитала" кроз разградњу тековина грађанског друштва и развлашћивање поседника

строго одмереног вишка средстава за рад и живот, постали су етикета за "производе непреференцијалног порекла".

*Наслов садржи назив култног филма Мартина Скорцезеа из 1974.г, *Alice Doesn't Live Here Anymore*; то је и име главне јунакиње, идентично оном споменутом у два документа настала у раду Царинарнице Зајечар, што се аутору учинило илустративним за скретање пажње на универзалне истородне проблеме – ксенофобију, двоструки морал, удвориштво-које дотиче његов рад. И поднаслов је алузија- на текст Милована Ђиласа *Анатомија једног морала*.

ЗАБЕЛЕШКЕ

-Борковић Милан, приређивач, *Источна Србија у рату и револуцији 1941-1945*, књига 3-1945, Зајечар 1981, Историјски архив Тимочке крајине Зајечар и Међуопштинска конференција СКС Зајечар

-Ђилас Милован, *Анатомија једног морала*, одломци објављени у недељнику "Време" бр.1066 од 9.6.2011.

А)-Митровић Момчило, Поповић Страхиња, приређивачи, *КПС у источној Србији-околни комитет 1945-1948*, Институт за новију историју Србије, Архив Србије, Историјски архив "Тимочка крајина" Зајечар, Београд 2012.г.

Б)-Митровић Момчило, Поповић Страхиња, приређивачи, *КПС у источној Србији-обласни комитет 1949-1952*, Институт за новију историју Србије, Архив Србије, Историјски архив "Тимочка крајина" Зајечар, Београд 2012.г.

-Пантић Ненад, приређивач, *Извештаји и наредбе организације ДМ и организације Збор за Округ Зајечарски 1943-1944*, 3, Неготин- Зајечар, Историјски архиви Неготин и Зајечар 2008.г.

-Хилбренер Анке, *Да ли постоји колективно сећање злочинаца? Сећање на холокауст у Немачкој од 1945. до данас*, Зборник радова са округлог стола на тему "Кладово Транспорт" Јеврејски историјски музеј Београд 2006.г.

ДОКУМЕНТАРНА ГРАЂА

-Поверљиви деловодни протокол за 1945 ДФЈ-Царинарница Зајечар К.бр.1054/45, чува се у библиотеци Царинарнице Кладово

-Акт Војислава Ј Јовановића од 25.1.1945 адресиран Царинарници Зајечар, чува се у библиотеци Царинарнице Кладово

-Писмо Ђорђа Павловића од 27.1.1945, поводом истог случаја, чува се у библиотеци Царинарнице Кладово

-Мирјана Сретеновић- Виц дуг две године, репортажа о Жени Лебл, београдска "Политика" 6.7.2013, с.12.

-Ж.Ј, Све за фронт- све за победу!, "Реч народа" бр.1, Зајечар 10.1.1945.г.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ДРУГА ЈАКОВЉЕВИЋА

АПСТРАКТ: У овом раду разматрају се садржаји партијских докумената у периоду 1946-1954 везано за каријеру једног страначког активисте поменутог у зборницима докумената "КПС у источној Србији Окружни комитет 1945-1948" и "Обласни комитет 1949-1952", са циљем указивања на методе рада и деловања Комунистичке партије приликом одабира и контроле рада својих кадрова

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Комунистичка партија, Срески комитет, кадрови, карактеристике, Окружни комитет, Обласни комитет

Према слову аутобиографије, Душан Јаковљевић рођен 4.10.1925.г. у Београду (у школством сведочанству текијске основне школе 1936.г. стоји датум у време рођења: 22.септембар) детињство 1925-1931.г. провео је са родитељима на бродовима ЈРП, путујући у Бугарску, Румунију, Мађарску, Чехословачу, Немачку; 1931- 1937 учио основну школу у Текији (учитељице у првом разреду Симонида Димитријевић, супруга лекара Љутице Димитријевића... у четвртом Добрила Радовановић). Од 1937. до 1940 такође био код оца на шлепу ЈРП, да би се у време окупације Чехословачке нашао у Братислави (на шлепу је радио и његов ујак Никола Мартић кога помиње у анкетном листу КПС 1947, да се налази у Горњој Немачкој, на пловилу 27321 ЗРП). Између 1940.г. и 1943. био је на металостругарском занату у Београду код Милана Шкорића, улица Француска бр.61. Како даље бележи, период април- јун 1941. провео је код родитеља на шлепу, док се налазио на поправци у Смедереву, па и "у време експлозије која је извршена у граду". Јула 1943. положио је испит за металостругарског

помоћника. Да би избегао позив у Недићеву "националну службу" напустио је занат и склонио се код оца на шлепу у Ади Циганлији. Одатле отац, мајка, брат и он враћају се у Текију фебруара 1944.г. Отац Милан је те године преминуо.

Након ослобођења источне Србије мобилисан и постао члан прво Посадног батаљона Седме чете у Неготину, потом у Првој бригади Пете дивизије КНОЈ-а (период 27.септембар 1944- март 1946.г.). О томе у једном извештају од 4.11.1955, он каже: "...Кад је наишла Црвена Армија на граници код Текије, ја сам ступио у посадни батаљон и касније, када је фебруара (1945 формиран посадни батаљон КНОЈ, ступио сам у Прву бригаду Пете дивизије КНОЈа".

Члан КПЈ постао је септембра 1945.г, при ћелији I бригаде В дивизије КНОЈ-а. У анкетном листу КПС ЦК -бр-7879/47, VII з/6 назначено је да му је на основу акта ЦК КПС од 19.1.1948 истом издата чланска књижица бр.028230, да би касније регистрована њена замена другом, под бројем 098060.

Карактеристика сачињена од стране војних партијских органа из 1946.г. гласи:

Друг је врло млад те пре ступања у Армију није припадао никаквој политичкој организацији. У Народно- ослободилачку војску мобилисан је али је одмах показао да је апсолутно поштен, проциљив и да брзо схвата поједине догађаје. Брзо је заволео војску и показао се врло вредан те је код другова постао омиљен и од руководства и Партије примећен његов рад те је одмах обухваћен СКОЈ-евском организацијом у којој се показао врло вредан и заинтересован за политички рад те је као такав примљен у Партију. Као војник апсолутно послушан, тачан, поверљив и поуздан да изврши задатак који му се постави. За политички рад јако заинтересован, брзо схвата свако питање те се за кратко време може развити и у доброг теоретичара. Партију воли изнад свега и извршава без поговора до танчина сваки задатак који му се постави. Пошто је млад Партијац треба му пружити могућности за теоретско уздизање пошто за исто има јаку вољу. Самокритичан је, врло добро уочава грешке других и недостатке у раду и не устеже се никоме рећи и указивати пропуст и грешку коју примети.

У приватном животу тих и скроман али у друштву пријатан и од другова вољен. На своје теоретско уздизање поклања нарочиту пажњу те се може развити у доброг партијца пошто не поседује никаквих мана или рђавих склоности које не би требало да има један комуниста.

Предња карактеристика дата на основу личног познанства друга, оцене његовог рада и његове оданости Партији у времену од фебруара месеца до дана налаза исте.

О "држању друга Јаковљевић Душана" за време док је био на дужности у бригади, Секретаријат Бригадног комитета 1. Бригаде 5. Дивизије КНОЈ-а, пов.бр.службено дана 1.7.1946.г. издао је исправу:

*Држање и прошлост друга за време окупације није нам познато. Док се налазио у нашој јединици, као војник био је дисциплинован, вредан, много заинтересован, нарочито на политичком пољу, иако је био борац стално је радио са осталим друговима борцима, као комуниста. Према друговима је имао добро држање те је од истих био вољен и уживао добар ауторитет. Према претпостављенима је имао правилно држање. Код истога се није примећивала нека негативност, једино што је знао помало гледати неке од бораца са потцењивањем, зато што је стајао у политичком погледу боље од њих... Сада се налази у Текији срез Кључки, округ Зајечарски. Карактеристику и кадровик однео је са собом.
За секретаријат Џакула Цвијо*

После демобилизације у Текији је краће време 1946 био секретар Општинског народног одбора, а од јесени на Сипском каналу као електричар у централи, обављао је и дужност секретара ОНО уједно и члана пленума СК КПС у Кладову.

У допису упућеном Окружном комитету КПС Зајечар бр.250 од 4.9.1946, а поводом акта о достављању партијских докумената за Душана Јаковљевића од стране Кадровског одељења ОК КПС Зајечар Кд.бр.333 од 20.8.1946, наведено је: "По прегледу предлажемо да се другу изда партијска књижица јер има све особине и услове за развој у доброг партијског руководиоца"

У извештају ОК КПС Зајечар-Централном комитету КПС за месец децембар 1946 /Архив Србије, ОККПЗ, ф.7/ стоји: *"Предложили смо другове Бранка Митровића, Антона Железника, Душана Јаковљевића за курс при ЦККПС. После курса мислимо те другове да предложимо за среске комитете и да их развијамо као организационе секретаре. Они су до сада били ван комитета, а по својој прошлости и садањем раду могу да одговоре за чланове СК-а /среског комитета/"*

Кадровско одељење ОК-а КПС у Зајечару под бројем 645 од 19.2.1947 депешеом је затражило од Среског комитета КПС Кладово *"кратку карактеристику за друга Душана Јаковљевића- Треба обухватити како ради и како се сналази на послу. Такође видети да ли може да уђе у руководство"*. Акт је заведен код СК Кладово 26.2.1947 под бројем 33.

Од 12.3.1947.г. потиче допис под истим бројем 33, / и са датумом у заглављу 26.2.1947/упућен од стране СК КПС Кладово Окружном комитету КПС Зајечар:

Вашим писмом бр.645 од 19.2.1947.год. тражили сте нам карактеристику за друга Душана Јаковљевића коју вам достављамо.

На раду као члан пленума СК-а добро се сналази, он држи две ћелије, ћелију у Сипу и Текији, редовно их обилази и помаже им. Може да им укаже односно пружи помоћ када им затреба а такође и да им укаже на недостатке како ћелије као целине тако и члановима партије као појединцима. На раду је прилично се до сада осамосталио да би могао сам да се сналази на терену. Има велику вољу за рад и труди се да постављене задатке изврши на време.

Највише му недостаје што је и одвише скроман и повучен па због те његове скромности чланови партије који су интелектуално јачи од њега на састанцима ћелије увек стрче изнад њега, што он и сам увиђа али како изгледа да им још није указао на те њихове слабости. Тако да изгледа да их и он сам сматра друговима који више знају од њега. Ово долази због тога што су у тим ћелијама баш већина бројем интелектуалци и по мало амбициозни другови, који себе сматрају способнијим од њега.

Мишљење је овог Комитета да друг Јаковљевић може да уђе у Срески Комитет, зато што ће моћи да одговори на дужности члана комитета а партији је одан и воли је.

12.3.1947.год. Кладово

19.3.1947. Окружни комитет КПС издао је за Душана Јаковљевића следећу "карактеристику":

Друг је из сиромашне службеничке породице из Текије. Са доста тешкоћа завршио је основну школу и три разреда занатске стручне школе. За време окупације друг је имао добро држање и са окупатором и са другим издајничким организацијама није сарађивао ни за време свог боравка у Београду ни за време боравка у Текији. НОП није помагао јер за то није имао могућности пошто партизански покрет у том крају није постојао. По ослобођењу ступио је у НОБ- мобилисан.

Лични породични живот друга је примеран. Друг је тих и миран и до крајности поштен и проницљив али врло револуционаран и оштар према грешкама другова. Према друговима има правилан однос и омиљен је код омладине и код старијих. Карактера је чврстог у раду и одлучан.

Друг је овога лета радио на вршалици у неколико села као мајстор стручњак и ту се показао врло добар и потпуно је и правилно схватио своју дужност коју му је Партија поставила. Као члан СКОЈ-евске организације у војсци показао се врло добар, те је за кратко време ушао у Партију. У Текији до његовог доласка омладинска организација и СКОЈ били су врло слаби а после његовог доласка пошто је у Партији задужен сектором омладине осетио се знатан напредак. СКОЈ-евским организацијама правилно је руководио тако да је данас СКОЈ организација прилично чврста и може да одговори задацима. У последње време примио

је дужност секретара партијског одељења ћелије у Текији и сада врши ту дужност. На овој дужности показао је доста интересовања и пуно воље за правилан развој у доброг руководиоца.

На раду као члан пленума Среског комитета добро се сналази, држи две ћелије, једну у Сипу и једну у Текији и редовно их обилази. Има велику вољу за рад и труди се да постављене задатке изврши на време.

Друг има ауторитета у народу и утицаја на људе. Врло смело и правилно иступа и његови су говори убедљиви. У раду је врло одговоран и као добар радник своју радиност правилно преноси на друге са којима ради.

Партију воли изнад свега и извршава без поговора до танчина сваки задатак који му се постави. Пошто је млад партијац треба му пружити могућност за теоретско уздизање, јер за исто има јаку вољу. Самокритичан је и врло добро уочава грешке других и недостатке у раду и не устеже се никоме рећи и указати на грешку коју примети. На своје теоретско уздизање поклања нарочиту пажњу. Нема никаквих мана или рђавих склоности које не би тебао да има једна комуниста.

У давању карактеристике учествовали: Ђорђе Малетић, секретар Среског комитета СКОЈ-а у Текији и политички секретар Јован Нинић, и на основу добијене карактеристике из војске.

19.3.1947.

За СК КПС М.Бабић

Априла 1947.г. Душан Јаковљевић прелази у Кладово где је члан бироа СК и "неко време кадровик и члан ИО СНО-а". Незаобилазно штиво у његовом раду чинио је зборник текстова В.И.Лењина и Ј.В.Стаљина "О социјалистичком такмичењу", публикован од стране београдске "Културе" 1946.г. У примерку који је пажљиво изучавао остале су на 105.страници графитном оловком посебно потцртане сентенце из Лењиновог рукописа под насловом "Од рушења вековне формације ка стварању нове": "Комунистички рад у ужем и строгом смислу речи јесте бесплатан рад у корист друштва, рад који се обавља не ради скидања одређене обавезе, не ради добивања права на извесне производе, не по унапред утврђеним и озакоњеним прописима, већ рад који је добровољан, рад изван прописа, рад који се даје а да се не рачуна на награду, без услова о награди, рад по навици да се ради за општу корист и са свесним ставом /који је прешао у навику/ да је потребно радити за општу корист- рад као потреба здравог организма."

Допуна карактеристике за друга Душана Јаковљевића, члана СК КПС у Кладову, од 29.10.1947 гласи:

Друг се у раду добро залаже, пожртвован је. Мало има искуства у партијском раду али стечена искуства настоји да правилно примени.

Не уме довољно да чува и одржава свој лични ауторитет како код чланова партије тако исто и код другова у чијој се средини највише креће. Помало је неозбиљан.

У привредним мерама имао је добро држање. Као млад члан комитета има добру перспективу да се развије у доброг руководиоца. У последње

време мало теоретски ради али има вољу за личном изградњом. Потребно му је да похађа партијску школу да би имао шире видике, да би се могао правилно да развије.

29.10.1947, Кладово, Секретар КПС Кладово

По упућењу у Нижу партијску школу ЦК КП Србије од јануара до априла 1948.г, Управник школе издао је Карактеристику за друга Душана Јаковљевића, члана СК Кладово:

У школу је дошао са доста слабим предзнањем што му је нарочито у почетку отежавало сналажење у изучавању материјала. Кроз сво време трајања школе добро се залагао и настојао да што више и боље савлада предвиђени материјал и то из свих предмета.

Код њега се од почетка осећао сталан и осетан напредак, тако да је успео на крају школе да изнесе прилично знање из прорађиваног материјала. С обзиром на низак ниво с којим је дошао постигао је добре резултате, што не значи да се у потпуности осамосталио за индивидуални рад. У последње време већ је могао да пружа помоћ слабијим друговима у кружоку.

Школа му је доста користила и омогућила му је да се и надаље теоретски развија. У односу према друговима дрско је реагирао на шале.

Нове оцене о раду Душана Јаковљевића затражило је Политичко одељење 60.дивизије писмом 968 од 10.6.1948.г, поводом чега им СК Кладово дописом 225 дана 26.5. исте године шаље комплетна партијска документа, укључујући отпусни картон, анкетни лист КПС, три биографије, пет карактеристика и допуна, два предлог и једну фотографију. Требало би да је у питању период када је Душан Јаковљевић на "дослужењу војног рока" боравио у Илирској Бистрици у јединицама ЈНА, у време затегнутости односа са СССР-ом.

Секретар партијске ћелије Ј.А. Почуча Никола у оквиру акта "Организациони податци" о Душану Јаковљевићу који је у ЈА ступио као војник 16.3.1948, пише:

Као војник показао се је врло добар. Војну наставу свладао је добро и војнички је добро уздигнут. Политичку наставу такођер је добро савладао ... за подизање идеолошки- политичког нивоа потпуно се залаже.

Карактера је чврстог. Нарави је благе. Однос према претпостављеним и осталим имао је правилан. Задатке које је добијао у потпуности је извршавао и за исто се осјећа одговоран и упоран у њиховом рјешавању.

Као комуниста осјећа се одговоран. На састанцима учествује у дискусији и правилно поставља ствари. Критика и самокритика му је добро развијена. Партији је одан и спреман је извршавати оно што му се постави. Бистар и лако схваћа.

У предконгресном такмичењу писмено је похваљен за залагање у раду.

28.12.1948.г. од стране СК КПС издата је једна "Допуна карактеристике":

Као члан бироа СК-а отишао је на дослужење свог кадровског рока а затим у октобру 1948. демобилисан из ЈА.

На дослужење је пошао из партијске школе при ЦК-у КПС која је трајала три месеца. Овај курс није завршио пошто је пошао на дослужење и вероватно због тога и нисмо добили карактеристику из школе о постигнутим резултатима у школи.

Повратком из ЈА повезан је у основној партијској организацији СНО и на скупштини изабран за председника контролне комисије. На изборима за партијске органе, на средској партијској конференцији изабран је за члана СК КПС, а затим на предлог СК-а, ЦК- се сложио да исти буде члан бироа СК КПС.

У партијском раду до сада није много ангажован, с обзиром да је био дуже времена одсутан и да се на тај начин прилично удаљио од партијског рада. Код партијског чланства није много познат и то због тога што се раније као члан СК-а није истицао, нити иступао на истим скуповима, а ово неиступање је долазило отуда што је потцењивао своју способност и што није осећао да је заслужио и да је дорастао за члана СК КПС.

Повученог је и тихог темперамента. У овом погледу није се знатно изменио после школе при Централном комитету и дослужења свог кадровског рока. Осећа потребу за теоретску, политичку и културну наобразбу и ради у овом погледу.

На дужности председника Контролне комисије није се много снашао, но труди се и моћи ће да одговори.

28.12.1948.год Кладово

У зборнику КПС у источној Србији, Окружни комитет 1945-1948, прир.Момчило Митровић и Страхиња Поповић, Београд 2012 у одељку "Биографски подаци за личности које се помињу у Зборнику", с.545 пише: "ЈАКОВЉЕВИЋ ДУШАН, радник из Текије, члан КПЈ од 1945.г. Касније члан Среског комитета КПС за срез Кључки- Кладово"

Из документа "Допуна карактеристике за друга Душана Јаковљевића, члана бироа Среског комитета (СК) КПС Кладово" од 28.8.1949.г:

Као члан бироа СК-а прилично је напредовао а нарочито се запажа да се развија по државној линији на раду у Контролној комисији. Овом послу много више посвећује пажње него партијском раду и ту дужност више цени но организацију партијског рада у току месеца. Поред осталог, требало је да одржи састанак у две партијске организације по организационим питањима и питањима метода њиховог рада- он то није учинио, док је контроли више посветио пажње; овакве појаве биле су код њега и у другим месецима. У Контролној комисији не одговара у

потпуности али с обзиром да воли овај посао и удубљује се на њему, има услова да потпуно савлада послове на том сектору.

Недостаје му што не полаже пажње учењу колико то може, затим оштрина која је потребна партијском руководиоцу, као и у моментима према странкама. Ову последњу слабост настоји да отклони. Због таквог става је код партијског чланства недовољно приступачан, нема добар метод помоћи партијском чланству на терену, не разговара са појединим члановима КПС, са којим долази у додир и не интересује се преко њих о раду на терену.

По доласку из Југословенске армије имао је болећив и помирљив став према људима искљученим по резолуцији Имформбироа, на шта му је Срески комитет указао, те се знатно поправио мада још увек се може видети у друштву са неким од њих и то више но иједан други члан Среског комитета.

Бистар је и има услова да се развија само му је потребно више помоћи. Одговара члану бироа.

Допуну дао Станко Станишић, секретар Среског комитета КПС.

28.8.1949, Кладово

Уследила је достава персоналног листа полазника Средње партијске школе ЦК КП Србије са уписаним оценама: 1) политичка економија- 9; Дијалектички материјализам- 9; Историја КПЈ- 10; Историја међународног радничког покрета-10.

У "Карактеристици" за Душана Јаковљевића- слушаоца Партијске школе при ЦК СКС 21.9.1950 назначено је:

У учењу се од првог дана залагао до максимума.Предмете које је обрађивао савлађивао је са разумевањем и показао је одличан успех у учењу. У упоређењу са његовим знањем са којим је дошао у школу примећује се велики напредак. Учио је самостално, а другима је редовно пружао помоћ у раду. Школа га је довољно осамосталила да може по изласку из школе сам даље проучавати марксистичку литературу. Дискутовао је у довољној мери и у дискусији добро излаже ствари.

У личном животу је исправан. Прилично је нервозан и пргав што доводи до тога да по неки пут сувише оштро иступи према другу, но то је моментално, јер он касније увиђа своју грешку и поправља се. Критикује другове, указује им на њихове грешке, док сам критику мало теже прима, али касније настоји да отклони недостатке на које му је указано. Дружељубив је и весео и од другова је вољен.

Мишљења смо да може радити као партијски руководилац.

21.9.1950.г. Београд

У зборнику КПС у источној Србији, Обласни комитет 1949-1952, прир.Момчило Митровић и Страхиња Поповић, Београд 2012, у одељку "Биографски подаци за личности које се помињу у Зборнику", с.687 пише:

"ЈАКОВЉЕВИЋ ДУШАН, рођен у Текији, члан КПЈ од 1945.г. Од 1948.г. члан Среског комитета КПС за срез Кључки. Обављао је дужност секретара Среског народног одбора среза Кључког".

Записник са састанка бироа ОККПС за Тимочку област одржаног 24.10.1950.г, поред осталог садржи закључак (с.248 Зборника) "Проверити ствари у вези са Душаном Јаковљевићем у Кладову и саопштити му где ће да ради. То ће спровести Животије Савић (у НОБ-у члан штаба Расинског партизанског одреда, касније начелник УДБ-е за Тимочку област)".

Централни комитет КПС, Управа за кадрове под бројем Е.бр.4362 1.фебруара 1951.г. издао је исправу којом се констатује да је друг Јаковљевић Милана Душан "који је до сада био члан пленума- биран други пут 1950. године, ступио на дужност члана бироа СК Кладово на основу избора спроведених 17.12.1950.г.". У потпису: Боса Цветић, начелник Управе за кадрове.

30.1.1951.г. Душан Јаковљевић предао је партијским органима "своје виђење ствари" од којег акта је сачувана стр.2 куцана машином на половини листа формата А4 и са својеручним потписом аутора:

После избора за СНО /срески народни одбор/ 1947 године децембра до јануара 1948 године био сам на дужности секретара СНО-а и члан бироа. Јануара 1948 године до марта исте године био сам у нижој партијској школи при ЦК КПС у Београду, а тада сам отишао на дослужење војног рока где сам био све до октобра исте године када сам демобилисан. На дослужењу био сам у 50. артиљеријском пуку 60. стрељачке дивизије у Илирској Бистрици /Словенија/. Од 1948. године октобра па све до октобра 1949. године био сам члан бироа СК-а Кладово и председник Среске контролне комисије СНО.

Октобра 1949 године одлазим у средњу партијску школу при ЦК КПС где остајем све до краја октобра 1950 године. Школу сам завршио са одличним успехом. По повратку из школе неко време замењивао сам орг. Секретара СК-а који се налазио на војној вежби а сада се налазим на дужности председника Среског народног одбора Кладово. Школа ми је доста помогла у отклањању неких недостатака, али оно што ја сматрам као мој недостатак јесте што у извесним моментима могу бити плаховит- а такође када ме неко од другова критикује ако ја сматрам да није у праву, критику не примам одмах, али после тога сам анализирам ту ствар и ја је прихватим. Партијски нисам кажњаван. Лични живот ми је добар а такође и материјално добро сам обезбеђен.

Имам чин резервног заставника и произведен сам дана 17.4.1949 године у чин заставника на предлог СК-а КПС Кладово

Из доба Јаковљевићевог рада на месту председника Среског народног одбора Среза Кључког датира *Извештај екипе ЦК КПС са обиласка Среза Кључког јун 1951:*

"...Може се рећи да је данас политичка ситуација добра, захваљујући залагању Комитета и читаве партијске организације. Тај успех се огледа у сређивању народне власти, учвршћивању масовних организација, извршењу привредних задатака, као и у резултатима избора за Народну скупштину Србије... У Среском народном одбору извршена је реорганизација, повереништва су учвршћена, осамостаљују се. Планови рада СНО су добри, предвиђени су сви важнији задаци који стоје пред њима, али се недовољно служе тим планом."

(Зборник КПС у источној Србији, Обласни комитет 1949-1952, прир.Момчило Митровић и Страхиња Поповић, Београд 2012, с.474-480)

На изборима одржаним 7.12.1952. изабран је за одборника среског већа Народног среза кључког у Кладову, о чему је издато уверење 71 од 10.12.1952.г. од стране председника среске изборне комисије.

У "Анкетном листу КПС" у рубрику "партијске казне" унет је под р.бр.1 податак: *"Кажњен укором због покушаја кандидовања за посланика, без знања и одобрења СК у Кладову. Друг је кажњен 14.1.1954.г."*

Срески комитет је под бројем 16 дана 30.1.1954.г. доставио одлуку којом је на састанку од 14.1.1954 члана Среског комитета Душана Јаковљевића казнио УКОРОМ. Образложење: *"Приликом кандидовања посланика за Републичку и Савезну народну скупштину, овај имао је свој одређени став по овом питању. Горе поменути Душан Јаковљевић, не износивши пред овим комитетом, а после изласка чланка друга Кардеља, прикривено је организовао своју кандидатуру за Републичког посланика, с намером да иста потекне од маса, знајући да је то у супротности са ставом нашег Савеза. Пред овим комитетом на питања кој су му више пута била постављана у вези његове кандидатуре, давао је негативан одговор све до овог састанка. Овај комитет сматра да је именовани свесно учинио грешку, па се кажњава поменутом казном"*.

Догађај који је послужио за повод санкционисању одиграо се у време превирања у вишим партијским сферама, изазваним серијом чланака Милована Ђиласа публикованих у партијском гласилу "Борба" почев од 11.10.1953.г. све до 7.1.1954.г. Примера ради, у тексту пред нову годину М.Ђилас пише о отуђењу власти од живота и револуције: *"Постојећа пракса и теорија одвојиће комунисте од маса и претворити их у попове и жандарме социјализма"*. Подршка читалачке публике за то време достигла је невероватне размере- редакција "Борбе" добила је више од 30.000 порука подршке његовим ставовима. У дане 16. и 17.1.1954. одржан је Трећи партијски пленум ЦККПЈ на коме је Ђилас оптужен да *"ставља штапове у точкове партије"* а по Е.Кардељу права је бесмислица Ђиласова теза да је дискусија једина форма разрешавања друштвених противуречности. Политичка пресуда донета је и пре самог суђења. Титов део осуде гласи: *"А проповиједање и писање о демократији ради демократије, и то оне западног типа, формалистичке демократије, разумије се да је то кретање уназад а не напријед као што каже друг"*

"Билас" (Према: Коста Николић, Србија у Титовој Југославији, Београд 2011).

Везано за "кладовски случај" друга Јаковљевића, "укореног" услед покушаја "прикривеног организовања кандидатуре за посланика", према расположивим сазнањима (на основу сећања савременика Миодарага Јовића из Текије- човека од поверења Живана Васиљевића "Марка", затим Милована Динића- од 1949. до 1952. политичког секретара Обласног комитета Народне омладине зајечарске области, потом угледног правног стручњака, и Михаила Србуловића из Вајуге) у питању је била борба да се "испослује" промоција из базе "осведоченог партијског кандидата" Пауна Шербановића, "импортованог" из Хомоља секретара КПС среза Кључког у Кладову након резолуције ИБ, затим руководиоца АГИТПРОП комисије КПС за Тимочку област, за народног посланика, а која ја, као спонтано, имала потећи из среског комитета у коме исти нити је живео, ни професионално радио. Када је дошло до проблема у реализацији такве намере и код отворених иступа појединих чланова са именом Душана Јаковљевића као "аутентичног заступника народне воље", импутирано му је "самоиницијативно кандидовање", што чини се одудара од карактеристика о његовом лику и делу, до тада приљезно анализираних. Да се цела ствар не би искомпромитовала до краја додељена му је релативно блага казна- укор, а друг Шербановић биран је за народног посланика. Било је и говора о Јаковљевићевом хапшењу, "за наук другима" али и као подршка највишим пленумским ставовима КП из истог месеца и године, али је процењено да би у то донекле могло довести у питање тешком муком грађен ауторитет носилаца јавних функција у пограничном Кладову, имајући у виду чињеницу да је његова кандидатура од локалних партијских чланова доживљавања као прилика да се и њихов глас " чује даље од прозора". Уместо тога, као рафинирана врста својеврсног остракизма, дала се протумачити одлука партијских органа да буде послат у средњу економску школу "Борис Кидрич" у Нишу 1954-1956.г, док ће му породица остати на ветрометини пограничне паланке, на који се начин могла поимати и одлука да након низа јавних и партијских функција, 1958.г. буде распоређен на службу у Народном одбору Кладово у својству "приправника пристава треће врсте".

Из тога времена потиче писмо отпослато од стране председника СНО Михаила Манзаловића Душану Јаковљевићу у Ниш 18.11.1954.г, поводом драстичног смањења новчаних принадлежности које су за време одсуства са службе требале да припадну његовој породици:

Здраво Душко,

Шаљем ти преправљене уговоре а у вези твога писма. Извини што се то тако десило, ја нисам био ту, био сам у Зајечару па су то ови из просвете написали а Бане је махинално не читајући садржај потписао те је то тако дошло до тебе. Да ти то много не би образлагао знаш и сам да има

различитих људи са разним схватањима па им је наш пропуст и одсуство омогућило да удовоље својим жељама, па зато пусти то у врага и немој се зато секирати.

Иначе како си ти пиши кад имаш времена, онако приватно, не мора увек да буде службено тема. Ја сам овде добро, данас је код нас пао снег око 20 цм па нам покварио планове око ових радова на путу, па се сад мислим куд ћемо са парама.

А сад да завршим. Извини што ти више не пишем јер имам неки састанак у комитету, те морам да пожурим.

Прими много поздрава од мене и осталих другова.

Мику

ПС Извини Душко, на брзину како сам ти послао оне преправљене уговоре, заборавио сам да ставим и ово писмо и данас га нађох на столу.

Мику

Од стране просовјетски настројеног дела популације мале подунавске вароши, чији чланови нису заборављали његов увиђаван однос према "комунистичким апостатама", даљи став партије у "епизоди Јаковљевић" представљан је кроз секвенцу из Стаљиновог трактата "Питања лењинизма" (Култура, Београд 1946, с.494): "Сећам се једног случаја у Сибиру, где сам неко време био у прогонству. Било је то у пролеће, за време поплаве. Тридесет људи отишло је на реку да хвата дрва, која је носила огомна набујала река. Увече су се вратили у село, али без једног друга. На питање где им је тридесети, они су равнодушно одговорили да је тидесети 'остао тамо'. На моје питање 'како то остао?', они су исто тако равнодушно одговорили: 'ма шта питаш, па утопио се, зна се'. А један од них почео се некуд журити, рекавши да би требало 'напојити кобилу'. На мој прекор да они више жале стоку него људе, један од њих је одговорио, уз опште одобравање осталих: 'Шта да жалимо људе? Људе можемо да направимо у свако доба. А кобилу... покушај да направиш кобилу' /Опита веселост у дворани/. Ето вам једне црте, можда не толико важне, али веома карактеристичне. Чини ми се да је равнодушни однос неких наших руководица према људима, према кадровима, и незнање да се цене људи остатак оног чудноватог односа људи према људима који се огледао у малочас испричаној епизоди из далеког Сибира" (према сећању Миодрага Јовића, партијског активисте из Текије).

У партијском анкетном документу, рубрика "забелешке о другим променама" записано је "Из овог досијеа издвојено је 15 докумената и послато Централном комитету Савеза комуниста Србије"- 21.6.1960'

Из садржаја "карактеристика" похрањених у партијском досијеу Душана Јаковљевића издвајају се следеће групе евидентираних одлика: А) **личне и породичне**- апсолутно поштен, проницљив, у друштву пријатан, у

приватном животу тих и скроман /1946/, одвише скроман и повучен, тих и миран, до крајности поштен и проницљив /1947/, бистар и лако схваћа /1948/, бистар је /1949/, прилично је нервозан и пргав што доводи до тога да понекад сувише оштро иступа према друговима /1950/; Б) **професионалне**- апсолутно послушан војник, тачан, поверљив, поуздан, има јаку вољу /1946/ омиљен код омладине и старијих, помало неозбиљан /1947/, у односу према друговима дрско је реагирао на шале /1948/; В) **политичке**- знао је помало гледати неке од бораца са потцењивањем зато што је стајао у политичком погледу боље од њих, врло добро уочава грешке других и недостатке у раду и не устручава се никоме рећи и указивати на пропуст, грешку, самокритичан /1946/ врло револуционаран и оштар према грешкама другога, има ауторитета у народу, не уме довољно да чува и одржава свој лични ауторитет /1947/, недостаје му оштрина, по доласку из ЈА имао је болећив и помирљив став према људима искљученим по резолуцији Информбирора, на шта му је срески комитет указао те се знатно поправио мада се још увек може видети у друштву са некима од њих и то више но иједан други члан среског комитета /1949/ критикује друге и указује им на грешке док сам критику мало теже прима /1950/.

Након што је био на дужности председника и потпредседника среског народног одбора, шефа одсека за привреду Народног одбора општине Кладово, управника општег пословног савеза у Кладову, 1.4.1958.г, Душан Јаковљевић морао је наставити рад у општинским органима у својству „приправника пристава треће врсте”.

20.2.1965.г. основна организација Савеза комуниста "ФАВРО" /Фабрика вијчане робе/ Кладово, доноси одлуку о кажњавању главног директора фабрике Душана Јаковљевића партијском опоменом уз образложење:

"У циљу побољшања партијске дисциплине и самоодговорности сваког појединца за успешно изучавање и примењивање конгресног материјала, основна организација "ФАВРО" је на свом састанку од 4.2. т.г. донела одлуку да се за свака два неоправдана изостанка убудуће такав друг или другарица казни првом казном по статуту тј.опоменом.

На основу тога је именовани кажњен дана 11.2.1965. Именовани се брани да је радио на билансу после радног времена.

Међутим, обзиром на претходни договор између о.о. и именованог, на састанку 1.2.65, да буде ослобођен од прва три планирана састанка односно два јер је трећи одмах отказан, док се не заврши биланс, Основна организација не сматра оправданим и ова два састанка који трају највише 90 минута те сматра да не треба да прави изузетак према именованом без обзира на положај у фабрици и важност посла на којем је радио ван радног времена"

Од допуштења од стране ООСК "именованом" да не присуствује на "прва три планирана, односно два јер је трећи одмах отказан", па до његовог кажњавања услед "апстиненције", уз игнорисање "ослобођења од обавезе присуства на три односно два састанка" протекло је 10 дана.

Душан М Јаковљевић обављао је дужности секретара Народног одбора среза Кључког /15.12.1947- 30.4.1948/, председника Среске контролне комисије у истом Народном одбору /1.1.1949- 31.7.1950/, председника Народног одбора среза Кључког /31.7.1950- 31.12.1952/, потпредседника НО среза Кључког /31.12.1952- 15.9.1954/, шефа одсека за привреду НО општине Кладово/1.8.1956- 1.6.1957/, управника општег пословног савеза у Кладову /1.6.1957- 31.3.1958/, службеника Народног одбора општине Кладово у звању приправник пристава Треће врсте /од 1.4.1958.г./, начелника одсека за привреду и финансије Народног одбора, директора Пољопривредног добра „Кључ“ /1961-1963/, директора фабрике вијчане робе „ФАВРО“ Кладово /1963-11.12.1968/, шефа службе за привредни развој општине Кладово, начелника за привреду и финансије и секретара извршног савета општине Кладово, до1988.г.

Красили су га високи морални назори, стручност и методичност, приврженост породичним и аутентичним друштвеним вредностима. Одликован је Орденом заслуге за народ и добитник Септембарске награде општине Кладово 1974.г. „за резултате у развоју и учвршћивању законитости“. Управо у то време, раних седамдесетих јавно је прозвао клику локалног центра моћи инкорпорисаног и у структуре ДБ, полиције, локалне управе, друштвених предузећа, за нарушавање базичних постулата законитости. Према сведочењу Михаила Србуловића, нико од присутних партијских угледника није оспорио његове тврдње али без снаге и жеље да подрже „дискусију друга Јаковљевића“. Последице ћутања су врло брзо постале уочљиве у свим доменима живота пограничног Кладова, свдећи се, не ретко, на отворену пљачку, непринципијелну кадровску политику и на катастрофалне промашаје по питањима привредне инфраструктуре.

В Е Т А Р

*Кладово је отворени град чија је колевка
ветар а простирка велика вода*

P.J.

Реч ветар један је од израза за кретање ваздуха, ваздушна струјања, одомаћен у српском језику, као генерични појам, потом разгранат према критеријумима снаге, термину или правцу дувања. За југозападни постоји термин *гарбин/грбин; здолац* за онај "зимски са сунчаног истока", *подсунчењак, зефир* такође. Северац је распрострањени синоним за *бореј*, такође је коришћен и *ведрењак*- за северац јер тера облаке- *ведри*; следе *југо- широко, вихор, маестрал*; затим *ноћњак, подневњак, зорњак... кошава, горњак...*

Праизвор актуелном називу могао би бити идентични као и термину *веја* или *вија*- за зелену гранчицу, очуван у *вејању, вијању, вејавици, вијачи, вијку...* Сам "ветар" изродио је читаву палету речи, попут: *ветрометина, ветрити, ветропир, ветробран, ветрењача, ветровка, ветропарк, ружа ветрова*, или је у блиском сродству са *вретено/ веретен, коловрат, вртити/вртети, вршалица, вртешка, врети*, укључујући појмовна одређења за рибарске алате *вршка* и *кош/кошара* који се хитро бацају кроз ваздух до циљаног места за улов... Угледајући се на њега, људи су олакшавали па и улепшавали туробну свакодневицу, креирајући ковачки мех, омиљени пастирски музички инструмент- гајде, звиждаљке...

Пелашки мит о постању света увео је ветар на велика врата у историју памћења:

„У почетку се богиња свих ствари, Еуринома, подиже нага из хаоса, али не нађе ништа чврсто на шта би стала те зато одвоји воду од неба, играјући усамљена на таласима. Играла је тако крећући се према југу, а ветар који је покретала својом игром учини јој се као нешто ново и нарочито, као надахнуће за стварање. Окрећући се око себе, она дохвати северни ветар, протља га рукама и, где чуда! Појави се велика змија Офион. Да би се загрејала, Еуринома поче да игра све жешће и жешће, што код Офиона изазва похоту, те он обви њене божанске удове и споји се с њом. Отада Северац, кога још зову и Бореј, поче да оплођава..."

(Гревс,1990, 29). Иста продужена рука господња није заобишла ни најстарију сачувану драму у повести људског рода, Есхилове „Персијанце” кроз говор жене Даријеве и мати Ксерксове- Атосе:

Ко, пријатељи, једном јада окуси,/тај зна кад хукне бура несреће,/ да људи онда од свег лако страхују;/ но дува л' ветар благо, тад се уздају/ та иста срећа да ће свагда дувати." (593-598).

Антички мислиоци, попут Епикура налазили су да ветрови настају: а) тако што се страна материја констатно инфилтрира у ваздух, између осталог и кроз сакупљање великих количина воде; б) када слабе ваздушне струје падну у бројне шупљине, при томе се раздвајајући и ширећи се (1973, 365).

Живећи уз помоћ богова, антички Римљани радо су налазили да им је ветар био савезник чак и у ратним походима. Када је у четвртм веку п.н.е. Марко Фурије Камил предводећи легије против племена Волска, недалеко од Лавинија наредио да се запале барикаде... случајно се догодило да је ветар велике снаге дувао према непријатељу, тако да је не само пут био отворен ватром, него су пламен, дим и пара тако престашили непријатеља да су римски војници без икаквог напора прескакали барикаде захваћене пожаром" (VII-2; 2012, 368).

Према Милану Вукомановићу, у старој јеврејској традицији реч *руах* означава *дух* и *дах*, односно *ветар*; "као и у древном угаритском миту о стварању света, тај *руах* божји подиже се над водом у примордијалној тами и бездану" (1997, 68).

"Откровење Јованово" (7:1-4) сведочи. *"Потом видех четири анђела где стоје на четири угла земље и држе четири земаљска ветра, да не дува ветар на земљу, ни на море, ни на икакво дрво. И видех другог анђела који се подиже од истока сунца и који има печат Бога живог, те повика снажним гласом четрима анђелима којима би дано да науде земљи и мору, говорећи: не удите земљи, ни мору, ни дрвећу..."*

Код наших народних бајки знан је лик "цара од тидесет два ветра" "седог старца- коса му бела до земље а брада до појаса".

У светској књижевности море речи инспирисано је етеричном претечом живота, од оних заступљених у апокалиптичким визијама, преко интерпретација тананих осећања, до његове демијуршке снаге. Дантеов "Пакао" *Други круг /Похотници/* о ветровима пише: "До мјеста дођох, гдје сва свјетла шуте,/ што шуми као море у олуји/ када га вјетри с разних страна муте./ Паклени вихор што без станке хуји,/ ту носи душе у замаху пуну:/ мучи их, бије, брстећ их у струји./ Кад буре с њима на руб гротла гурну,/ стане их вика уз куку и леле,/ и онда божје величанство куну... Ко чворци крил'ма ношени што плове/ зими у јату растегнуту широм,/ тако и вјетар зле духове ове/ врти и носи амо-тамо виром;/ нема им наде да ће

икад биједу/ смањити, камо л' починути с миром" (V: 28-45; 2007, 40). Велики поета уз помоћ ветра гради и фрагмент представе из *Осмог круга* опомињући да *"ко без славе кроз тај живот ходи,/ тај траг ће исти оставит на свијету/ ко дим на вјетру и пјена на води"* (XXIV:49-51; 2007, 132).

Антологијска је песма Десанке Максимовић "Вихор туђинац": *Однекуд издалека, разбојнички,/ ветар туђинац задува,/ згрчише се листови и цвасти,/ скри се у земљу трава маховинаста,/ згрчи се церу и клену грана сува,/ распеваним зрикавцима глас заста;/ прекиде птица нека низ дубраву/ своју звоњаву,/ крсташу пауку прекиде се уже,/ и он у мравље сруши се поворке./ Млечни Пут се од страха згруша,/ у мени срце постаде оскоруша/ и у мислима ниче ми мисао/ кичица горка".* Н.В.Гогољ у приповести "Мајска ноћ" љубавну сцену осенчио је ветром: *"Чедне шибљике трешања и дивљих вишања страшљиво су пружиле своје жиле у хладну воду и по каткад шапућу лишћем као да се љуте, када се лепи ветропир- ноћни ветар, прикрада и пољуби их..."* (1949, 71). Негде између могу се сврстати стихови попут Јесењинових *"Манућу ја поеме и књиге,/ џак на раме, па хајд' са врљиком,/ јер у пољу, скитници без бриге,/ ветар пева више него иком.*

Припадници староседелачких етницитета Источне Србије у својој баштини чувају веровања у добре и зле ветрове. Једна од злих јавља се у време дозревања трешања и зна бити погубан по људе, зато су му намењене обреди за умилостивљење и нарочита "бајалица за зли ветар" запамћена у селу Јабуковац. У приповести "Чобанин и вила Јелисавка" забележеној у ђердапском залеђу, оруђа у рукама добрих и злих вила су бура, вихор, олуја... (Дурлић, 1989, 70-72). Пастир Милош успева задобити натприродну снагу као уздарје спасавајући вилинско дете које је упало у олују, *"већ сво модро од плача због ветра и студи"* (Дурлић, 72).

Утицај ветрова на размножавање, раст и изглед биља пластично је описивао још Чарлс Дарвин у "Путовањима једног природњака око света" 1839.г.: "Стални пасатни ветрови су на нарочит начин савили врхове акација; неки су чак били савијени у правом углу од својих стабала. Гране су се пружале окренуте тачно на север- североисток и југ- југозапад; ти природни ветрокази показују главни правац пасатног ветра" (1951, 10). Слично се данас може уочити на вршним гранама зимзеленог дрвећа у центру подунавског Кладова у окружењу старе цркве.

Ђердапска клисура и Кладово у Србији XIX века били су препознатљиви по моћним ваздушним струјањима што су ваљала таласе велике реке, ледила им дах, чинила искушења опстанка људских заједница не њиховом тлу тешко премостивим, а ретко, веома ретко била *ветар у леђа* њиховим стремљењима.

Током првог пролећног месеца у години, готово сваки становник Видинске области носи од конца начињену лутку око ручног зглоба, све до дана када угледа роду. Онда се као залог плодности лутка скине са руке и завеже за грану неког дрвета. На сличан начин у антици су о гране усред винограда качене Дионисове маске, за које је сматрано да, окрећући се на ветру, оплођују винову лозу. У другој верзији, такву улогу имале су лутке са ликом Аријадне, кћери богиње Месеца Пасифаје. Божанство плодности у Дедаловој изведби било је представљено луткама које би висиле о гранама стабала воћа, да би родност била осигурана њихањем вештачких удова на ветру. Као се сматра, и прастановници Лепенског Вира сахрањивали су своје умрле у крошњама дрвећа, делом и из разлога сличних оним због који су миленијума касније качили лутке о грање.

Према једној легенди са леве дунавске обале, долазећи на то место преко силне реке, Свети Сава наишао је на огромне таласе; "Уз велике тешкоће и са вером у Бога прешао је реку. Ступивши на копно, угледа људе што су се скривали иза стена од јаког ветра. Угледваши их Свети Сава повиче: 'Ал баш зјаш'. На месту где је клекао подиже цркву манастира" (Лупуловић, Крстић 1998, 17).

Ледени ветрови огромне снаге столећима су доприносили божанским делима природе на Ђердапу- импресивним белим мостовима, углачаним и сјајним попут огледала. Надалеко знан међу таквим градитељима био је *горњак*. Спуштајући се планинских висова, до пре педесетак година рушио је људска станишта од слабе грађе, дроблио стене, чупао дрвеће. Под његовим разорним зимним дахом воде Дунава су мрзле, све док не постану гранитни мостови између тешко приступачних обала. Популарни историчар Едвард Гибон, чијем делу још популарнији књижевник Хорхе Луис Борхес приписује бесмртност, у десетинама разнородних ситуација упознаје нас са појавама следећеног Дунава које су, саме по себи, уливале страх у кости римским легионарима. Један од сјајних његових описа тиче се побуне Гота из 395. године:

Са Дунава су уклоњене препреке, дивљи скитски ратници су изашли из својих шума а неуобичајена оштрина зиме омогућила је песнику да примети како су возили своја тешка кола преко широких ледених леђа посрнуле реке(1998, 361).

Овакви ђердапски мостови били су начињени од леда који је имао своје име- *ведрац* /очита асоцијација на „ветар“/ и достигао дебљину од десет и више метара. Не ретко, одигравале су се и верске процесije, венчања и свадбена веселја на залеђеном Дунаву, што се доводи у везу са распрострањеним култом водених божанстава и духова, од каквих је у антици једно било приказано као клечећа фигура која придржава Трајанову таблу оличавајући господара реке- Данубиуса.

У аналима сачињеним средином 19.века забележене су две врсте овдашњих ветрова: а) источни ветар звани кошава, *велике снегове наноси*, б) *западни ветар*, од којег нити кише нити снегови падају, но овај је ветар горњак јак и зими ладан, јер од високих гора Пожаревачког окружија долази (Пчелар, 1857, 197-198)

Феликс Каниц је кошави на Ђердапу посветио редове:
...Овде смо (Голубац) ступили у злогласну пешчану област снажног југоисточног ветра- *кошаве*, који сваке године готово по цела четири месеца подиже горње слојеве песка са брда и површина поред обале, носи их као огромне облаке који уништавају сву вегетацију, а понекад засипају и целе стамбене зграде. Српска област пешчаних брежуљака почиње источно од варошице Голупца и протеже се, у складу с одговарајућом облашћу угарско-румунског подунавља, на југоисток до ушћа Тимока, где између Прахова и Румуније покрива 200 хектара, на брду Капуђал око 600, и између Костола и Кладова 800 хектара. Пешчани брег испод Затоња захвата отприлике 60, онај код Кличевачке баре, исто толико, велика пешчана купа код Рама 1000, а пешчани комплекс између Пека и Голупца чак 2000 хектара, кад кошава покрена овај песак, тада околина места северозападно од Голупца- Усја, Винаца и Пожеженог- која му је највише изложена, пружа неизрециво жалостан приказ. –Сви покушаји угарске и српске владе да везивањем песка и другим средствима ублаже пустошења кошаве остали су досад без успеха, јер се пешчана област стално храни новим наносима реке. Овде се природна стихија потврђује као јача од човекове воље и моћи.

...У пролеће, кошава при високом водостају набацује моћне таласе на супротну обалу; око септембарске равнодневице водостај је низак, половина речног корита и његови пешчани спрудови леже исто тако голи као и пешчане површине у приобалном простору, чак се и зиратна земља помера. Овај лако покретљиви материјал захвата кошава- коју Румуни називају "*кривац*", у Италији и на Леванту је то "*scirocco*", у Сахари *samum*- носи га у огромним облацима од југоистока према северозападу, а кад ослаби, таложи га у парцелним пругама или прстеновима. Међутим, било у Банату и Србији, где се ови наноси зову "*греде*" или у Сахари, где носе име "*semla*"- увек се њихове уздужне осе пружају у одређеном правцу. Снага живог песка потискује реке косо напред тиме што у правцу ветра стално пуни њихово корито или их чак током времена брише с лица Земље..." (1987, 534).

Према метеорологу Ђорђу Романићу, који *југо*, *вардарац*, *фен*, *оштро* и *широко* сматра другим локалним ветровима у региону, не синонимима за кошаву, она је локални ветар који настаје када се изнад Медитерана налази систем ниског ваздушног притиска /медитерански циклони/ а, истовремено, изнад Украјине и западне Русије доминира систем високог ваздушног притиска /сибирски антициклон; сликовитије "антициклон" је планина ваздуха, а "циклони" долине ваздуха, што доводи до кретања хладног ваздуха из области антициклона ка области циклона.

Када овај ваздух наиђе на Карпате и обзиром да је хладан и тежак не може да пређе преко њих, спушта се у долину Дунава. Пратећи реку, код Ђердапске клисуре излази као јак и турбулентан ветар (Цветићанин, 2014). Чињеница је да је брзина кошаве у нашем региону смањена од 1948 до 2010.г. за скоро два метра у секунди, а смањен је и број дана када дува- у Великом Градишту за пет кошавских дана по деценији.

Што се пољопривреде тиче, кладовски ветрови највише су погодовали гајењу винове лозе. Према запажањима хроничара, *пролеће у овим крајевима настаје доста рано и релативно топао фебруар измами рано цветање воћа; међутим, већ у априлу дувају често хладни ветрови, који доносе снижавање температуре и мразеве, толико погубни за рано процветало воће; отуда се воћке могу гајити само у заклоњеним местима; насупрот томе, овакве климатске прилике са сувим и топлим јесенима, веома су повољне за културу винове лозе- дужи периоди сувог и топлог времена у време зрења грожђа дају му велику количину шећера а тиме и квалитет* (Глигоријевић, 1999, 45).

У животу подунавског Кладова, нарочито до изградње хидроенергетског и пловидбеног система "Ђердап" 1972.г, ветрови су представљали и идентификациони знак и значајан временски фактор, бивајући део фолкора, услова живљења, рада, опстанка. За људе који су приходе обезбеђивали рибарењем, директно је диктирао успех подухвата, као уосталом и за оне којима је у комбинацији са другим неприликама односио или остављао нетакнуту летину. Отуд се међу "посвећенима" развио читав систем индикатора ризика доласка или дужине трајања ветра: лет птица, специфична боја неба, парни или непарни број дана од његовог почетка, сињи таласи реке, нагло захлађење или замрачење, рзање коња, кострешење паса...

Зауздаван једрима и дрвеним крилима старих машина, у виду покретачке снаге малих једрилица, или ветрењача, попут оне Пантелије Аксића на месту данашњег бродоградилишта, овај често непризвани "дар небески" доприносио је савладавању препрека, производњи брашна за "хлеб насушни" у овом сиромашном крају. Прастари поступак "вејања" пасуља такође је до данас незамислив без његовог удела. Као "добри дух призиван" је проветравањем просторија- људских станишта, али и кроз обичај до данас опстао на селу да се уз олуке кућа праве мала лимена "звона" – клепетала чијим покретањем од стране ветра се могу одагнати зле силе. Са друге стране, "петао" на димњаку имао је заштитну улогу- спречити ветар да враћа дим у кућу. Један од последњих материјалних остатака уважавања његовог значаја присутан је до данас на бившој кући породице Лазаревић у центру Кладова- дрвени ветроказ са стрелицом на крају и исписаном годином подизања зграде. Бајке приповедане у старим временима кладовској деци често су имале ликове "цара ветра", моћног да свугде брзо стигне, коме се јунак по правилу обраћа за помоћ у

проналажењу отете девојке и сл. Постоје и влашке народне песме у којима младић моли ветар да сачува његову драгу док чамцем прелази преко реке.

Живети на ветрометини каква је изабрана за Кладово подразумевало је настојања људи да садњом багремових шума и топола неутралишу његов негативни утицај. Тако је велики топољар у близини воде захватао западни део насеља, покривајући брисани простор између варошког дела и некадашње турске тврђаве, док је багремар чинио заштитни бедем на обронцима од којих је почињала узвисина ка Кладушници. Наравно да је и начин облачења условљаван дејством ветрова па су гуњеви у ранијим временима, са влашким, потом и руским шубарама за мушкарце и дебљим марамама за жене, уз обавезно забрађивање тако да се прекрију и уста, чешће били у употреби но у другим крајевима.

А онда су дошли градитељи "Ђердапа". Број становника Кладова се 1964.г. удвостручио. Главна збивања одвијала су се у близини Караташа. Ветар олујне снаге 5.8.1969. у 23 сата довео је до продирања воде у црпну станицу; за четири сата дејства стихије поплављене су четири турбине на српској страни. Штета је убрзо санирана.

Ево изгледа места изградње џиновске електране. 29. новембар 1971.г- Дан Републике на Караташу виђено очима сликара Драгана Јовића: *"Време хладно, влажно и тмурно, са понеком залуталом пахуљицом снега. Празник је и овде на караташки начин и на начин данашњег дана. Неког има, неког нема, а од оних који су ту, нико се не види. Редови барака као композиција теретних возова на великој станици. Све до Сипа гомиле, гомиле хартија што их је ветар закачио за гранчице и у трави преврнуте канте за ђубре, живи костури бивших паса, мачака, тетрапака, чаша од јогурта, кутије од детерџената, оглодане крупне кости, буђави хлеб, по нека олупина од аута, изгажена жичана ограда око игралишта, ветар и мало даље оранж осветљена брана и ниски облаци у истој боји."*

Модерна времена донела су мноштво еколошких проблема ђердапској регији. Један од највећих тиче се садејства руже ветрова и отрова, које емитују фабрички димњаци постројења за производњу тешке воде на румунској страни реке, низводно од Турну Северина. Овде се верује да је то, између осталог, и узрок нестанка са лица земље некада надалеко познатих кладовских лубеница, столећима узгајаних на пољима Доњег Кључа. Другу суморну слику поспешују еолске ерозије у самом речном теснацу, на пуно места испровоциране људским немаром- отварањем неколико каменолома уз речно корито. Једино што више нема прашњавих варошких и сеоских улица са које ветрови ковитлају таласе песка. Сада то чине са издувним гасовима моћних возила, испарењима из уређаја за прераду отпадних нафтних уља, мирисом ђубрета деценијама слаганог и таложеног на полудивљим комуналним сметлиштима...

ЗАБЕЛЕШКЕ

- Алигијери Данте, Пакао, превод Миховил Комбол, Просвета Београд 2007.г.
- Вукомановић Милан, Рани хришћански митови, Чигоја штампа, Београд 1997.г.
- Гибон Едвард, *Опадање и пропаст Римског царства*, Досије Београд 1998.г.
- Глигоријевић Бранислав, *Кладово и околина између два светска рата*, Историјски архив Неготин 1999.г.
- Гогољ Николај В, Одабрана проза, *Ново поколење* Београд 1949.г.
- Гревс Роберт, *Грчки митови*, Нолит Београд 1990.г.
- Дарвин Чарлс, *Путовања једног природњака око света*, "Ново поколење" Београд 1951.г.
- Дурлић, Паун Ес, Легенде и предања о Милошу Обилићу код Влаха у североисточној Србији, "Развитак" Зајечар бр.2/1989.г.
- Епикур, *Посланица о небеским појавама*; код: Диоген Лаертије- Живот и мишљења истакнутих филозофа, прев. Албин Вилхар, БИГЗ Београд 1973.г.
- Есхил, *Персијанци; Оковани Прометеј*, "Реч и мисао" Рад Београд 1965.г.
- Каниц Феликс, Србија- земља и становништво, друга књига, СКЗ Београд 1987.г.
- Ливије Тит, Историја Рима, превод и коментар Мирослава Мирковић "Службени гласник" Београд 2012.г.
- Лупуловић Васа, Крстић Борислав, *Манастир Базјаш*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 1998.г.
- Мажуранић Владимир, *Приноси за хрватски правно-повјестни рјечник*, ЈАЗУ Загреб 1908-1922
- Народна бајка *Царев син и Лабуд девојка*, "Спортска књига" Београд 1960.г.
- Нови завет*, Библијско друштво Београд, превод Емилијан Чарнић
- Пчелар Илија, *Окружје крајинско*, Гласник Српског ученог друштва 1857, репринт "Баштиник" бр.12, Историјски архив Неготин 2009.г.
- Цветићанин А, новински текст у београдској "Политици" од 6.5.2014: *Кошава дува све слабије*

ПРИЛОЗИ

СВЕТСКИ РАТ У КЛАДОВУ 1939-1941

До окупације Југославије у Другом светском рату, погранично Кладово чинило је својеврсни полигон одмеравања снага великих сила по питању судбине јеврејских изгнаника из средњеевропских земаља, али и шпијунских и диверзантских активности енглеске и немачке обавештајне службе. 75 година касније у прилици смо приметити како је одговорност за политику и последице холокауста још увек недоречена прича, уз дилему је ли савремена цивилизација достигла степен зрелости потребан за превазилажење искушења на која заједничка прошлост ставља још недовољно артикулисане односе међу државама, народима, људима уопште, без обзира на разлике које их чине аутентичним актерима друштвеног прогреса.

Присуство Јевреја на Ђердапском делу Дунава задире дубоко, како у митску, тако и у историјску прошлост. Према преовлађујућим схватањима, они су у пределе омеђене Дунавом и планинским масивима Мироча стигли на таласима миграција изазваних римским освајањима у I и II веку нове ере.

Декретом источноримског цара Аркадија из 397. године, од управитеља области Илирик, тражено је да администраторима провинција укаже на потребу заштите јеврејског становништва и синагога. Тада се подручје Кладова, почев од Ђердапске клисуре, налазило у области Акве-у оквиру Прибрежне Дакије која је припадала Илирику.

На Балкану и у Малој Азији у XII веку живело је око 15.000 Јевреја-староседелаца- Романиота од којих су многи учествовали у привредном промету. Њихови суседи Власи у Тесалији, бележи рабин Бењамин из Туделе 1150. године, "давали су својој деци жидовска имена, због чега једни кажу да су јеврејскога рода и да Јевреје називају својом браћом".

Може бити да су припадници овог старог балканског народа и на тлу данашње североисточне Србије на сличан начин поступали, кроз покушаје

да свом потомству обезбеде извеснију будућност у односу на искушења опстанка којима су они били излагани.

Током средњег века велики број Јевреја из Угарске, безразложно оптуживаних за епидемију куге дискриминисан је од стране католичког клера, принуђен спас тражити у бекству Дунавом, кроз Ђердап, и насељавању у Видину, Никополу, Софији.

Статус сигурног пута овај крај требало је да има и почетком нацистичких прогона зачетих на тлу средње Европе у освит Другог светског рата. Нарочито после "аншлуса" Аустрије, бројне групе јеврејских становника средње Европе потражиле су спас исељавањем у Палестину или САД.

Прилику да се врло рано упозна са погубним аспектима стравичног нацистичког учења о чистоти расе, српска јавност добила је већ 1933. године. Ксенија Атанасијевић је у београдској "Правди" од 3. септембра објавила бритку критику Хитлеровог програма закључивши да "нацистичка идеологија негира саме темеље цивилизације, обесмишљавајући основне норме хуманости, па и ону, у хришћанској култури темељену-сверазрешилачког опраштања, коју је изрекао најосветљенији међу Јеврејима".

Изузетно важан правац исељавања европских Јевреја пред притисцима немачких власти ишао је Дунавом до Црног Мора, а потом даље Средоземним морем до Палестине.

Забележено је да су бродови Југословенске речне пловидбе "Краљица Марија" и "Цар Душан" 4.маја 1939. године прошли поред Кладова "са Еврејима из Чешке". Један од важнијих актера спасавања великих група избеглица био је кладовски Грк Стериос Андруцос.

9.октобра 1939. године капетан Андруцос са бродом "Краљица Марија" упутио се у Братиславу где је 20. октобра укрцао групу од 361 Јевреја на путу за Палестину. После више од месец дана, 26.новембра 1939.г. на ушћу Дунава у Црно Море, путници са "Краљице Марије" успели су да се пребаце на прекоморски брод који их је одвео до коначног одредишта .

По други пут Андруцос је ангажован на пребацивању Јевреја из Беча 13. децембра 1939. Радило се о групи 1000 становника Беча, Берлина, Гдањска, који ће код Бездана бити укрцане на три југословенска брода "Цар Никола II", "Цар Душан" и "Краљица Марија". Транзитне и усељеничке визе нису биле прибављене, а тешко се могао наћи прекоморски брод за прихват избеглица код Сулине. То је резултирало одлуком да се конвој из последње српске луке Прахова 31.12.1939.г. врати

у Кладово, "на крај света". Из овдашњег зимовника бродови са избеглицама тек крајем марта 1940. године премештени су на локацију уз само насеље, када им се придружило 180 лица приспелих из Немачке. Као избеглице из Немачке представило се и двадесетак младих југословенских Јевреја, родом из Босне. Априла је у Кладово стигло још двадесеторо пољских Јевреја, па је групу избеглица чинило око 1200 људи.

У немачким ратним плановима Ђердап са Сипским каналом фигурирао је као витални пункт за обезбеђење снабдевања енергентима из Румуније, житарицама из Совјетског савеза и прва деоница коју ће инвазионе трупе запосести на тлу Југославије.

Полазиште за акцију спречавања експлоатације дунавског пута од стране немачке ратне машинерије чинио је план Британске морнаричке обавештајне службе, чији је аутор био Јан Флеминг. Флемингов акт потиче из октобра 1939.г, а један од водећих оперативаца акције на Ђердапу био је Мерлин Миншел. Међу актерима подухвата налазило се мноштво Аустралијанаца, а када је план активирања у Казану 100 тона експлозива разорног дејства био спречен услед дејства румунске тајне полиције, 30.марта 1940.г. Мерлин Миншел успео је, на готово филмски начин, попут Џејмса Бонда за чији је прототип послужио Ј.Флемингу, уништити огромну локомотиву намењену за превлачење немачких бродова кроз дунавски теснац .

Из истог периода потиче идеја о поткупљивању ђердапских спроводника бродова. Сагласно договору са браћом Вилијем и Феријем Екштајн- Јеврејима из Оршаве, уз обећана позамашна новчана средства, знатан број дунавских пилота напустили су службу, доведши у питање редовно снабдевање немачких снага петролејом из Румуније: У британској амбасади у Београду исплаћено им је по 340.000 динара. Према другом извору, марта 1940.г. поморски аташе британске амбасаде у Београду /Макс Деспард/ заврбовоао је двадесетак пилота. Од Југословена уговоре са Бритнацима склопили су: Тадија Удовичић, родом из Ужица, Ђорђе Трандафиловић, Никола Коцић, Светомир Коцић, Крста Нинић, сви из Текије, Јован Вучић из Кладова, затим Илија Радуловић, Јовица Михајловић и Јероним Вукић а Србином пореклом могао се сматрати румунски "купљени" пилот Василије Теодоровићи. Уместо њих у службу у конкуренцији 52 кандидата примљено је 19 нових радника- лоцова, од Југословена: Душан Бондеровић, Фрања Мараш, Ђорђе Фасујевић, Љубомир Барбуловић, Ђорђе Сорејевић, Александар Накуловић, Милутин Паулесковић и Иван Драчар- углавном мештани Кладушнице, Давидовца, Текије. Они су имали извесних предзнања о ђердапским пловидбеним препрекама, но недовољно обучени у пословима навигације кроз теснаце, неретко су пловила излагали хаваријама а проток робе био је успоренији него у време ангажовања особа заврбованих од стране Енглеза .

Током 1940. године од стране британске обавештајне службе планирано је и извођење велике диверзије сурвавањем у реку готово 700 метара високог стеновитог масива Мали Штрбац. Допремљено је пар вагона експлозива и започето бушење стена, када на интервенцију немачке стране Југославија спречава реализацију плана. Колегиница кладовског среског начелника Леонида Чудновског, немачки агент Вера Пешић, пренела је Немцима поверљиве информације о деловању обавештајне групе Ханану у реону Кладово- Доњи Милановац. Тако је пропао ангажман инжењера Мате Лончарића- Брушије на минирању Штрпца, спровођен у дело под плаштом реализације његових концесионих права вршења истражних радова на том потесу у склопу косовскомитровачке фирме "Брушија и син", филијале Интелиџенс сервиса у Србији. Не бисмо као аргументоване, /на супрот томе пре као израз настојања да се компромитује политика предратне југословенске владе/, смели прихватити тврдње Николе Миловановића из позних седамдесетих прошлога века, изнетих у књизи сугестивног наслова "Пукотине краљевства" како је "циљ акције био да се Брушија, тобожњим свесрдним помагањем Британцима, удене у њихову обавештајну службу а да притом упорно настоји, одуговлачењем или другим мерама да планиране диверзије онемогући" све по инструкцијама владе Краљевине Југославије. Знано је да је Лончарић успео авионом побећи у Енглеску, упркос интензивних активности Немаца и прогермански настројених службеника југословенске владе да буде ухапшен.

Овакав тренд релативизовања или негирања учешћа Енглеца или припадника Југословенске војске у отаџбини настављен је и у једном критичком осврту на књигу Божићара Благојевића "Неготин и Крајина 1941-1945", из пера Наде Недељковић, штампаном у зајечарском *Развитку* /бр.6./ из 1989.г. На Благојевићеве тврдње да је 1940. године енглеска обавештајна служба преудзела низ акција да Немачкој онемогући коришћење дунавског пловног пута организовањем подметања магнетних мина, потапањем брода "Остмарк", затим пловила натоварених каменом и цементом у Сипском каналу... критичарка примећује како се "нигде не наводи документ на основу ког се то тврди "а требало је, с обзиром да су дословно исте такве диверзије извеле чете Пожаревачког партизанског одреда што потврђују документа немачке архиве о збивањима 27.септембра 1941"- годину дана након акција које помиње Благојевић! Па и у том документу који Н.Недељковић цитира, нигде не стоји да је каква јединица партизанског покрета отпора /ауторка мисли на припаднике Титовог прокомунистичког покрета/ извела минирања, нити да се због или поводом изведених диверзантских акција у немачком извештају наводи једино у смислу апстрактне, потенцијалне претње безбедности пловидбе, како је уочено окупљање банди на линији Милановац-Кучево које представљају опасност за саобраћај на Дунаву у области преводнице. Мемоари Џаспера Рутема, енглеског обавештајца управо говоре друго, да су акције из септембра 1941. дело ЈВуО, чему се може или не мора веровати, најмање колико и исказу Наде Недељковић.

Иначе, конце диверзантких и шпијунских активности на Ђердапу до окупације Југославије за рачун савезничких сила вукао је Јулијус Ханау /1885-1943/ пуковник британске обавештајне службе јеврејског порекла, са конспиративним именом "Цезар". У Београду је деловао као представник произвођача опреме за Радио Београд- "Marconi Wireless". Прославио се "куповином"- организацијом војног пуча од 27.марта 1941, који је умногоме предодредио историју Југославије. Према другим изворима, имао је приватну фирму са Малколмом Буром, званична професија ентомологист; говорио је немачки, француски, српски, шпански, холандски, зулу. Сво време припремних диверзионих активности група изгнаника "Кладово Транспорта" боравила је у близини места предвиђеног за акцију, бивајући донекле и покриће за боравак енглеских обавештајаца на терену.

Међу последње трагове Јевреја "Кладовског Транспорта" у подунавском градићу, убраја се писмо Валтера Клајна од 14.9.1940. године, које указује и на могући разлог пресељења из Кладова у западну Србију: "Данас поподне у граду су се појавила два СС-овца у униформи, који су сишли са једног немачког брода усидреног преко ноћи. Брод је предвиђен за наводни транспорт Руса у њихову домовину и да поведе Немце са собом. Требало би да сутра настави пут. "

Неки аустријски и српски истраживачи указују управо на немачку акцију насељавања фолксдојчера из Румуније у средњу Европу, нарочито у Пољску, као основ одлуке о премештању групе јеврејских изгнаника из Кладова далеко од дунавске границе, још даље од Црног мора и Палестине, у унутрашњост Србије, обзиром да је транспорт фолксдојчера ишао Дунавом, са значајним успутним пунктовима Праховом и Кладовом.

Додатни протокол немачко- совјетског пакта о ненападању 23. августа 1939.г. чинио је потпору закључењу уговора о враћању фолксдојчера након што је Румунија 27. јуна 1940. године, под притиском немачке владе, прихватила ултимативни совјетски захтев за уступање Бесарабије и северне Буковине. Немачко- совјетски "договор о пресељењу становништва немачког порекла са територије Бесарабије и северне Буковине у немачки Рајх" потписан је 5. септембра 1940. године. Транспорт је ишао Дунавом до Прахова и Земуна, где су уз југословенску помоћ уређени логори за њихов прихват, док је Кладово одређено као успутно место за пристајање бродова са фолксдојчерима. Важно је знати да Кладово није било предвиђено за излазак фолксдојчера са брода и боравак у месту, отуд стоји резерва према овој претпоставци као разлогу пресељења. Супротно би се дало закључити уклолико би се знало да су Немци инсистирали и добили пристанак југословенских власти да Јевреје измести из пограничног Кладова, но за тако нешто доказа још немамо.

Битно је имати на уму и да је положај Јевреја у суседној Румунији био критичан. Под сталним прогонима антисемитски расположење

профашистичке организације "Гвоздене гарде" многи Јевреји из Турну Северина који су имали и југословенско држављанство, протерани су у Југославију.

Јак немачки утицај у Румунији огледао се и у строгој контроли издавања транзитних исправа, неоподних за пролаз Сулинским каналом, на ушћу Дунава у Црно море. Наиме Синајским споразумом о приморском Дунаву од 18.8.1938.г, међународна Европска комисија изгубила је значајне ингеренције- права речног и пловидбеног надзора прешла су на самосталну дирекцију Румуније за приморски Дунав. Стављен је ван снаге и специјални режим ушћа Дунава а Сулина више није била међународно пристаниште. Немачка је стекла доминантан положај на великој реци.

Уколико би се разматрање разлога напуштања Кладова од стране јеврејских избеглица са крајњег североистока Србије посматрало кроз призму покушаја минирања Ђердапа са последицама размера потопа, основан би био став да је одлазак у Шабац био изнуђен чин у намери спасавања, не удаљавања избеглица од остварења крајњег циља- пресељења у Палестину. Тако би поготово било ако би се савезницима обезбедила далматинска обала са залеђем, како је стајало у ратним плановима, обзиром да би даља енглеска суздржаност по питању коначног збрињавања јеврејских изгнаника "Кладово транспорта" значила партнерство у злочиначком подухвату.

Од замисли за диверзије на Ђердапу није се одустало ни током наредних година, на шта су указивале и околности везане за питање судбине брода "Дариен II" децембра 1940.г, за који су представници Мосада- одељења за организовање илегалних усељавања Хагане- војне организације палестинских Јевреја за време британског мандата /1920-1948./, Јехуда Азари и Давид Хацохен "сматрали да припада Британцима и да га треба одмах вратити ради спровођења нових саботажа на Дунаву". Како запажа Далија Офер, у сукобу интереса између тајних усељеничких операција на једној, и партнерских акција на другој страни, у овом случају превагнула је одлука да се "Дариен" искористи за потребе партнерских акција.

Поред претпоставки о минирању Ђердапа због спречавања снабдевања Немаца нафтом из Румуније и транспорта фолксдојчера из Бесарабије у средњу Европу Дунавом, са аспекта процене разлога за премештање јеврејских изгнаника из Кладова у место одакле се чинио неизвеснијим пут до Палестине као крајње дестинације, налазимо важном околност да је Трећи Рајх био врло заинтересован за изградњу циновске хидроелектране код Кладова, што је значило појачано дејство немачких служби на овом подручју знатно пре инвазије на Југославију.

Наиме, у сврхе обезбеђења електричне енергије за прераду руде бакра и племенитих метала из Борског рудника, који постаје немачко власништво већ у јесен 1940. године, али и због задовољења потреба индустријских капацитета других подунавских и балканских земаља, Немци су озбиљно разматрали детаље везане за изградњу хидроелектране на Ђердапу снаге седам милијарди киловат сати. О димензијама замисли и одушевљењу Адолфа Хитлера овом идејом, говори и њена надоградња немачким пројектом о формирању од Југославије отргнутог подручја, тзв. "Аутономне области Гвоздених врата".

На крају, не и по значају, могући разлог за удаљавање велике групе Јевреја од свог коначног одредишта, јесте немачки план окупације Србије инвазијом из правца Румуније, преласком Дунава у близини Кладова, остварен свега неколико месеци пошто су јеврејски изгнаници напустили Кладово.

Непосредно пре но што ће напустити Кладово и преселити се у удаљени Шабац, како пише Валтер Маношек, очајне избегелице изложене су још једној горкој иронији судбине: доживели су да је један велики илегални транспорт, последњи који је могао напустити територију Рајха, почетком септембра отпловио поред њих- "клизили су низ Дунав пре дњиховим очима". Путник који је нашао спасење у овом конвоју истим поводом под назнаком "Кладово" нотирао је: "На обали смо видели јеврејске емигранте чије се путовање завршило пре времена. Јадници су препознали да смо и ми јеврејске избеглице и приликом пролаза поред њих истакли су плаво- белу заставу".

Последњи покушај да се цела група са обале Саве домогне спасења пропао је у периоду између 16. и 29. децембра 1940 када је у праховскј луци узалуд путнике за Палестину чекао најзад пристигли брод "Дариен". Организатори бекства нису успели усагласити поступак евакуације од Шапца до Прахова, прво замишљеног бродом а потом железницом, најзад опет речном пловидбом.

Док су Јевреји "Кладовског транспорта" у Шапцу са највећом стрепњом ичекивали хоће ли најзад успети да се избаве, мала српска варош на Ђердапу постала је поприште последње велике борбе с временом пред немачку окупацију. Према запажањима Милана Банића, Срби у сарадњи са Енглезима били су спремни да предузму мере на потпуном минирању Ђердапа у циљу спречавања немачке офанзиве, по цену да од регије Гвоздених врата начине пустош. Сагласно плановима југословенског војног врха, главни посао југословенске војске састојао се у одстрањивању Италијана из Албаније, запоседању читаве источно-јадранске и јонске обале и стављању свих лука на располагање Енглезима. За случај да немачки притисак са севера, северозапада и североистока буде неиздржив, следило би одступање уз борбу у планинске пределе, а

да Панонска низија не падне у руке непријатеља изазвало би се разливање Дунава запречавањем речног тока у Ђердапском теснацу. Поверљиви документ о томе гласи: "На Ђердапу смо већ прокопали 36 галерија и минирањем ће се на дати знак, срушити читава брда у Дунав". Наводно се главни проблем огледао у околности што је запречавање Дунава могло бити остварено тек под условом да Немци не изврше инвазију на Југославију пре 10- 11. априла 1941.г. О значају подухвата обавештава нас писмо које је 28. марта 1941. године шеф операције СОЕ у Југославији Хју Далтон упутио Винстону Черчилу, након што је енглеска служба посредством оперативаца Бенета, Ханауа и Мастерсона одлучујуће допринела извршењу пуча генерала Симовића: "Јануара ове године одлучио сам да пошаљем мајора Џона Тејлора на Балкан. Ево Тејлорових инструкција по редоследу важности: 1. Преврнути и небо и земљу да наши пријатељи у југословенском генералштабу спроведу у дело план о блокади Дунава... Сећате се да ваш апел кнезу Павлу за минирање стене у Ђердапу није уродио плодом због неодлучности тог љигавца. Значи план у вези с Ђердапом не може да се оствари на време захваљујући кнезу Павлу. Тај план ће ипак ускоро моћи да се оствари. Тако је бар речено Тејлору у југословенском генералштабу. Пуч је био успешан. Надајмо се да ће и крајњи ударац бити исти". Како се из овог документа види, човек са стотину лица- Јулијус Ханау одиграо је запажену ролу у организовању пуча који ће Југославију коштати, поред осталог, зверског немачког бомбардовања Београда 6.априла 1941.г, извршеног под командом некадашњег немачког житеља Турн Северина- Александра Лера.

23. септембра окупирани Шабац нападнут је од стране снага покрета отпора. Око 1000 партизана успело је да уђе у град, заузме једну фабрику и електричну централу. Упамћено је да је то био први напад бораца на један град окупиран од Немаца. Након десет сати жестоких борби нападачи су се повукли. Уследила је наредба "Ухапсити целокупно мушко становништво града старости 14-70 година. Стрељати све становнике (и жене) који су учествовали у уличним борбама, као и мушкарце у чијим домовима је пронађено оружје или су покушали бекство". Стрељано је њих осамдесеторо.

Следећи зверски акт немачке војне команде у Србији гласио је "2. октобра приликом напада на јединице армијског обавештајног пука од стране комунистичких банди, 21 војник је између Београда и Обреновца на бестијалан начин мучен до смрти. Као репресалију и одмазду одмах стрељати по 100 српских заточеника за сваког убијеног немачког војника" 11. октобра по том основу из шабачког конц логора одведено је 400 Јевреја и зверски побијено у Засавици. Жене и деца Кладово Транспорта депортовани су у логор Сајмиште, да би до почетка маја 1942 били угушени у покретним гасним коморама.

За време ратног вихора на тлу Србије, као жртве масовних стрељања 1941 и уморства гасом жена и деце "Кладово транспорта" 1942. године, настрадало је 1000 јеврејских изганика. Тек нешто више од две стотине лица млађег узраста ипак је успело добити усељеничке папире и домоћи се Палестине и Америке.

Из те групе потичу успешни привредници, лекари, научници, официри који су оставили видан траг на савремену цивилизацију попут чланова фамилије Рот, познатог математичара Израела Бен Давида, историчара Хаима Шацкера, или генерала Ереста Дана Ланера. Чувени израелски војсковођа био је учесник "Кладовског транспорта" под именом Ернст Ленер. Још током Другог светског рата враћао се у Југославију као припадник специјалних - диверзантских јединица за дејство унутар окупираних подручја, познатих под именом "јеврејска балканска падобранска бригада". Имао је и улогу официра за везу у Титовом Главном штабу. Године 1951, као најмлађи, промовисан је у бригадног генерала израелске армије. Био је и командант Прве регименте "Палмаха", елитне групе јеврејске војне организације у Палестини. У шестодневном рату 1967, водио је трупе које су разбиле сиријски фронт а за време ратних сукоба 1973.г. командант панцер дивизије на сиријском фронту. Поред осталог и због његове биографије смели бисмо устврдити да би историја била знатно другачија да није постојало "Кладовски Транспорт", нажалост са трагичним крајем за највећи број невиних страдалника. Као што је, уосталом такође, историја постала знатно другачија уз чињенице да су два, како их "Јерусалим пост" ословљава "најбоља војника Израела на дужности начелника генералштаба" потицала са подручја Југославије- Хаим Бар Лев и син официра ЈНА Дадо Елазар- млађим генерацијама знани јунак Спилберговог филма *Минхен 1972*.

Остало је памћење.

*Говор на скупу поводом обележавања 75.годишњице приспећа јеврејских избеглица у Кладову 24.4.2014.г.

ПЕПЕЉУГА СА БАЛКАНА

Трагови староегипатског културног наслеђа на тлу Западног Балкана задиру у далеку прошлост. Према распрострањеним веровањима Озирис је владао свим земљама од извора Дунава до Индије, те се не треба чинити изненађујућим његово присуство на данашњем тлу Источне Србије. У обичајима и култури Влаха са ових простора постоји низ подударности са магијским радњама Старог Египта као што је "повојница" за дете или младог Бога, или повијање заборављеног божанства оличеног у деблу бадњака мушком кошуљом- извукавши Озирисово тело из ковчега сраслог у велико стабло (стуб), и богиња Изиде обмотала је стуб платном, како су то и Јевреји чинили са својим Ашерима, наговештавајући ускрснуће принципа Добра- Озириса .

Не треба да нас чуди ни помињање египатског бога писмености Тота на једном натпису пронађеном на каменом жртвенику донесеном од стране римских легионара на Караташ, будући да је његов култ познат по мистеријама "црног обреда", донекле сличним обожавању Кибеле трансформисане у црни камен, представу препреке на улазу у подземни свет, каквим је пролаз дунавских Гвоздених врата обиловао. Тот је код Египћана био и божанство Месеца а његовим именом означаван је, попут Јанусовог у Римљана, почетни месец у години. Утолико је интересантнија коинциденција да два бога из великих религијских система са истоветним улогама мерилаца временских почетака, егзистирају на подручју Гвоздених врата.

Владар граничних подручја Хермес, чије обожавање је проистекло из култа светог камења у својој римској трансформацији, Меркуру, био је

симбол за говор. Крила на његовој обући и шлему значила су да говор лети зраком попут птице, како то на диван начин репрезентује бронзана фигура из првог века нове ере, пронађена у Дијанином светилишту код Караташа. У Цицероновом делу О нарави богова, спомиње се да је Меркур, убивши чудовиште Арга, побегао у Египат, где је Египћанима засновао законе и писменост, бивајући поистовећен са њиховим богом Тотом.

Није тешко сложити се да јеу старим, као уосталом и данашњим временима, економски изнимно атрактивна делатност била проституција, почев од оне најприземнијег нивоа резервисане за сиромашније слојеве, до "звезданих висина" какве су досезале куртизане калибра Родопије/Родопис, из шестог века пре нове ере. Ова Трачанка, рођена на Балкану, под именом Дориха, као дете била је отета и продата у ропство на острву Самосу. Када је стасала у прелепу девојку, господар је одводи у богати египатски град Наукратис, где је за баснословну своту новаца откупљује и дарује јој слободу винарски трговац Харакс, брат надалеко чувене песникиње Сапфо са Лезбоса, која му је много замерала "што се одао милосници Дорихи у Наукратису египатском". Желећи му успешан повратак из Египта, Сапфо пише стихове: "Здрава дајте, Нерејеве деве часне,/ Брата мога вратите дому мени,/ Жељу сваку, у срцу што је носи,/ Испун'те њему!/ Старе нека окаје грехе своје,/ Био пријатељима милим радост,/ Жалост душманину,- ал' више нама/ Не било таква!...Али чуј ме, богињо, јесу л' икад/ Теби срцу годиле песме моје,/ Црном ноћи јаде своје застри нама,/ Мржњу одагнај!".

Легенда каже да је Харакс миљеници Дорихи дао красну кућу, бројне слушкиње и ужитке, па и сјајне златне ципелице које су симболизовале одсјај њене плаве косе на сунцу. Једнога дана орао, за кога се веровало да је Хорус, син Озириса и Изиде украде златну /или стаклену ципелицу, толико малу да нога нити једне Египћанке у њу није могла стати, и донесе је у Мемфис, пред фараона Амасиса /570-526.г./, последњег великог владара Египта пред рат са Персијанцима. Остало је прича преточена у савремену бајку о Пепељуги. Но, ово је тек почетак бајковитог живота некадашње Дорихе, сада већ Родопис, по некима због румених образа и лепоте, но не немогуће, и по чињеници да њено име има корен у називу за Амфитритину и Посејдонову кћер, богињу пуног жетвеног месеца, супругу Хелиосову.

Гај Плиније Старији /23-79.г./ у "Историји Природе" бираним речима финализује импресије изазване сликом фасцинантних египатских пирамида: "...Ето такве су чудесне пирамиде али је највеће чудо од свега то да је најмању пирамиду која истовремено изазива највеће дивљење- а не нека од оних које показују краљевско богатство- саградила Родопија, куртизана! Ова жена је својевремено била робиња заједно са Езопом, филозофом и баснописцем, и са њим је делила постељу, али оно што највише изненађује је то да је једна куртизана могла, путем њеног заната, да стекне тако невероватно богатство".

Код тумача античке историје ипак преовлађују мишљења да је у легенди о пирамиди Дориха/ Родопис, помешана са Нитокрис, дражесном египатском краљицом и јунакињом многих легенди записаних од стране Јулија Африканца и Еузебија, за разлику од Страбона и Елијана који у Трачанки виде краљицу Египта. Према Херодоту, кћер фараона Кеопса захваљујући легализованој проституцији обезбедила је новац за окончање изградње импресивне пирамиде, да би недуго затим и себи саградила споменик сличне врсте на начин да је "сваки њен посетилац био обавезан донети по један камен".

Чини нам се да између имена краљице Нитокрис и назива града из којег је Родопис доведена пред фараона- Наукратиса, има подударности довољних да назив места одакле је Хорус донео знамен фараону Амасису о будућој миленици, буде предзнак краљичин. Овај антички град из седмог века п.н.е. налазио се у делти Нила и био културне и трговинске размен Египта и Грчке, бачен у засенак оснивањем Александрије 332.п.н.е. Смелији тумачи легенди могли би повући и паралелу по питању "географског порекла" измена имена најлепше Трачанке, јер је име спомињано после њене еманципације откупом од стране брата песникиње Сафо- "Родопис" идентично огромном планинском ланцу Родопи који захвата, изузев пространстава данашње јужне Бугарске, део Македоније, и значајни сегмент североисточне Србије, укључујући планину Црни Врх. Овде треба знати да је у антици постојао обичај да се робовима дају имена по крају одакле потичу. С тим у вези, Родопис би могло бити "ропско" име лепе Трачанке, задржано и по њеном ослобођењу из неког разлога као што би то могла бити симболичка "космичка свадба" Сунца оличеног у египатском фараону и Месеца похрањеног у основи имена Родопис, или мора, чији је богиња пуног Месеца изданак по оцу Посејдону и црвене земље коју представља египатски живи бог. Штавише, у митологији старе Грчке, Родопис може бити и невеста Хема /Црвене планине/, сачуваног у називу планинског масива, данас знаног као Балкан. Иначе се не спори да је легендарна трачка куртизана, од плодова свог заната, даровала пророчиште у Делфима, у шта се лично уверио Херодот походећи делфско светилиште.

*Текст писан за дневну штампу

УНУТРАШЊА СТРАНА ПРСТЕНА

Ослобођење Кладова 1944.г донело је искушења тзв. "народној власти" у настојањима да учврсти темеље комунистичког режима. За такве прилике гостионице су претваране у *народне суднице*. Среско поверенство КПЈ за Срез Кладово известило је Окружни комитет да је 15. априла 1945.г, на збору одржаном у кафани "Србија" дошло до *"енергичног протеста и оштре осуде против ратних богаташа, саботера и шпекуланата... Из масе спонтано излазе говорници и из њихових излагања сазнају се нове појединости из којих се види прљави и зеленашки рад овог дерикоже... Божидар Арсић, телеграфски чиновник поште Кладово објавио је садржину телеграма, који је Г.Б. упутио немачком крајскоманданту у Зајечару за време окупације. У том телеграму он назива крајскоманданта својим кумом и жели му успех при поласку на нову дужност у Немачку, изражавајући своје уверење да ће 'Велики Рајх' победити"... По завршетку збора народ се разишао са најбољим расположењем, уверен да данас у новој демократској држави може слободно казати своју реч и осудити сваког онога који ради противу општих интереса наше земље".*

"Кафанско суђење" окончано је за Г.Б. вишегодишњом робијом, а морални обзири судија и сведока оптужбе најбоље су сагледиви уколико се текст који је телеграфски чиновник прочитао у кафани "Србија" упореди са оригиналним телеграмом чији се примерак чува у Војноисторијском институту. Г.Б. у телеграму пише искључиво следеће: *"Господину мајору Шулцу, Крајскоманданту, Зајечар- Најсрдације захваљујем на позиву за растанак, али дубоко жалим да због удаљености и важности послова око вршидбе не могу доћи. Желим Вам срећан пут, а то исто Вам желе и становници Кладова, које сте нарочито задужили Вашом пажњом. Јавите се из Новог Места, јер сам жељан да се везе нашег пријатељства не угасе. Не заборавите обећање да ћете ме посетити за време мира са породицом"*. Случај није чинио сметњу да се, како то само живот зна удесити, развије љубав крунисана браком Буртановићевог сина Љубише и партизанке Невенке Мрваљевић, у време рата миљенице вође албанског покрета отпора Енвера Хоџе. Ипак, недуго потом Невенка је наставила успешну каријеру у Београду а бродски капетан Љубиша Буртановић остао је да у малом Кладову господствено носи терет лажних оптужби на рачун родитеља, одајући се боемштину која је прерасла у локалну легенду.

И опоненти Титовог режима налазили су да је кафана најпогодније место за изражавање негодовања због репресалија. Тако су, убрзо након суђења Г.Б, на бело окреченом зиду кафанског нужника у "Србији" светло дана угледале парчетом цигле исписане речи "И ТО ЋЕ ПРОЋИ". Дуго времена органи реда бавили су се активностима на демаскирању починиоца, привођено је мноштво људи на информативне разговоре, било је и "добронамерног убеђивања" да би се издејствовало признање, у чему је предњачио извесни Ђорђе Ђурић, али Кладовљани су зидом ћутања успели одбранити свог "дисидента". И у Андрићевој приповести присутан је исти мотив, што је било повод Моми Капору да сачини забелешку "И то ће проћи": *"У Андрићевој новели 'Зека', на београдском купалишту 'Шест топола' покрај једне страћаре у којој се точи пиво, за време окупације њен газда је поставио таблу на којој је писало И ТО ЋЕ ПРОЋИ. Питао га један зашто је то написао, а он му казао: 'Паметни знају, а ово је написано за будале, као што си ти. Будалама не објашњавам!'"*.

Причу на исту тему најсликовитије је дограђивао пар деценија доцније познати кладовски боем Сретен Гонцић, рецитијући гимназијалцима на обали Дунава песнички расплет уз помоћ Брехотвог "Непобедивог натписа": *"У време првог светског рата/ У једној ћелији италијанског затвора Сан Карло,/ Пуног ухапшених војника, пијаница и лопова,/ Један војник- социјалист мастиљавом писаљком угреба у зид:/ Живео Лењин!/ Сасвим горе, у полумрачној ћелији, једва видљиво, али/ Исписано огромним словима./ Кад стражари то видеше, послаше једног молера с кофом креча/ И он четком с дугачком дршком премаза претећи натпис./ Али пошто је кречом прешао само по словима,/ У ћелији је горе сад стајало кречом:/ Живео Лењин!/ Тек други молер све то премаза широком четком,/ Тако да неколико сати ничег није било, али у зору,/ Кад се креч осушио, поново испод њега изби натпис/ Живео Лењин!/ Онда стражари испослаше против натписа неког зидара с ножем./ И он је, слово по слово, читав час гребао натпис./ Кад је завршио, горе у ћелији је стајао, овог пута безбојан/ Али дубоко усечен у зид, непобеидви натпис:/ Живео Лењин!/ Сад уклоните зид!- рече војник". "Уклоните зид, уклоните зид!" одзвањале су речи рецитатора кроз помрчину на кладовском дунавском кеју, док је публика замишљала како бедеми неслободе падају због две речи.*

Дана 5.10.2014.г. на 14. годишњицу свргавања са власти режима Слободана Милошевића, београдска "Полтика" је при дну пете странице дала кратко подсећање на догађај који је обележио почетак трећег миленијума у Србији. Главни наслов у новинама био је интервју са режисером Никитом Михалковим и у склопу тога подсећање Андреја Кончаловског да је "још на прстену краља Соломона с унутрашње стране писало *"И то ће проћи"*.

*Текст писан за дневну штампу

О ПИСЦУ

Ранко Јаковљевић аутор је је низа историографских радова чији су предмет преламања историјских збивања на подручју подунавског Ђердапа. Од значајне помоћи у истраживачком раду били су савети и подршка: историчара Бранислава Божовића, проф.др. Миодрага Јовановића, проф.др.Слободана Душанића, проф.др.Александра Јовановића /сви са Универзитета у Београду/, проф.др.Драгољуба Ђорђевића /Универзитет у Нишу/, проф.др.Кармен Булзан /Универзитет у Букурешту/, архивиста Ненада Војиновића, истраживача Небојше А Јовића /Неготин/, публицисте Сергија Лајковића /Зајечар/... Конструктивно су на њега деловали неаргументована оспоравања, неразумевања, игнорантски однос безимених политичара, руководиоца и посленика јавне речи локалног и регионалног нивоа... као и подршка породице, пријатеља, разложне критике неистомишљеника... помоћ сарадника, интересовање публике и институција.

Његове радове објављивали су Српска академија наука, Патријаршија Српске православне цркве, Универзитет у Нишу, Универзитет "Аурел Влајку" Арад, Румунија, Музеј науке и технике у Београду, Јеврејски историјски музеј Југославије, Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча Неготин, Архив Тимочке крајине Зајечар, Регионални државни архив у Видину, Бугарска, Електронска библиотека српске културе *Растко*, часопис *Magazin istoric* Букурешт, портали Историја Балкана и Православље, био је сарадник Матице српске на изради Српског биографског речника...

Правне расправе Ранка Јаковљевића из области управног и уставног права публиковали су Удружење правника Србије, Министарство финансија- Управа царина...

У форми монографија штампано је двадесетак његових дела Књиге "Атлантида у Србији" и "Историја једне границе" уврштене су каталогe Stanford University, Socratres Stanford's Online Catalog и University of Toronto Libraries, првонаведена и у UCL London's Global University, School of Slavonic and East European studies Library. "Пут светог Никодима" налази се у библиотечкој збирци Музеја Српске

православне цркве у Београду. "Јеврејски код" у књижевном је фонду Beth Hatefutsoth-The Nahum Goldman Museum of Jewish Diaspora у Тел Авиву, као и Deutsche Nationalbibliothek. Национална библиотека Чешке Републике у свом каталогу има књигу „Руси у Србији". "Уместо домовине читав свет" у поставци је београдског Музеја ромске културе. Студије, "Јевреји на североисточним границама Србије" и "Збрињавање јеврејских избеглица бродом "Краљица Марија" део су документарне збирке Yad Vashem Музеја Холокауста у Јерусалиму, а рад "Цигани Кладова" сврстан у библиографију Школе ромолошких студија Универзитета у Нишу. University of California Berkeley и Cornell University New York у каталоге својих библиотека уврстили су књигу "Било једном једно Кладово"

Резултати његових радова коришћени су приликом истраживања у Србији и Румунији на сродне теме и наведени у десетак библиографија из области историје, социологије, етнологије, поједини текстови штампани у оквиру тематских целина монографија насталих 2012- 2013.г. из пера проф. Драгољуба Ђорђевића- *Кафанологија*, "Службени гласник" Београд, и проф. Carmen Bulzan- *Ada-Kaleh- Insula Amintirilor*, Editura Prier Romania, а један број наслова у инвентару је и Конгресне библиотеке Вашингтон, Националне библиотеке Холандије...

Аутор је пројекта отварања информационо- документационог центра за истраживање прогона грађана Источног блока из времена комунистичких диктатура у Румунији и Србији и изградње меморијалног комплекса на Ђердапу, посвећеног жртвама настрадалим приликом покушаја преласка државне границе на Дунаву у Ђердапској регији 1948-1989.г. уз подршку Националног института Владе Румуније- Institut National pentru Memoria Exilului Romanesc. На исту тему био је консултант новинарке Carmen Moise приликом продукције документарне емисије *Ultima Frontiera* на букурештанској тв станици *Antena 3*, године 2012 /добрио номинацијe за најбољу документарну тв драму и најбољи издавачки подухват на Светском филмском и тв фестивалу у Њујорку 2013.г/, као и Marine Constantinoiu за серију репортажа у листу *Jurnalul National*, Букурешт 2005.г. под називом *Cazanele mortii*.

Актер је и иницијатор обележавања страдалништва у нацистичким прогонима Јевреја из средњеевропских земаља "Кладово транспорт, једна трагична прича" 2002.г...

МОНОГРАФИЈЕ

РЕЧНИК ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ, Општина Кладово 2002
СВИ ЂЕРДАПСКИ МОСТОВИ, Општина Кладово 2002, 2003.
ТИМОЧКА СРПСКА ЕЛИТА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА, Општина Кладово 2002
РУСИ У СРБИЈИ "Беокњига" Београд 2004
ГВОЗДЕНА ВРАТА АТЛАНТИДЕ "Беокњига" Београд 2005
ЈЕВРЕЈСКИ КОД "Беокњига" Београд 2005
УМЕСТО ДОМОВИНЕ ЧИТАВ СВЕТ "Беокњига" Београд 2006
ПУТ СВЕТОГ НИКОДИМА "Беокњига" Београд 2007
АТЛАНТИДА У СРБИЈИ "Пешић и синови" Београд 2008
ИСТОРИЈА ЈЕДНЕ ГРАНИЦЕ, "Пешић и синови" Београд 2010
КАПИЈА НАРОДА НА ЂЕРДАПУ, "Пешић и синови" Београд 2011
БИЛО ЈЕДНОМ ЈЕДНО КЛАДОВО, "Пешић и синови" Београд 2011
САН АДА КАЛЕ, "Пешић и синови" Београд 2012
ИЗМЕЂУ ПЕРА И МАЧА, "Пешић и синови" Београд 2012
ЗНАКОСЛОВЉЕ, "Пешић и синови" Београд 2012
ОБЕЋАНА ЗЕМЉА "Пешић и синови" Београд 2014
ГОВОР НОВЦА "Пешић и синови" Београд 2014
СВЕТ МАСОНА
СРПСКИ ИЗДАНЦИ РУМУНСКЕ СТВАРНОСТИ
ФРАНЦУСКА УЛИЦА
ЈАКОВЉЕВИЋИ ИЗ КЛАДОВА
КРАЉЕВСТВО СОЛИ
ЕЛЕМЕНТИ...

СТРУЧНИ РАДОВИ У ЧАСОПИСИМА И ЗБОРНИЦИМА

- "БАШТИНИК" Годишњак Историјског архива у Неготину, 2/1999 ФРАГМЕНТИ СРПСКЕ АУТОНОМНОСТИ, с. 78-81
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин 3/2001 РУСКИ ЗАШТИТНИ КОРПУС У СРБИЈИ КАО ЈЕДНО ОД ИСХОДИШТА СРПСКО- РУСКИХ ОДНОСА, с.80-90
- "Царински преглед" стручна публикација Управе царина бр.12/2001 с.21-23 ЗАШТИТНА МЕРА ОДУЗИМАЊА ПРЕВОЗНИХ И ПРЕНΟΣНИХ СРЕДСТАВА-ПРЕДМЕТА ПРЕКРШАЈА ЧЛ.194.ст.1. и 3. ЦАРИНСКОГ ЗАКОНА
- "БАШТИНИК" Годишњак Историјског архива Неготин бр. 4/2001, ЕЛЕКТРИЧНА ЦЕНТРАЛА ЈАКОВА РУБЕНА ВАРОНА У КЛАДОВУ, с. 168-175
- "Царински преглед" стручна публикација Управе царина бр.2/2002 с.9 -15 СХОДНА ПРИМЕНА НОВИХ ОДРЕДАБА ЗАКОНИКА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У ПРЕКРШАЈНИМ СТВАРИМА
- "ПРАВНИ ЖИВОТ" бр.10/2002, Удружење правника Србије, вол.51 бр.10, с.347-356 КОНФИСКАЦИЈА И НАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КАО ЕЛЕМЕНТИ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПРАВНОГ ПОРЕТКА
- "БАШТИНИК" Годишњак Историјског архива у Неготину 5/2002 ТРАЈАНОВ МОСТ, с.21-26
- "ЦАРИНСКИ ИНФОРМАТОР" СО КЛАДОВО 2002, С.1-26
- "ЦАРИНИК" Лист царинских радника Србије, Београд бр.142 септембар-октобар 2003. НЕПОВРЕДИВОСТ ТАЈНОСТИ ПРЕПИСКЕ, с.17
- "ГЛАСНИК" Службени лист Српске православне цркве LXXXV бр.7, Београд јул 2003, МОСТОВИ СВЕТОГ НИКОДИМА, с.153-160
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин 6/2003 СРПСКО ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ О МИРУ КРАЈЕМ 1808 ГОДИНЕ УЗ ПОСРЕДОВАЊЕ РУСИЈЕ И ЦРКВЕНИХ ВЕЛИКОДОСТОЈНИКА с.98-108
- "ЗБОРНИК ЈЕВРЕЈСКОГ ИСТОРИЈСКОГ МУЗЕЈА" Београд 8/2003, ЕЛЕКТРИЧНА ЦЕНТРАЛА ЈАКОВА РУБЕНА ВАРОНА, с.411-421
- "ПРАВНИ ЖИВОТ" Удружење правника Србије Београд, бр.9/2004, во.53. бр.9, с.1271-1277 УЧЕШЋЕ У ЗАШТИТИ ЈАВНОГ ИНТЕРЕСА И ИНСТИТУТ НОВЧАНЕ НАГРАДЕ
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин 7/2004, МОСТОВИ СВЕТОГ НИКОДИМА, с.60-72
- "RHLOGISTON" часопис за историју науке бр.13/2005, Музеј науке и Технике Београд, ТРАЈАНОВ МОСТ КОД КЛАДОВА, с.139-145
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин 8/2005 О ДУГОВАЊУ ТЕКИЈЕ УПРАВИ ФОНДОВА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ РАДИ ИЗГРАДЊЕ ПАРОХИЈСКЕ ЦРКВЕ КРАЈЕМ 19 ВЕКА, с.54-60.
- "АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ" бр.4/2006, часопис за архивистику и историографију Историјског архива Тимочка крајина Зајечар, PONTIFEX MAXIMUS, с.17-27
- "МАЈДАН" часопис за књижевност, културу и науку 1-2/2006, Клуб љубитеља књиге "Мајдан" Костолац, БАБАКАЈ с.104-110
- САНУ ОДЕЉЕЊЕ Научни скупови књига СХИХ ДРУШТВЕНИХ НАУКА књига 29 КОМИСИЈА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА, Београд 2007 ЦИГАНИ/РОМИ КЛАДОВА, с.241-257
- "АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ" Часопис за архивистику и историографију Архив Тимочке крајине Зајечар 5/2003 РАДОВАН КАЗИМИРОВИЋ И ЉУТИЦА ДИМИТРИЈЕВИЋ- ЈЕДАН ПОЛИТИЧКИ СУКОБ НА ДЕСНИЦИ, с.117-124
- "МАЈДАН" часопис за књижевност, културу и науку 1-2/2008, Клуб љубитеља књиге "Мајдан" Костолац, ХРИШЋАНСКО ПРАВОСЛАВЉЕ И ДЕЛО ПРЕПОДОБНОГ НИКОДИМА с.77-113

- SCIENTIFIC AND TECHNICAL BULLETIN, Series: Social and Humanistic Sciences, Nr.14, Universtitatea Aurel Vlaicu Arad Romania 2008 PONTIFEX MAXIMUS p.187-203
- "МАЈДАН" часопис за књижевност, културу и науку 3/2008, Клуб љубитеља књиге "Мајдан" Костолац, КОНЦЕСИЈЕ ЗА КОРИШЋЕЊЕ ПРИРОДНИХ БОГАТСТАВА ЂЕРДАПА КОНЦЕМ 19 ВЕКА с.123-131
- "БАШТИНИК" Годишњак Историјског архива Неготин 11/2008 ОНИ СУ ГРАДИЛИ ЂЕРДАП с.5-33
- "БАШТИНИК" Годишњак Историјског архива Неготин 11/2008 АДА КАЛЕ с.45-71
- "БАШТИНИК" Годишњак Историјског архива Неготин 11/2008 ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ ЛЕОНИДЕ ПЕТРОВИЋА с.129-148
- "СВЕТИ ДУНАВ" Нови Сад 11/2008 (енглески и српски) PONTIFEX MAXIMUS с.48-61
- "СВЕТИ ДУНАВ" Нови Сад 11/2008 (енглески и српски) БАБАКАЈ с.83-89
- "МАЈДАН" часопис за књижевност, културу и науку 1/2009, Клуб љубитеља књиге "Мајдан" Костолац, ЈЕВРЕЈИ НА СЕВЕРОИСТОЧНИМ ГРАНИЦАМА СРБИЈЕ с.67-124
- "ТЕМЕ"-часопис за друштвене науке 3/2009, Универзитет у Нишу, ТАМО ДАЛЕКО-ОПУС ЂОРЂА МАРИНКОВИЋА, с.1021-1034.
- "СТИГ" часопис за књижевност, уметност и културу, Мало Црниће 2009 ИМЕНА ОСТРВА КОЈЕГ НЕМА, с.11-18.
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин, бр.12/2009 ЈЕВРЕЈИ НА СЕВЕРОИСТОЧНИМ ГРАНИЦАМА СРБИЈЕ, с.23-73
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин, бр.12/2009 МАЈОР ЈВУО БРАНИМИР ПЕТРОВИЋ И КРИЗА ПОКРЕТА ОТПОРА У СРБИЈИ 1942-1944, С.103-115
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин, бр.12/2009 ПАКЛЕНИ БРИТАНСКИ ПЛАН ЗА УРУШАВАЊЕ ЂЕРДАПСКЕ КЛИСУРЕ УОЧИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА, с.155-158
- "БАШТИНИК" Годишњак историјског архива Неготин, бр.12/2009 ЗБОГ НЕПЛАЋЕНЕ НАСЛЕДНЕ ТАКСЕ КЛАДОВО ОСТАЛО БЕЗ ФЕРАРИЈЕВОГ БОГАТСТВА с.159-162
- "МАЈДАН" часопис за књижевност, културу и науку 1/2010, Клуб љубитеља књиге "Мајдан" Костолац, ТРАЈАНОВ МОСТ КОД КЛАДОВА с.132-141
- "ТЕМЕ"- часопис за друштвене науке 3/2010, Универзитет у Нишу, КАФАНСКИ ЖИВОТ У КЛАДОВУ, с.929-965
- "АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ" бр.7/2011, часопис за архивистику и историографију Историјског архива Тимочка крајина Зајечар, КРАЈИНСКА ЕЛИТА ПОЧЕТКОМ ХХ ВЕКА, с.21-45
- EUROPA- REVISTA DE LITERATURE, ARTA, CULTURA SI TRANSITIE An 4/1, nr.7, 2011 Calugarul Nicodim p.108-112
- EUROPA- REVISTA DE LITERATURE, ARTA, CULTURA SI TRANSITIE An 4/2, nr.8, 2011 "Extinctia statistica" a vlahilor si romilor la Cladovo, p.101-106
- Драгољуб Ђорђевић, прир. зборник КАФАНОЛОГИЈА "Службени гласник Београд" 2012 КАФАНСКИ ЖИВОТ У КЛАДОВУ
- Carmen Bulzan, ADA-KALEH, INSULA AMINTIRILOR, Uniunea Democrata Turca in Romania 2012 SAAN-ADA KALEH
- "АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ" Часопис за архивистику и историографију Архив Тимочке крајине Зајечар 8/2013 ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ ФАМИЛИЈЕ ФРАНАСОВИЋ- МОРНАРИ КОЈИ СУ ИЗНЕВЕРИЛИ МОРЕ с.97-108
- "Europa magazine about Science& Art during the Transition; Novi Sad 2013, Vol.6 Issue 11, FLUIERELE p.71-73
- Зборник Историјског архива Видин "МОДЕРНИЗАЦИОНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ПРИВРЕДНОМ И КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ ВИДИНА И ТИМОКА XIX-XX век" Видин, реферати са научног скупа одржаног 2013.г, Издавач Државни архив Видин 2014.г.- БУГАРИ У КЛАДОВУ...

НОВИНСКИ ТЕКСТОВИ

1. АУТОРСКИ ЧЛАНЦИ

- Дневни лист ДАНАС бр.1206 Београд, 17.1.2001, с.18 РУШИЛАЧКИ КОНСТРУКТИВИЗАМ- ПУТЕВИМА ОПШТИНСКЕ ПОЛИТИКЕ У КУЛТУРИ
- Лист царинских радника Србије ЦАРИНИК" бр.143 новембар-децембар 2003, с14-15 ПОВОДОМ ЧЛАНА 266 ЦАРИНСКОГ ЗАКОНА- СТИМУЛАЦИЈА
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.8, децембар 2001,ТАЈНА ЕКСЦЕНТРИЧНОГ МИЛИЈАРДЕРА- КУДА ОДЕ БАРОНОВО БЛАГО? с.4
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- маказин бр 9(?) јануар 2002 (?) ЕНИГМА ПАУНОВИЋ
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.10, фебруар 2002 СВИ ЂЕРДАПСКИ МОСТОВИ с.4, први део
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.11, март 2002 СВИ ЂЕРДАПСКИ МОСТОВИ с.4, други део
- Недељник "Тимок" Зајечар (?) 2002. бр (?), ВОЈВОДА ОД МАНТОВЕ НИЈЕ ВИШЕ ТРАФИКАНТ
- Недељник "Тимок" Зајечар (?) бр.(?) НАТАША БОШКОВИЋ- ЈЕДАН ТРАГ У ВРЕМЕНУ
- "ИСТОК" магазин Неготин април-мај, бр.4/2002 УВОЗ ПРЕДМЕТА ЗА ДОМАЋИНСТВО, с.22.
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.16, август 2002 РУСКИ ЗАШТИТНИ КОРПУС У СРБИЈИ 1941-44, с.4, први део
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.17, септембра 2002 РУСКИ ЗАШТИТНИ КОРПУС У СРБИЈИ 1941-44, с.4, други део
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.21, јануар 2003 КЛАДОВО И ЈЕВРЕЈИ-Потомци племена Израилјевог у нашем крају, с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.22, фебруар 2003 КАКО СЕ КАЛИЛА ТИМОЧКА ИСТОРИЈА- ЕНИГМА ПАУНОВИЋ с.16
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.25, мај 2003 ПРИЗОРИ ИЗ ПРАИСТОРИЈЕ, први део с.16
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.26, јун 2003 ПРИЗОРИ ИЗ ПРАИСТОРИЈЕ, други део с.16
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.28, август 2003 СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ О МИРУ КРАЈЕМ 1808. ГОДИНЕ УЗ ПОСРЕДОВАЊЕ РУСИЈЕ И ЦРКВЕНИХ ВЕЛИКОДОСТОЈНИКА, први део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.29, септембар 2003 СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ О МИРУ КРАЈЕМ 1808. ГОДИНЕ УЗ ПОСРЕДОВАЊЕ РУСИЈЕ И ЦРКВЕНИХ ВЕЛИКОДОСТОЈНИКА, други део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.30, октобар 2003, с.2. ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ НИКОДИМА ТИСМАНСКОГ, први део
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.30, новембар 2003, с.2. ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ НИКОДИМА ТИСМАНСКОГ, други део
- Недељник ТИМОК бр. , 11.2003. ИСТОРИЈА НИЈЕ ПОЧЕЛА 1948!
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.32, децембар 2003, с.2. ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ НИКОДИМА ТИСМАНСКОГ, трећи део
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.57, 22.10. 2004 АТЛАНТИДА НА ЂЕРДАПУ, први део с.1
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.58, 29.10 2004 АТЛАНТИДА НА ЂЕРДАПУ, други део с.1-2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.59, 5.11. 2004 АТЛАНТИДА НА ЂЕРДАПУ, трећи део с.1
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.60, 12.11. 2004 АТЛАНТИДА НА ЂЕРДАПУ, четврти део с.1

- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.62, 26.11. 2004 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, први део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.63, 3.12 2004 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, други део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.64, 10.12. 2004 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, трећи део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.65, 17.12 2004 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, четврти део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.66, 24. 12. 2004 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА- КЛАДОВО И РУСИ, пети део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.67, 30.12.1 2004 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА- КЛАДОВО И РУСИ, шести део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.68, 14.1. 2005 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, седми део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.69, 21.1 2005 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, осми део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.70, 28.1 2005 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, девети део с.2
- Културни подлистак "Тимока" Зајечар- Маказин бр.71, 4.2 2005 ПУТЕВИ И БЕСПУЋА СРПСКОГ СИБИРА-КЛАДОВО И РУСИ, десети део с.2
- Недељник ТИМОК бр.2897, 23.11.2001. с.8 ЧИЈИ ЈЕ КЛАДОВО ЗАТОЧЕНИК? –ДА ГРАД ПРОНАЂЕ СЕБЕ
- Недељник ТИМОК бр.2987, 12.9.2003. с.4 КО НАМ ТО ОТВАРА ПИСМА'-Прописи и пракса: грађанско право на тајност средстава општења и царински прописи
- Недељник ТИМОК бр.2981, 12.10.2003, с.4. ОТЕТО ЈЕ ПРОКЛЕТО-Конфискација и национализација у социјалистичком правном поретку, први део
- Недељник ТИМОК бр.2982, 19.10.2003, с.4. ОТЕТО ЈЕ ПРОКЛЕТО-Конфискација и национализација у социјалистичком правном поретку, други део
- Недељник ТИМОК бр.2983, 26.10.2003, с.4. ОТЕТО ЈЕ ПРОКЛЕТО-Конфискација и национализација у социјалистичком правном поретку, трећи део
- Недељник ТИМОК бр.2984, 2.11.2003, с.4. ОТЕТО ЈЕ ПРОКЛЕТО-Конфискација и национализација у социјалистичком правном поретку, четврти део
- Недељник ТИМОК бр.2984, 2.11.2003. с.6 КЛАДОВО- ЈЕДНО БЕКСТВО У ПАЛЕСТИНУ- у Бечу промовисана књига
- ГЛАСНИК АД ЈРБ Београд бр.428 25.5.2006, с.10 ЗБРИЊАВАЊЕ ЈЕВРЕЈСКИХ ИЗБЕГЛИЦА БРОДОМ КРАЉИЦА МАРИЈА
- РАДИО БЕОГРАД 2 Снежана Ристић и Радоња Лепосавић ГРАД.ТАМО ДАЛЕКО 5.1.2013.г.
- ПРВИ БРОЈ ЛИСТА "БУКАТАРАЦ" Кладово 22.5.2013
- Београдска "ПОЛИТИКА" ДАЛМАТИНЦИ НА СРПСКОМ ДВОРУ- ПОРОДИЦА ФРАНАСОВИЋ, чланак у културном подлисту "Култура, уметност, наука" 10.8.2013, С.6-7
- ЦАРИНИК" Управа царина Београд, јул-август 2013, с.29-30 ОДАКЛЕ РИБА ВОДОМ ДОЛАЗИ
- "MAGAZIN ISTORIC" septembrie 2013 nr.9(558)Bucuresti SAAN, p.37-39.
- ЦАРИНИК" Управа царина Београд септембар-новембар 2013, АНДРИЋЕВ ОСМЕХ
- КЛАДОВСКИ МАГАЗИН" Кладово, април 2014.
- "MAGAZIN ISTORIC" julie 2014 nr.7 Bucuresti FRANASOVICI ROMANI SI SARBI DE PRIMA MARIME, p.45-47

2.ОСТАЛО

- КЛАДОВО У ПЕТ ЛЕКЦИЈА, ОО ДСС Кладово 2001.г.
- "ГЛАС ЈАВНОСТИ" Београд- дневни лист од 17.5.2002, Слободан С Станковић Сви њердапкси мостови
- BLIC NEWS МАГАЗИН Београд бр.125, 29.5.2002., С.12-16 Зоран Лукић НА ПУТУ МАФИЈЕ
- РЕПОРТЕР магазин Београд бр.222, 23.јул 2002 с.21-23 Јелица Путниковић ДВЕ ПАКЛИЦЕ НЕ ЧИНЕ МИТО- шверц на Дунаву- наставак десетогодишње традиције
- "ПОЛИТИКА" дневни лист бр.31875 2.август 2002, с. А10 РАДИОНУКЛИДИ У ЂЕРДАПСКОМ МУЉУ
- Магазин СВЕДОК Београд, бр.320 од 10.9.2002.г, Интервју са директором Управе царина Владаном Беговићем, с.8-9.
- "ВЕЧЕРЊЕ НОВОСТИ" дневни лист Београд 30.септембар 2002, ЗА КАВИЈАР ЛЕТИ ГЛАВА, с.31
- JURNALUL NATIONAL Nr.3652 16 mai 2005 Marina Constantinoiu ROMANI FUGARI, PIERITI IN DUNARE, IN ANI COMUNISMULUI- Cazanele mortii p.3.
- JURNALUL NATIONAL Nr.3664 30 mai 2005 Marina Constantinoiu PE ACESTI OAMENI I-A PLANS DOAR PLOAIA p.4-5-
- JURNALUL NATIONAL Nr.3665 31 mai 2005 Marina Constantinoiu TEHNICI DE TRECERE ILEGALA A FRONTIEREI LA DUNARE- IMBRACATI IN GLICERINA p.4-5-
- JURNALUL NATIONAL Nr.3666,1 iunie 2005 Marina Constantinoiu CAUZA MORTII- LIBERTATEA p.6-7
- JURNALUL NATIONAL Nr.3667 2 iunie 2005 Marina Constantinoiu CAZANELE MORTII- OMAGIU FRONTIERISTILOR p.6
- Београдска ПОЛИТИКА, 23 мај 2005, текст Милана Петровића ДУНАВСКА ГОЛГОТА
- Дневни лист КУРИР 12.3.2007, с.9 ЦВЕТА ШВЕРЦ НА ДУНАВУ- Кријумчарење постало најуспешнији прљави бизнис
- ЈЕВРЕЈСКИ ПРЕГЛЕД Билтен Савеза јеврејских општина Србије бр.6/2007, јуни- сиван/тамуз ПРОМОЦИЈА ЗБОРНИКА "КЛАДОВО-ТРАНСПОРТ" с.13
- Београдска ПОЛИТИКА, 8 март 2008, текст Стојана Тодоровића кладовчанин аутор песме "ТАМО ДАЛЕКО", с.20
- Неготински "ЗАВИЧАЈ" мај 2008 Слободан С Станковић МУЗИКА НА ЦИТРИ- БРЕНД ЂЕРДАПА
- "СВЕТИ ДУНАВ" Нови Сад бр.11/2008 Милан Петровић: ДУНАВСКА ГОЛГОТА с.117-118
- "ЦАРИНИК" Лист царинских радника Србије, Београд бр.141 јул-август 2003. ЦАРИНАРНИЦА КЛАДОВО, с.8-9 с.17
- Недељни магазин БЛИЦ НЕДЕЉА, уз дневни лист бр. 4515 6.9.2009.г. Смиљка Јурасовић- ПЛАН ЗА УРУШАВАЊЕ ЂЕРДАПСКЕ КЛИСУРЕ с.14-15
- Дневни лист "БЛИЦ" Београд бр.4533, 24.9.2009. аутор Смиљка Јурасовић- ОСТАЛИ БЕЗ ФЕРАРИЈЕВОГ БОГАТСТВА ЗБОГ НЕПЛАЋЕНЕ НАСЛЕДНЕ ТАКСЕ , с.6- подлистак СРБИЈА
- Дневни лист "БЛИЦ" Београд бр.4542, 3.10.2009. аутор Смиљка Јурасовић- СРБИ МОГЛИ ДА СПАСУ РУСКОГ ЦАРА , с.13
- Дневни лист "БЛИЦ" Београд бр.4584, 14.11.2009. аутор Смиљка Јурасовић- СПРЕЧИЛИ ДА ТИТО ДОБИЈЕ НОБЕЛОВУ НАГРАДУ , с.6-7
- Дневни лист "БЛИЦ" Београд бр.4612, 12.12.2009. аутор Смиљка Јурасовић- ХИЉАДУ ЈЕВРЕЈА НАСТРАДАЛО НА ПУТУ ДО ОБЕЋАНЕ ЗЕМЉЕ, с.6-7
- ."Српски глас" Аустралија, Мелбурн 10.3.2011 (?), с.11 аутор Горица Шеговић: Велика песма заборављеног аутора
- Cotidianul INFORMATIA DE SEVERIN, 17.10.2011, p.5 PARC DACIC LANGA PICORUL PODULUI LUI TRAIAN, IN SERBIA

- "КВАДРАТУРА КРУГА" Радио телевизија Србије, документарна емисија "ТРАЈАНОВ МОСТ"
- "КВАДРАТУРА КРУГА" Радио телевизија Србије, документарна емисија "КЛАДОВСКИ КАВИЈАР"
- Eugen Ovidiu Kirovići PRODANE DUŠE, "Пешић и синови" Београд 2010, РЕЦЕНЗИЈА
- "КВАДРАТУРА КРУГА" Радио телевизија Србије, документарна емисија 14.7.2012 "ТАМО ДАЛЕКО"
- *Ultima Frontiera* на букурештанској тв станици *Antena 3*, године 2012
- Дневни лист "Данас" Београд бр.6060-6061, 3-4. мај 2014, с.17, Сећање на "Кладово транспорт 1939-1942", Ј.Буђић Кречковић,
- Дневни лист "Вечерње новости" Београд, 7.септембар 2014.г, с.12, "Химна ратника без земље", Борис Субашић

НАУЧНИ И СТРУЧНИ СКУПОВИ

- Стручни скуп на тему САРАДЊА МИНИСТАРСТВА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ И ПОДРУЧНИХ ОРГАНА ДРЖАВНЕ УПРАВЕ, Кладово 1997.г.
- Стручни скуп на тему ВРАЋАЊЕ ГРАДОВА СРБИЈИ 1867.г, Шабац 1999. ФРАГМЕНТИ СРПСКЕ АУТОНОМНОСТИ
- Стална конференција градова и општина Србије, стручни скуп НОВИ ПРОПИСИ О ЛОКАЛНОЈ САМОУПРАВИ, Београд мај 2002.г.
- Саветовање представника Борског округа, органа локалне самоуправе, општинске управе, инспекцијских служби, тужилаштва и МУП-а МЕЂУСОБНА САРАДЊА ДРЖАВНИХ ОРГАНА, ОПШТИНСКИХ ОРГАНА ЗА ПРЕКРШАЈЕ И ОРГАНА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ Кладово, 21.7.2002.г.
- ПРАВО И СВЕТСКИ ПОРЕДАК, научни скуп посвећен Глигорију Гершићу, Удружење правника Србије, Копаоник 13-17-12.2002: КОНФИСКАЦИЈА И НАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КАО ЕЛЕМЕНТИ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПРАВНОГ ПОРЕТКА
- НАУЧНО СТРУЧНИ СКУП ПОВОДОМ 50. ГОДИШЊИЦЕ РАДА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА У НЕГОТИНУ 2002: ТРАЈАНОВ МОСТ КОД КЛАДОВА
- КОПАОНИЧКА ШКОЛА ПРИРОДНОГ ПРАВА, удружење правника Србије 17.12. 2004 УЧЕШЋЕ У ЗАШТИТИ ЈАВНОГ ИНТЕРЕСА И ИНСТИТУТ НОВЧАНЕ НАГРАДЕ
- САНУ "ПРОМЕНЕ ИДЕНТИТЕТА, КУЛТУРЕ И ЈЕЗИКА РОМА У УСЛОВИМА ПЛАНСКЕ СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ" Београд 7-8-12.2010; ИДЕНТИТЕТ НА ГРАНИЦИ: СУЖИВОТ СРБА, ВЛАХА И РОМА
- МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА "МОДЕРНИЗАЦИОНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ПРИВРЕДНОМ И КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ ВИДИНА И ТИМОКА" Видин, Бугарска 24-25.10.2013.г. БУГАРИ У КЛАДОВУ
- 24.4.2014.г. Кладово- 75.годишњица "КЛАДОВСКОГ ТРАНСПОРТА": СВЕТСКИ РАТ У КЛАДОВУ 1939-1941

ЦИТАТИ, БИБЛИОГРАФИЈЕ, ПРИКАЗИ ...

- Проф. Слободан Перовић, ур. БИБЛИОГРАФИЈА КОПАОНИЧКЕ ШКОЛЕ ПРИРОДНОГ ПРАВА 1987-2002, Удружење правника Србије
- Јеврем Дамњановић, СРБИЈА И НА ИСТОКУ, Историјски архив Неготин 2004.г.
- Новине Београдског читалишта Библиотеке Града Београда, нова серија, бр.12-13-14/2006.г., с.23 приказ књиге "Јеврејски код"
- Димитрије Сингуриловић МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МИРОЧ ПЛАНИНЕ, ЂЕРДАПА И ОКОЛИНЕ, Општина Кладово 2006.г.
- Carmen Bulzan, Florina Bulzan, INTERACTIUNE SOCIALA SI COMUNICARE INTERCULTURALA IN CLISURA DUNARII- CONTRIBUTIA LA O SOCIOLOGIE FRONTIEREI, Autograf MGM CRAIOVA 2007
- Александар Тимофејевић, ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1941-1945, часопис "Токови историје" бр.3, Институт за новију историју Србије, Београд 2007.г.
- "ТЕМЕ" часопис за друштвене науке и културу, Универзитет у Нишу, бр.1/2008, с.247-249: Лела Милошевић "О Ромима Кладова и околине"- приказ књиге "Уместо домовине читао свет"
- Драгољуб Ђорђевић, БИБЛИОГРАФИЈА ШКОЛЕ РОМОЛОШКИХ СТУДИЈА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ, "Социолошки преглед" 3/2008 Београд
- Живојин Андрејић, О сродству римских августи Александра Севера и Лицинија и императора пре и друге тетрархије, "Баштаник" бр.19, Неготин 2008, с.104-105- **ПЛАГИРАО** уносом у свој текст без назначења извора дела рада Ранка Јаковљевића -из часописа "АРХИВСКО НАСЛЕЂЕ" бр.4/2006, часопис за архивистику и историографију Историјског архива Тимочка крајина Зајечар, назив рада PONTIFEX MAXIMUS, с.17-27, и то од почетка другог пасоса на стр.104 до почетка првог пасоса на стр.105 "Баштаника" а преписано из текста у "Архивском наслеђу, с.17 и с.20; чак је погрешно преписао наслов рада у фусноти 104- уместо исправно "...животописи"- код њега " живописи"
- Драгослав Симић-Милан Петровић, ДРАЖЕСНИ КГБ, ЈАВИ СЕ, РАДИО "СЛОБОДНА ЈУГОСЛАВИЈА" ИЗ БУКУРЕШТА ИЗВЕШТАВА- Удружење новинара Србије, Београд 2009.г.
- Никола Гиљен, Оливера Шарановић, Соња Јовићевић Јов, ПРИНЦЕЗА ОЛИВЕРА, ЗАБОРАВЉЕНА СРПСКА КНЕГИЊА, Фонд "Принцеза Оливера" Београд 2009.г.
- БИБЛИОГРАФИЈА КОПАОНИЧКЕ ШКОЛЕ ПРИРОДНОГ ПРАВА 1987-2010, ур.проф.Слободан Перовић
- Јовановић Небојша, СТЕЧАЈНА НАЦИОНАЛИЗАЦИЈА (КОНФИСКАЦИЈА) У СРБИЈИ, АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА БЕОГРАД вол.58, бр.1, с.130-149, 2010.г.
- Драгољуб Ђорђевић ПРЕМА КАФАНАЛОГИЈИ, "ТЕМЕ" Универзитет у Нишу 3/2010, с.817-819
- STUDIE DESPRE BAIESI, Bibliografia generala, "Primavara" 2011 numarul 02 125
- Alexandru Botu, Alexandru Caterin Botu, FISA UNEI LOCALITATI DISPARUTE. JUPANICUL, Osrova 2011
- Образник за вјеру културу и васпитање СВЕТИГОРА Митрополија цетињска, март-април 2011, бр.206, с.67 ПУТ СВЕТОГ НИКОДИМА, приказ
- ЛИСТА РАДОВА И КЊИГА ТЕМАТСКИ ПОСВЕЋЕНИХ ВЛАСИМА; Паун Е Дурлић 2012: Jakovljevic Ranko, "Extinctia statistica" a vlahilor si romilor la Cladovo, EUROPA- REVISTA DE LITERATURE, ARTA, CULTURA SI TRANSITIE An 4/2, nr.8, 2011, p.101-106
- Славољуб Стојимировић, монографија села ЈАСЕНИЦА, Неготин 2012.г.
- Carmen Bulzan, ADA-KALEH, INSULA AMINTIRILOR, Uniunea Democrata Turca in Romania 2012
- Милош Јовановић, СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА НА ТЕМУ ГРАНИЦЕ И ПОГРАНИЧЈА "Теме" Универзитет у Нишу бр.4/2012, с.1719-1736
- Борисав Челиковић прир, ПОРЕЧ, КРАЈИНА И КЉУЧ, "Службени гласник" и САНУ Београд 2012.г.
- Драгољуб Ђорђевић (прир) КАФАНОЛОГИЈА, "Службени гласник" Београд 2012 ISBN 978-86-519-1347-4

- Петар Опачић, Коментар на текст о минирању Ђердапа из претходног броја часописа- Баштиник бр.13, 2013.г. Неготин.
- Његош Драговић и Марија Јовановић, РЕЛИГИЈСКО-ЕТНИЧКА ПАНОРАМА ОПШТИНЕ КЛАДОВО "ТЕМЕ" Универзитет у Нишу 3/2013, с.1155-1178
- The Index of Articles on Jewish Studies No 000423209, The Jewish National and University Library, The Hebrew University RAMBI
- Stanford University Libraries DR2105.175J352010 Searchworks.stanford.edu/view/934102
- Stanford University, Socrates Stanford's Online Catalog-GN751.J352008 Catkey 7872126
- UCL/University College London-/London's Global University, School of Slavonic and East European studies Library-SSEES Gen.Ju.Ser.VIII JAK...
- Cornell University Library Catalog LEADER 00670cam a 22002177a 4500
- Branda J Blakley, THE BOOK OF THE AWAKENING "Anarchy for Freedom" 2013
- Душан Трнинић, Потопљени оток, "Хрватске воде" часопис за водно gospodarство хрватске водопривреде, бр.21(2013)86 Загреб
- Милена Дражић, Разгледница из Кладова, часопис "Бијела пчела" Српско културно друштво "Просвјета" Загреб, огранак Ријека, бр.190, Ријека 2013
- Саша Гергинић, Подврска кроз историју, "Библиотека Центар за културу" Кладово 2014
- Милош Павловић, Пола века кладовске гимназије, Центар за таленте "Знање" Кладово 2014
- Димитрије Сингуриловић, Корбово на Дунаву- Времеплов од праисторије до садашњости, Библиотека "Центар за културу" Кладово 2014.
- Електронска међународна библиографија ATLANTIPEDIA A-Z index

САДРЖАЈ

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА-----	
Трговина сољу у Кључу, Крајини и Поречу током прве половине XIX века---	
Морнари који су изневерили море-----	
Последњи руски цар-----	
Друго лице Кладова-----	
Алиса више не станује овде-----	
Карактеристике друга Јаковљевића-----	
Ветар-----	
ПРИЛОЗИ-----	
Светски рат у Кладову 1939-1941-----	
Балканска Пепељуга-----	
Унутрашња страна прстена-----	
О ПИСЦУ-----	